

5. Η καθημερινή διασκέδαση

α. τα γενικά χαρακτηριστικά της

Το Γλινάδο δεν είχε μόνο τη φήμη, αλλά ήταν πραγματικά ένα από τα πιο «γλεντζέδικα» χωριά της Νάξου. Δεν γλεντούσαν μόνον τις μεγάλες, τακτές ημέρες του έτους (Πάσχα, Χριστούγεννα, Απόκριες), ούτε τις ημέρες των πολλών ονομαστικών ιορτών με τα ολονύκτια ξεφαντώματά τους (που μετατρέπονταν πολλάκις σε πολυήμερα), ούτε κατά τις μεγάλες στιγμές του ιδιωτικού τους βίου (γάμοι, βαπτίσεις, κ.α.), ούτε στο πανηγύρι του «Χριστού» και αυτά των άλλων χωριών, αλλά, το κυριότερο, γλεντούσαν σε καθημερινή βάση. Το θέμα της «γλεντζέδικης» συμπεριφοράς τους υπάρχει διάχυτο σ' όλη σχεδόν την έκταση του βιβλίου, γι' αυτό στην παρούσα ενότητα θα αναλύσουμε την καθημερινή διασκέδαση, που περιλαμβάνει ΚΥΡΙΩΣ τις ατελείωτες «φρασοποτούρες» τους, συνοδευόμενες με μουσικά όργανα και χορό, και τη διασκέδασή τους στα μικρά καφενεία του χωριού. Παραλείπονται ευλόγως τα παιχνίδια των μεγάλων, αφού δεν ήταν καθημερινή διασκέδαση, ούτε παίζονταν καθ' όλο το έτος, αλλά μόνον ορισμένων μηνών του (βλ. σσ. 369—370).

Κύρια χαρακτηριστικά της ήταν η μεγάλη συμμετοχή διασκεδαστών, τα πτωχά στέκια τους (που συνήθως είχαν διπλό και τριπλό ρόλο), οι λιτοί μεξέδες, η παρατεταμένη διάρκεια του γλεντιού, το ύψος και το είδος των τραγουδιών τους, το απρογραμμάτιστό της (στο οποίο ίσως οφείλεται μεγάλο μέρος του κεφιού και του ξεφαντώματος), η παρουσία (σε πολλές περιπτώσεις) λαϊκών μουσικών οργάνων, η θαναμαστήοινοποτική ικανότητα των περισσότερων συμμετεχόντων, τα αλληλοπειράγματά τους, οι δύσκολες στιγμές της πληρομυίας, και τέλος οι μικροπεριπέτειες μετά το πέρας της ενωχίας με τις ατελείωτες ιστορίες που τις συνοδεύουν.

β. παλαιοί «γλετζέδες» του χωριού

Είναι πολύ δύσκολη μια τέτοια απογραφή, γιατί, όπως προειπώθηκε, ήταν πάρα πολλοί. Θα αποπειραθούμε να καταγράψουμε μερικά ονόματα, εν γνώσει του κινδύνου ο κατάλογος αυτός να είναι λειψός. Γνωστά λοιπόν ονόματα, που «άφησαν ιστορία» στο χωριό για τις επιδόσεις τους στην οινοποσία, το γλέντι, το χορό και το τραγούδι ήταν: Βλαχογιώργης, γέρο—Γκουράρης (δεινός τραγουδιστής), Καρχανέλλης, Λαμπριανός, Βασίλης Ζαχαράτος, γέρο—Γούνης, γέρο—Βουρλιώτης, Μακρής, Χωριανός, Φραγκούλης Βερνίκος, Νικόλας Βενιέρης (οι τέσσερις τελευταίοι «άσσοι» στο τραγούδι), Γιάννης Ορφανός—Παπαδογιάννης, Αντώνης Βενιέρης—Σάντουλα, γέρο—Κούκκος, Νικόλας Μαϊτός—Πί-

(Φωτ. 2)

το γλέντι, το χορό και το τραγούδι ήταν: Βλαχογιώργης, γέρο—Γκουράρης (δεινός τραγουδιστής), Καρχανέλλης, Λαμπριανός, Βασίλης Ζαχαράτος, γέρο—Γούνης, γέρο—Βουρλιώτης, Μακρής, Χωριανός, Φραγκούλης Βερνίκος, Νικόλας Βενιέρης (οι τέσσερις τελευταίοι «άσσοι» στο τραγούδι), Γιάννης Ορφανός—Παπαδογιάννης, Αντώνης Βενιέρης—Σάντουλα, γέρο—Κούκκος, Νικόλας Μαϊτός—Πί-

τροπας, Κώστος, Νικόλας Μαϊτός, Νικόλας Δημητροκάλλης—Μίχαλος, Μιχάλης Καστελλάνος—Μιχαλός και άλλοι¹⁰⁹. Η δεύτερη γενιά «γλεντζέδων» (ουσιαστικά η τελευταία) είναι το μεταίχμιο ανάμεσα σε δύο εποχές, διαφόρων μεταξύ τους, και σφραγίζει τη μετάβαση από έναν τρόπο ζωής σε έναν άλλον. Θα τολμούσαμε να διατυπώσουμε την άποψη ότι με την εκούσια ή εξ ανάγκης περιθωριοποίησή τους οριοθετήθηκε σαφώς η μετάβαση από μία μορφή πολιτισμού σε μίαν άλλη. Με τον ίδιο, όπως και προηγουμένως, κίνδυνο, καταγράφουμε μερικά ονόματα απ' αυτή τη μεταβατική γενιά: Νικολάκης Σκάρκος, Γιώργης Καστελλάνος—Κουνίτης, Στελιανός Κάβουρας, Αντώνης Χωριανός, Γιάννης Καπουνογιάννης, Μανόλης Ζαχαράτος, Νικόλας Σπάος, Σκουρογιάννης, Αλέκος και Μιχάλης Σεϊντάνηδες, Δημήτρης Ζαχαράτος—Τσίφτης, Βλάσης και Γιάννης Μαυρομμάτηδες, Μανόλης Μαϊτός—Πίτροπας, Γιάκουμος Μαϊτός, Γιάννης Καρένης, Γιάκουμος Μπουμπούλης, Τζαννήδες Τολάκη (του Νίκου και του Γιώργη), Μανόλης και Αντώνης Μαργαρίτη, Γιώργης Μάνδρος—Γιωργομπίλος, Δημήτρης Καστελλάνος—Μητσακίος και άλλοι (φωτ. 2).

(Φωτ. 3)

γ. τα στέκια τους

Ως πρώτο στέκι αναφέρεται κάποιο μικρό μαγαζάκι που ανήκε σε μέλος της οικογένειας του Γνωστικού. Βρισκόταν στον «Δέχτη» και ήταν ταυτοχρόνως υποδηματοποιείο και παντοπωλείο. Αργότερα ο Γεωργιάδης το μετέτρεψε σε σιδηρουργείο. Όλοι όμως ενθυμούνται το στέκι του γέρο—Σκάρκου στο «Δέχτη» (η σημερινή οικία του Χωριανού), του Γούνη (δίπλα στον «Λούρου», που ήταν και υποδηματοποιείο), του Σταμάτη του Ντάλα (στον Εισαγγελέα, τον κ. Βενιέρη), του Νικόλα του Μιχαλάκη (σήμερα ραφείο Μαϊτού), του Αντώνη του Μιχαλάκη (το αγόρασε μετά ο Σταμάτης ο Ντάλας, σήμερα στεγάζει το καφενείο του Βαγγέλη του Βουρλιώτη), του γέρο—Λαγογιάννη (πατέρα του Τζουγκράνη, βρισκόταν δίπλα ακριβώς από το σημερινό κρεοπωλείο του), του Χρυσόστομου Καστελλάνου (Χριστάρη), του Αγγελή Σέργη (Γάτζου, επάνω ακριβώς από αυτό του πεθερού του Γούνη, ήταν προηγουμένως παντοπωλείο), του Γιώργη Σέργη (Πάπα, ήταν και παντοπωλείο), και του γέρο—Σεϊντάνη, βραχύβιο όμως, στη θέση της κατοικίας του (μακαρίτη πια) γιου του Αλέκου.

Δεν ήταν όμως μόνον τα στέκια του χωριού καταφύγιο των γλεντοκόπων. Τα

109.—Ονομαστές γυναίκες «τραουδίστρες» ήταν η Ειρήνη του Βλάχου, η Ειρήνη σύζυγος του Μιχ. Μακρή, η Κατερίνα του Λαμπριανού, κ.α., ενώ επιδεξιότητες «χορευταρούδες» ήταν η Κατερίνα του Λαμπριανού, η Μαρούλα του Φρ. Βερνίκου, η Μαριγώ του Νικ. Τολάκη, η Φραγκούλα του Μακρή, η Λιανή του Μιχαλού, η Κυριακή του Φραγκουλιγιάννη, η γριά Κατιγκω (του Γιώργη του Γούνη η μάννα), η Στελιανή Τολάκη (του Βαγγ. Τολάκη η μάννα), κ.α.

συννιπάροξεις.

Συνέχεια του διπλού χαρακτήρα των παλαιών καφενείων είναι τα σημερινά του Χριστάρη (φωτ. 5), του Νικολάκη και του Στάθη του Αντωνακιού, που είναι συγχρόνως και παντοπωλεία. Ένα πάντως είναι το νέο απόκτημα όλων: η τηλεόραση. Το «μαγικό κουτί» που άλλαξε ακόμη και τη ζωή του καφενείου, του οικείου αυτού δημοσίου χώρου, της άτυπης βουλής, του χώρου που διασκέδαζε εντελώς διαφορετικά τους θαμώνες του. Σήμερα κοντεύει να εκλείψει απ' αυτά ο λόγος, ο προσωπικός λόγος, γιατί ακούγεται σχεδόν συνεχώς αυτός του τηλεο-

(Φωτ. 7) Τα σημερινά καφενεία («τα Μαγαζιά»), στο κέντρο του χωριού

πτικού μέσου, ένας ο πομπός, πολλοί οι δέκτες. Ευτυχώς που βρίσκονται ακόμη μερικοί να παίξουν το «χαρτί» τους, να συζητήσουν μεταξύ τους, και να «λογοφέρουν» σε κάπως υψηλούς τόνους για πολιτικά, αδιαφορώντας για τα παρονσιαζόμενα και τα λεγόμενα στο «κουτί» (παιγνίδια, τηλεοπτικές σειρές κ.α.). Είναι αυτοί οι λίγοι, μέσω των οποίων συνεχίζεται ο παλαιός διασκέδασι-

ζ. τα πανηγύρια

Το «παναῦρι του Χριστού»¹²⁴ ήταν το μοναδικό πανηγύρι του χωριού, μέχρι την δεκαετία του '70. Σ' ολόκληρο σχεδόν το χωριό έστηναν «τέδες», με «αθάνατα» γύρω—γύρω και καλάμια ως σκεπή, γιατί το πανηγύρι γινόταν κατά την διάρκεια της ημέρας και οι εορτάζοντες έπρεπε να προφυλαχτούν από τον ανγουσιτιάτικο ήλιο. Τέτοιου είδους «τέδες» στήνονταν στην «Ελιά του βαρδάνη» (σήμερα Νικολαδιού), στον τοίχο του Σκουλάτου (δίπλα στην κατοικία του παππα—Μανόλη Ορφανού), στον Φραγκουλογιάννη, στον Λαγογιάννη, στον Γούννη, στον Χριστάρη, στη σημερινή πλατεία (φωτ. 8) κ.α. Παράλληλως προς αυτές λειτουργούσαν φυσικά τα μόνιμα «μαγαζιά».

Το γλέντι ήταν πραγματικά «τρικούμπερτο» και διαρκούσε από τα ηλιοβασιλέματα της παραμονής της εορτής («μόλις ήθελα να απογεματίσει»), μέχρι την επομένη της εορτής. Η συμμετοχή των Γλιναδιωτών ήταν πάνδημη, η συρροή περιχωριτών, και όχι μόνον αυτών, ήταν εντυπωσιακή (φωτ. 9). «Τουβάκια»¹²⁵,

124.—Βλ. και σελ. 478

125—126.—Για τα λαϊκά αυτά όργανα, βλ. παρακάτω σσ. 297—299.

σχέτων με το νησιώτικο τραγούδι, η σταδιακή δηλαδή νόθευση και αυτού του μη-δαμινού υπολείμματος, το καθιστούν ομοιότυπο των αστικών «σκυλάδικων» γλεντιών. Οι οργανοπαίκτες δεν «κουρδίζουν» τα όργανα αν δεν φθάσει η ενδεκάτη βραδινή, η «στροφή» του δυσεύρετου πλέον χορευτή κοστίζει πεντοχίλιαρο, τα τραπεζάκια έχουν αριθμό για την απαρέγκλιτη τήρηση της προτεραιότητας στο χορό, οι ματιές σύσσωμου του «τσακισμού»¹²⁸ είναι προσκολλημένες στη δεξιά τσέπη του χορευτή, που αλλοιμόνυ του αν αρκεστεί σε «πεδαροδεκάρες», δηλαδή χιλιάρικα. Δύο στροφές και «όξω απ' το χορό», διακριτικότητας και με το «γά-ντι». Αφήνουμε κατά μέρος τις παρεχόμενες από τα κέντρα υπηρεσίες, με τα πλαστικά ποτήρια, πιρουνία, τραπεζομάντηλα και πιάτα μιας χρήσεως, με τις κα-ψαλισμένες χοιρινές μπριζόλες, τα καμμένα σουβλάκια και τις μπύρες σε κουτί, λες και ο τόπος, το νησί, δεν είχε ούτε μια αμπελόρριζα. Γι' αυτά, και πιθανώς άλλα πολλά, τα πανηγύρια του χωριού («Χριστού» και αγίου Νικοδήμου) νομίζουμε ότι έκλεισαν το βιολογικό τους κύκλο και είναι ήδη νε-κρά. Απομένει απλώς να υ-πογραφεί η ληξιαρχική πράξη θανάτου τους.

η, δε διασκεδάζει σήμερα ο κόσμος του χωριού;

Οποιοσδήποτε σήμερα ε-ρωτήσει έναν γέροντα ή μεσή-λικα Γλιναδιώτη αν διασκε-δάζουν στις ημέρες μας οι συμπατριώτες του, θα λάβει, με αρκετή δόση ειρωνίας, αλλά και πικρίας (και α-γανακτήσεως μερικές φορές), σαφέστατη αρνητική απάντηση. Δίχως να προχωρή-σεις στα αιτιολογικά «γιατί», σου έχουν απαριθμήσει αρκετές αιτίες, όπως:

—«Πού οφείλουνε όλα 'φτα; Στο πάθος μας για τη γυναίκα. Εμείς, η ηλικία μας, για να 'δεις γυναίκα είχες αγώνα. Η γυναίκα εφαινούσανε μόνο στο πα-ναθρί, ύστερα εκλειδώνονταν μέσα. Για να βγάλεις γυναίκα στη βόρτα να κου-βεδιάσεις, ήτανε πολύ δύσκολο πράμα. Τώρα τη βρίσκεις όποτε θες, με ευκολία. Δε χρειάζεται να πας στο παναθρί, ούτε να πεις με τη βαρέα σου»

—«Παλιά στο χωριό, αν ήτανε τριάδα κοπέλλια, είχανε σαράδα αγαπητικιές τουλάχιστον. Ε, τώρα που είναι τριάδα κοπέλλια, έχει ένας αγαπητικιά, για να πάει στα βιολιά, να δώσει ένα φράγο να διασκεδάσει;»

—«Εχάλασενε ο κόσμος. Τα γλέδια ετότες τα κάνανε έτσι, γιατί δεν εβόριες να πας κοδά σε γυναίκα, σε αγαπητικιά, άμα δεν ήκανες ευτό το γλέδι, με όργα-να, με τραούδια, με πατινάδες¹²⁹, το οποίο σήμερα δεν υπάρχει, γιατί το βρί-σκεις στο δρόμο, και στο γυναικείο και στο αρσικό. Δεν έχοντε κοιμματιστεί που λένε μερικοί, Τούρκος να 'ναι στη βαρέα, θα κάτσει ο Γλιναδιώτης, δεν υπάρχει τέτοιο πράμα (θέμα)»

(Φωτ. 9) Στο πανηγύρι του «Χριστού»

128.—Τουρκ, takim

129.—Τις μαντινάδες.

ρελθόν με το παρόν) και πιθανώς κάποιους άλλους που τα πίνουν τότε—πότε, οι υπόλοιποι Γλιναδιώτες έχουν απορρίψει πλέον οριστικώς αυτόν τον τρόπο διασκέδασως. Όπως ευστόχως παρατήρησαν οι γέροντες του χωριού, «τώρα υπάρχουνε πολλά άλλα για να διασκεδάσουνε» και τα απαρίθμησαν. Τώρα υπάρχει πληθώρα μέσων διασκέδασως. Από το απλό κασσετοφωνάκι (που ο καθένας μπορεί να προμηθευτεί), μέχρι το ραδιόφωνο και την τηλεόραση. Η τηλεόραση είναι διασκέδαση, είτε να ήταν και ψυχαγωγία. Οι εκπαιδόμενες σειρές είναι διασκέδαση, τα τραγούδια της είναι διασκέδαση, τα τραγούδια του ραδιοφώνου (υπό τον εκκωφαντικό ήχο των οποίων η σύγχρονη Γλιναδιώτισσα εντρεπίζει την κατοικία της, αδιακρίτως ώρας) είναι διασκέδαση. Να υπενθυμίσουμε στο σημείο αυτό το αίσχος των σημερινών πανηγυριών, που αποδιώχνουν και τον πλέον ρομαντικό νοσταλγό της αναβιώσεώς τους; Γιατί οι νέοι του χωριού, που όλοι τους θέλουν συνεχιστές της παραδοσιακής τους διασκέδασως, αρνούνται να τη

(Φωτ. 11)

συνεχίσουν; Οι γέροντες ορθώς εξέθεσαν τα αίτια, δεν μπορούν όμως να τα κατανοήσουν. Να κατανοήσουν ότι όλα σχεδόν έχουν αλλάξει, άρα και η διασκέδασή τους.

Πάντως, τελειώνοντας, θεωρούμε αναγκαίο να θέσουμε προς εαυτόν ο καθένας μας δύο κρίσιμα ερωτήματα: είναι όλες αυτές οι αναπότρεπτες και καινοφανείς εκδηλώσεις πραγματική διασκέδαση; Ποιος, με ποια κριτήρια και κατά πόσον ανεπηρέαστος θα ορίσει την «πραγματική» διασκέδαση;

6. κοινωνικές σχέσεις

α. διάκριση «κοινωνικών τάξεων»

Τα εισαγωγικά στον μόλις αναφερθέντα όρο (κοινωνική τάξη) δηλώνουν ευθύς εξ αρχής και κάτι αυτονόητο: ότι στο Γλινάδο διάκριση κοινωνικών τάξεων με

Τη συνεργασία τους μπορούμε ειδικότερον να τη διακρίνουμε σε καθαρώς ι-διωτική (όταν το άτομο βοηθούσε το άτομο) και οικογενειακή (όταν ολόκληρη η οικογένεια βοηθά κάποιαν άλλη), και είχε πρωτίστως σχέση, όπως ήταν φυσικό, με τον γεωργικό χαρακτήρα της ζωής τους. Χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις τέτοιου είδους συνεργασιών ήταν ο τρύγος, το «θέρος», το αλώνισμα, το «πατατο-βγάλημα», το «τσιβάλιασμα» και η μεταφορά της πατάτας, το «ξεκόπριζμα» κ.α.

Η συνεργασία αυτή είχε βεβαίως χαρακτήρα ανταλλαγής, «δανεικά» ονόμαζαν τις προσφερόμενες υπηρεσίες τους ή «δικολογιά»¹³³. Κάποιος π.χ. όταν ο συγχωριανός του θέριζε, του προσέφερε δύο ημερών υπηρεσία. Εκείνος ήταν υποχρεωμένος να την ανταποδώσει. Όταν ολόκληρη οικογένεια βοηθούσε μίαν άλλη, η δεύτερη έπρεπε να ανταποδώσει τη βοήθεια με ίσο με την πρώτη αριθμό μελών. Αν π.χ. έσπευσε για βοήθεια μία τετραμελής οικογένεια, το δίκαιο ήταν να ανταποδοθεί η βοήθειά της από ισάριθμα μέλη της άλλης οικογένειας.

Στα «χοιροσφάγια» η συνεργασία είχε περισσότερο οικογενειακό χαρακτήρα (βλ. σελ. 209 κ.ε.), όπως και στην οικοδόμηση κατοικίας, χωρίς φυσικά στη δεύτερη περίπτωση να αποκλείεται έξωθεν βοήθεια.

Οι πτωχοί του χωριού δεν έμεναν αβοήθητοι τις Άγιες τουλάχιστον Ημέρες. Παρόντος και του Προέδρου μερικοί «δικοί» του πτωχού έβγαιναν στο χωριό, για να συγκεντρώσουν χρήματα και τρόφιμα (ένα πινάκι γέννημα, πατάτες, φασόλια κ.α.). Η Εκκλησία, συνεπικουρώντας, διέθετε κάποια χρήματα από το «παγάρι»¹³⁴ της, «για να πάρουνε οι φτωχοί το κρέας τωνε».

Πνεύμα συνεργασίας και προσφοράς έδειξαν οι Γλιναδιώτες και στην εκτέλεση κοινοτικού χαρακτήρα έργων. Υπήρχε βεβαίως η θεσμοθετημένη «προσωπική εργασία», που αποτελούσε κατ' ουσίαν εξωραϊσμό της «αγαρείας», αφού όποιος δε συμπλήρωνε δύο ή τρία μεροκάματα, με προσωπική του εργασία, στην κοινή υπόθεση, κατέβαλε το αντίτιμό τους σε χρήματα, και η μη καταβολή τους επέφερε κυρώσεις στους ανυπάκουους. Παρα ταύτα όμως υπήρχε η διάθεση για προσφορά. Το κατέθεσαν όλοι οι ερωτηθέντες, με πρώτον (και αρμοδιότερο ίσως να εκφέρει άποψη επί του θέματος) τον τέως Πρόεδρο Δημήτρη Δημητροκάλλη, επί προεδρίας του οποίου πολλά κοινοτικά έργα έγιναν με προσωπική εργασία. Υπήρχαν βεβαίως και οι εξαιρέσεις, όπως μας αφηγήθηκε. Άνθρωποι «ασύβληστοι»¹³⁵, δυσκοινωνήτοι, ακοινωνήτοι, μονόχωνοι και ασυχνώτιστοι υπήρχαν πάντοτε. Αυτοί απέφευγαν τέτοιου είδους συνεργασίες. Μερικοί οδηγήθηκαν στο Δημόσιο Ταμείο, άλλοι, γνωστοί σε όλους για την ακοινωνική τους στάση, εγκαταλείφθηκαν σιωπηρώς στην ακοινωνησία τους, και δεν ξαναενοχλήθηκαν.

Τον παραπάνω ισχυρισμό μας περί υπάρξεως πνεύματος αγαθής συνεργασίας σε κοινωνικά έργα, τονίζουν σε πολλά δημοσιεύματά τους ναξιακές εφημερίδες του παρόντος αιώνα. Παρουσιάζουμε ένα, για του λόγου το αληθές. Είναι από τη «Φωνή Νάξου—Πάρου», η οποία στο 1870 φύλλο της, στις 25 Αυγούστου 1929, γράφει για τον Πρόεδρο Λαγογιάννη και τους συγχωριανούς του: «Εἰς το Γλινάδο ο ἐκεῖ πρόεδρος κ. Λαγογιάννης, δια προσωπικῆς ἐργασίας καὶ ἐράνῳ μεταξύ των Γλιναδιωτῶν, κατασκευάζει σχολικόν κτήριον πολυτελέστατον κατὰ

133.—Όψιμο μεσαιων. (Οι συγγενείς, οι «δικοί»)

134.—Υποκορ. του πάγκος

135.—Από το α στερεό. + το ρ. συμπληρώω, με συλλαβική ανομοίωση από το συμπληρώζω. Δεκάδες φορές στα ναξιακά έγγραφα συναντάται το επίθ. σύμπλιος= γειτονικός, κυρίως το ουδέτερό του, προκειμένου μάλιστα περί χωραφιών. Βλ. για περισσότερα την μελέτη του Ιω. Προμπονά, Η γλώσσα των ναξιακών εγγράφων (1433—1837)..., ό.π., σσ. 409—410.

τον άνθρωπο και τον κάνουν να βλέπει τον συνάνθρωπό του πλέον ως μέσο, ποτέ σχεδόν ως αυτοσκοπό. Οι λιγοστές εξαιρέσεις νέων κυρίως ανθρώπων του χωριού επιβεβαιώνουν μεν τον κανόνα, αποτελούν όμως σημείο ελπίδας ότι κάτι μπορεί να αλλάξει...

γ. κομματικοί ανταγωνισμοί

Οι κομματικοί ανταγωνισμοί δεν έλειψαν ποτέ από το χωριό, όπως άλλωστε και από κανένα άλλο της σύγχρονης Ελλάδος. Καθ' όλη τη διάρκεια του παρόντος αιώνα έκαναν αισθητή την παρουσία τους και ταλάνισαν τον ήρεμο βίο του χωριού, με εμφανείς αλλά και δυσδιάκριτες (ακόμη μέχρι σήμερα) συνέπειες. Οι τελευταίες δυστυχώς επανιώνονται με το διάβα των καιρών και τα τελικά τους αποτελέσματα θα είναι ολέθρια για το χωριό, αν δεν συνειδητοποιηθούν και γίνουν πράξη μερικές απλές διαπιστώσεις, τις οποίες φυσικά δεν προτιθέμεθα να εκθέσουμε εδώ.

Ο διπολισμός του εθνικού πολιτικού βίου κυριάρχησε και στο χωριό από την αρχή του αιώνα. Τα κόμματα άλλαζαν απλώς ονομασία (είναι δυνατόν να ομιλήσουμε περί ιδεολογίας τους;). «Βασιλικοί», «Λαϊκοί», «Ερετζήδες», «Νεοδημοκράτες» από τη μία πλευρά, «Βενιζελικοί», «Δημοκρατικοί», «Κεντρώοι», «Παπαδρεϊκοί», «Πασοκατζήδες» από την άλλη, για να αναφέρουμε μερικές κομματικές τους προσωινιές. Στο φαύλο κύκλο αυτών των κομματικών ανταγωνισμών ήταν ανακατεμένοι βουλευτές, «κομματάρχες», απλοί άνθρωποι, όλο εν γένει το σύστημα της πατρωνείας, της πελατειακής σχέσεως, που χαρακτηρίζει το ελληνικό Κράτος από συστάσεώς του. Πρωτοπαπαδάκης (πατήρ και υιός), Ευριπαίος, Πρωτονοτάριος, Μαγκάκης, Μπαρότσης μερικοί από τους πολιτευτές τους, Δρήδες, Γιάννης Σέργης—Ορφανός, Γιάννης Σέργης—Γκουράρης, γέρο—Γιακουμάκης Σέργης, Μαρούλα του Βρεττού, Κουρκουδόνηδες (Δημητροκάλληδες) μερικοί «κομματάρχαι» της «δεξιάς» πλευράς, μαστρο—Νικόλας Σάλιακας, Νικόλας Καστελλάνος—Φατικούλης, Νικόλας Κουλαμπάς—Κοντός, Νικόλας Σέργης—Τσαρτάλης, Μιχαλάκηδοι της «άλλης», «τσι από 'κει μεριάς».

Επεισόδια πάντως και ακρότητες δεν συνέβησαν ποτέ στο χωριό, ούτε και κατά τις φορτισμένες με πάθος προεκλογικές περιόδους, αν και πολλοί συμφωνούν ότι «τα πράγματα παλιά ήτανε πιο ζόρικα απ' ό,τι είναι σήμερα». Περιορίζονταν σε ατέρμονες «πολιτικές» λογομαχίες, και μία ή δύο περιπτώσεις χειροδικιών που έλαβαν χώρα, είχαν ως αίτια λόγους προσωπικούς. Σημαντικό πάντως γεγονός, το οποίο ενθυμούνται όλοι οι παλαιοί κάτοικοι του χωριού, ήταν η απαίρεση του ματιού του Βενιζέλου από φωτογραφία της εποχής και η άδικη ενοχοποίηση του Τζαννή Τολάκη (πατέρα του Τζαννίκου), που εσύρθη τρεις φορές στη Σύρο κατηγορούμενος, και ο οποίος, καίτοι ε γνώριζε τον πραγματικό δράστη, αρνήθηκε να τον αποκαλύψει. Σε μία άλλη περίπτωση, κι αυτή ευρέως γνωστή, ο γέρο—Νικολός Καστελλάνος, οργισμένος με το πολιτευτή Ευριπαίο (εξ αιτίας αθετήσεως των υπεσχημένων), όρμησε με άγριες διαθέσεις στο καφενείο που βρισκόταν για να εκφωνήσει λόγο, κρατώντας μάλιστα στα χέρια του κι ένα «σκάλεθρο». Τον εμπόδισε όμως ο Ν. Σέργης—Τσαρτάλης, «κομματάρχης» του Ευριπαίου, που τελικώς «πλήρωσε την νύφη», αφού ο οργισμένος Νικολός τον κατάφερε δυνατό κτύπημα στο μέτωπο, και δρομαίος εξαφανίστηκε, κρύφτηκε κάτω στον Μιχαλάκη, παρ' όλο που τον κυνήγησε ο μακαρίτης ο Γιώργης Μπουμπούλης, α-

Η λύπη καταπλάκωσε απάνω την καρδιά μας
χτυπούσανε τα δόντια μας, δεν ήβγαιν' η μιλιά μας.

Το ράδιο εκλείσαμε, γιατί 'χαμε πια σκάσει
ποτέ δεν περιμέναμε το κόμμα μας να χάσει.
Είμαστε μέχρι τα μισά, κι ελπίδα είχαμ' ακόμα
ποτέ δεν περιμέναμε τόση φθορά στο κόμμα.
Να 'δούμε πια πολιτική, χρόνια θε να περάσουν
οι γέροι θα πεθάνουνε κι οι νέοι θα γεράσουν.
Όλοι τώρα του κόμματος είμαστε πικραμένοι
εμείς που γεννηθήκαμε στο κόμμα βαφτισμένοι.
Γιατί το θεωρούμε το κόμμα σα θρησκεία
το πως ότι πιστεύουμε Χριστό και Παναγία.

Αυτά περιγράφει ποιητικά η Βαρβάρα. Ιδού τώρα μία άλλη προφορική μαρτυρία από το Νικόλα Σέργη—Μαρκογιάννη: «Αμα ήθελα να κερδίσει ο Βενιζέλος, ο γέρος μου ήθελα να τον πάρει ο Τσαρτάλης να σηκώσει βαΐράκι, εβάστανε το βαΐράκι κι ήθελα να γυρίσει όλο το χωριό καλά—καλά, πού να μιλήσει ο άλλος, ο κόζμος κρυμμένος, εφωνάζανε λοιπό οι κερδιζμένοι ζήτω!!!, άλειμμα!!!, άλειμμα¹⁴² εφωνάζανε, ήχασες σου λέει. Μετά ήθελα να πάει ο Τσαρτάλης να ανοίξει το σπίτι του, να βγάλει κρασιά, τυριά, εκεί να 'δεις είδα εγίνουδανε!».

Άλλη μία μαρτυρία, τελευταία, μας δίνει ο Γιάννης Δημητροκάλλης—Αμμοσιάρης, για τις εκλογές του 1923¹⁴³: «Σ' ται εκλογές του '23, στον Σάλιακα το σπίτι, ηγίνηκεν μεγάλο παναΐρι, μεγάλη διασκέδαση, εσφάζανε και γουρούνι. Θυμούμαι, που 'μουνε κοπέλλι ετότες, ένα γοτσάκι που 'λέανε :

ζήτω του Μήτσου Προβονά με το σνδναζμό του
και ο Πρωτονοτάριος θα σκάσει απ' το γαμό του».

Και ο υπόλοιπος κόσμος; Πώς συμπεριφερόταν ως πολίτες τις ημέρες εκείνες, προ και κατά τις εκλογές; Διάχυτη είναι η εντύπωση ότι υπήρχαν πολλοί που δεν εγνώριζαν μέχρι και την τελευταία στιγμή τι θα ψηφίσουν. Οι «κομματαρχαίοι» νύκτα περιέρχονταν από οικία σε οικία, υποσχόμενοι «λαγούς με πετραχήλια» σε περίπτωση υπερψηφισέως τους. Στόχος τους, όπως πάντοτε, οι αναποφάσιστοι. Καταστρώνονταν ολόκληρα σχέδια υφαρπαγής της ψήφου τους, και κυρίως να μη γίνουν αντιληπτοί από τους αντιπάλους, στα σχέδια των οποίων θα ήταν σίγουρα και ο δικός τους «στόχος». Το «σταυρωμένο» ή το «σημαδεμένο» ψηφοδέλτιο, που έπρεπε να βρεθεί και να ανασυρθεί την Κυριακή μέσα από την κάλπη, ήταν η σαφειστάτη απόδειξη ότι συγκεκριμένος ψηφοφόρος «δε δώνε 'φνε-νε», αλλά υπήκουσε, δελεασμένος, στα κελεύσματά τους. Η υπερψήφιση πάντως του συγκεκριμένου κόμματος ή του κοινοτικού συνδικαισμού την επόμενη εκλογική αναμέτρηση, δεν εξαρτιόταν πάντοτε από την ικανοποίηση ή μη των υπεσχημένων κατ' αυτήν την περίοδο. Ο κόσμος ως επί το πλείστον λησμονούσε, γιατί οι επόμενες υποσχέσεις ήταν συνήθως δελεαστικότερες...

Η μεγαλύτερη κινητικότητα παρατηρούνταν το βράδυ της παραμονής των εκλογών. Εκτός από την προσπάθεια επηρεασμού ατόμων, επιδίδονταν και στον γενικότερο επηρεασμό του εκλογικού σώματος με τη ρίψη (αργά πλέον τη νύκτα,

142.—Από το ρ. αλείφω (αλείβω). Μάλλον εννοούσαν «να αλείψουμε με φούμο, καπνιά, τους ηττημένους». Περισσότερα για τη λέξη βλ. Σ. Ψάλη, Ετυμολογικά και Σημασιολογικά, Αθηνά 26 (1914), Λεξικόγρ. Αρχαίων της Μέσης και Νέας Ελληνικής (παράρτημα), σ. 62

143.—Ήταν μάλλον οι εκλογές της 16ης Δεκεμβρίου 1923.

κέρασμα με αμύγδαλα και σύκα.

Όπως προαναφέρθη, σε «φερέρες» συνήθως πήγαιναν γυναίκες, σπανίως άνδρες. Δέχονταν μόνον όσους ήταν «καλαβουριτζήδες» και σοβαροί, οι «πονηροί», για ευνοήτους λόγους, δεν είχαν θέση στη γυναικεία συντροφιά. Είχαν όμως θέση τα «κοπέλλια» του χωριού, που «ηλαλάζανε»¹⁴⁹ να πάνε σε τέτοιου είδους συγκεντρώσεις, για να «αργολαβίζουνε»¹⁵⁰ με τις κοπελλιές τους. Ήταν μεγάλη η ευκαιρία, δεν είχαν εξ άλλου πολλές τέτοιες...

στ. η φιλοξενία

«Πάδα ο ξένος άμα νήθελα να 'ρθει στο χωριό εζήτανε το βαππά, το ηρώεδρο ή και το δάσκαλο, σ' ευτοί ήθελα να αποταθεί». Αυτοί οι τρεις είχαν την υποχρέωση να τον φιλιξενήσουν, αλλά κυρίως ο πρώτος, στην κατοικία του οποίου εύρισκαν καταφυγή όλοι σχεδόν οι ξένοι. Το χωριό γνωρίζει και ομοθυμαδόν παραδέχεται ότι στην κατοικία του παππα—Μανόλη Ορφανού (τον πολλάκις αναφερθέντος σ' αυτό το βιβλίο δασκάλου και επί δεκαετίες ιερέως του χωριού) κατέλυσαν και βρήκαν θερμή φιλοξενία δεκάδες ξένοι, κάθε κοινωνικού υποστρώματος. Κατέλυσαν φυσικά και σε άλλες κατοικίες, παρ' όλα τα προβλήματα χώρου (κυρίως) που είχαν, αλλά και ελλείψεως οικονομικών μέσων. Αν αναλογισθεί κανείς ότι σε ένα ή δύο στενά δωματιάκια έπρεπε να συνυπάρξουν πολλά μέλη μίας οικογένειας, αντιλαμβανόμεθα ότι «και να θέλανε δεν ήθορούσανε να φιλοξενήσουνε», όπως χαρακτηριστικώς και με επιγραμματικό τρόπο ανέφεραν. Γι' αυτό αναγκάζονταν να φιλοξενούν τους μονίμους φιλοξενούμενους τους, τους «Απανωχωριανούς», αλλά και τους κατά καιρούς ζητιανεύοντες, στους «μπατάτους».

Υπήρχε η συνήθεια (δείγμα του φιλοξένου πνεύματός τους, όπως όλου σχεδόν του ελληνικού λαού) κατά την ημέρα των Χριστουγέννων, όταν έκοβαν τα «χριστόψωμα», να αφήνουν μία μερίδα τους («μια βαρτίδα») για τον ξένο και πτωχό που πιθανώς θα περνούσε από την οικία τους. Το ίδιο επαναλάμβαναν και την Πρωτοχρονιά, με το κόψιμο της βασιλόπιτας. Τα κομμάτια αυτά, αν δεν τύχαινε να παρουσιασθεί ξένος, τα διέθεταν σε κάποιο πτωχό του χωριού ή παρέμεναν στην οικογένεια.

Αλλά αν αυτά ήταν απλές, κοινές στον ελληνικό λαό εθιμικές ενέργειες, μεγαλύτερη αξία είχε η πραγμάτωσή τους στην καθημερινή ζωή. «Χριστούγεννα που ησφάζαμενε ετότες τσι χοίροι, όπου υπήρχανε φτωχοί μέσα στο χωριό ή και ο περαστικός που ήθελα να περάσει, απ' ό,τι είχες τωνα 'δωνες, μα και αβγά και χοιρνά και ψωμί που εξύμωνες. Ή πάλι το Σαββάτο, να 'χεις τα ψωμιά σου φουρνιζμένα, και να περάσει ένας περαστικός ήθελα να βγάλεις το ζεστό ψωμί από το φούρνο, ο κόσμος ετότες είχενε τυριά και βουκουνιές, ήθελα λοιπό να 'βει μεσ' το σπίτι, να του κόψεις το ψωμί, να βάλει μέσα τη βουκουνιά ή να το φάει με το τυρί δου. Είχενε και γυναίκα που ήθελα να βγάλει και το μεσοφούστανό τζη και να το δώσει στη φτωχιά που τηνε 'βλεπενε πως ήτανε γονιτή. Πολ- λές το κάνανε ευτό. Και στο φενγιό δωνε πάλι κάτι θα τωνα δώνανε για το δρό-

149.—«Αλαλάζω»= διακαώς επιθυμώ, λαχταρώ, φωνάζω. Το αρχαιοελλ. αλαλάζω

150.—«Αργολαβίζω»= συζητώ με «την αργολάβα/ τον «αργολάβο» μου, «αργολαβία» η ερωτοτροπία (απ' το αρχ. εργολαβία).

την αποδημία, την επάνοδό τους ή για χαρακτηριστικά στοιχεία κατά την πολυετή συνήθως παραμονή τους στην ξενιτιά. Αναφέρονται κυρίως σε αναθέσεις επιτρόπων της περιουσίας τους¹⁵¹ ή ακόμη και σε καταγραφή της, επειδή συνέβη σε αρκετές περιπτώσεις οι συγγενείς που παρέμεναν στο χωριό να μην φερθούν προς την περιουσία των ξενιτεμένων όπως η ηθική θα απαιτούσε...

Πολλοί από τους σημειογινούς Γλιναδιώτες είχαν τη μητέρα ή κάποια συγγενή τους στην Πόλη. Αναφέρουμε μερικές γυναίκες, γιατί ο κατάλογός τους είναι μακρύς: η Ψευδοακάλισσα, η Πολυξένη του Μαστρομανόλη, η γριά Αιμοσιάρραινα, η Ελένη η Ζαχαράταινα, του Βάγγελου του Νερά η μητέρα, η γριά Ατζάδαινα, η Κούλα του Τζιγκενογιάννη, η Σεΐντιανού, η Ειρήνη Βενιέρη (του Καρεναντώνη αδελφή) που πέθανε από ευλογιά και ετάφη εκεί, κ.α.

Το ταξίδι φυσικά ήταν δύσκολο και επικίνδυνο, το μέλλον άδηλο και φοβερό. Λέγεται ότι ο συνοδός τους μέχρι την Πόλη (με το αζιμίωτο φυσικά) ήταν ο Στυλιανός Κορακίτης, παππούς του γνωστού καθηγητή, από το Γαλανάδο, που φρόντιζε ταιποχρόνως και για την εκεί αποκατάστασή τους.

Κατά το «ξεπροβόδιζμα» (φωτ. 12), «οδο τσι παραβγάνανε», φρόντιζαν να μη σκουπίζουν, να μην κτενίζονται, «να μη τζι 'δωνες μαδηλί, γιατί το μαδηλί ήτανε χωριζμός», αλλά αντιθέτως έδιναν πολλές ευχές κι ένα «φυλαχτό» ή σταυρουδάκι, για να είναι υπό την σκέπη του. Πριν, κατά και μετά την αναχώρηση έκαναν πολλές «λειτουργίες».

Η επικοινωνία με τους γονείς και συγγενείς τους στο χωριό γινόταν με επιστολές, που έκαναν μήνες να φθάσουν στον παραλήπτη τους. Επαναπατριζόμενες έφερναν μαζί τους, εκτός των προσωπικών δώρων των συγγενών, την προίκα τους και χρήματα, δημιουργώντας έτσι αφ' ενός μεν καλές προϋποθέσεις για ένα επιτυχημένο γάμο, (αφ' ετέρου συνέδραμαν οικονομικά την οικογένειά τους.

Το «αμερικάνικο όνειρο» δεν φαίνεται να συνεκίνησε πολλούς Γλιναδιώτες

(Φωτ. 13) Ο Ν. Τολάκης στην Αμερική

τον αυθορμητισμό, και κάνει τον εν λόγω χορό μία τυπική διδασκαλία. Οι κινήσεις λοιπόν και οι «φιγούρες» της δεύτερης φάσης ήταν:

Πρώτη κίνηση: σηκώνεται το δεξιό πόδι και σταυρώνεται με το αριστερό πλάγιως και «σπαστά», ενώ ταυτοχρόνως γίνεται ένα μικρό επιτόπιο πηδηματάκι. Είναι αυτό που πετυχαίνει την κίνηση του κυκλικού χορού προς τα δεξιά και αυτό που διακρίνει το «μαγιόρο»¹⁶ χορευτή από τους άλλους, αφού μπορεί να το εκτελέσει με δύο κινήσεις στον ίδιο χρόνο.

Δεύτερη κίνηση: επαναλαμβάνεται η πρώτη με το αριστερό σηκωμένο και διασταυρούμενο με το δεξιό.

Επανάληψη των παραπάνω κινήσεων καθ' όλη τη διάρκεια του χορού.

Κατά τη δεύτερη φάση, όπως φαίνεται, λείπει η «ευαισθησία» της πρώτης, και κυριαρχεί το ξέσπασμα, ο γρήγορος ρυθμός, και ομοιάζει, όπως προαναφέρθη, με τη «βλάχα» (χρησιμοποιεί εξ άλλου τους δικούς της «σκοπούς»), αλλά και με τον συρτό.

Ο Μιχαήλ Κοντελιέρης («κοδοχωριανός»¹⁷ των Γλιναδιωτών) παρουσιάζει στις σελίδες 156 και 157 του ιστορικού πλέον βιβλίου του «Νάξος»¹⁸ ένα τραγούδι της «δίρλας» και την παρτιτούρα του. Τα παραθέτουμε στη σελίδα 310 με σκοπό να διαφωτίσουν περισσότερο τα όσα εγράψαν παραπάνω γι' αυτήν.

Η «δίρλα» θεωρείται χορός των Κατωχωριανών (Γλιναδιωτών, Αγερασιωτών, Γαλαναδιωτών). Υπάρχει όμως μια ιστορική μαρτυρία, ένα περιηγητικό κείμενο του 1880 περίπου, από το οποίο φαίνεται ότι ο εν λόγω χορός ήταν γνωστός και στις Εγκαρές. Μας την παραδίδει ο Άγγλος περιηγητής Θεόδωρος Bent, στο βιβλίο του «The Cyclades, or life among the insular Greeks», London 1885. Στην σελίδα 366 αναφέρει τα εξής: «.....Ένας από τους τοπικούς τους χορούς [των Εγκαριτών] εδώ ονομάζεται *tirla* [έτσι τον αναφέρει], είναι ενδιαφέρον, αφού χορεύεται από άνδρες και γυναίκες σε ημικύκλιο, με τα χέρια τους ο ένας στον ώμο του άλλου. Ο βηματισμός είναι περίπου ίδιος όπως σε μια μαζούρκα, προς τα πίσω και τα εμπρός, αλλά η γοητεία του είναι το τραγούδι, το οποίο οι χορευτές τραγουδούν κατά ομάδες, όπως κινούνται, υπό τους ήχους του συρραβιού και του τυμπάνου. Αυτός ο χορός πρέπει να μοιάζει πάρα πολύ με τον αρχαίο χορό όρμο, ο οποίος, όπως ο Λουκιανός μαρτυρεί, παρουσίαζε ένα μίγμα ανδρικού θάρρους και γυναικείας ντροπαλότητας».

Από την περιγραφή του χορού φαίνεται ότι πρόκειται για την «δίρλα». Η διαφοροποίηση έγκειται στο συνοδευτικό όργανο του χορού, *syrtanlioni* το ονομάζει. Αλλά «συράβλιον» είναι η φλογέρα, εκτός αν ο Άγγλος περιηγητής το συγγέει με την άσκαυλο, δηλαδή τη «τζαβούνα». Σημαντικότερον όμως είναι τούτο: ότι στις αρχές της δεκαετίας του 1880 (περίοδος που επεσκέφθη το νησί ο περιηγητής), τα τραγούδια της ντίρλας τα απέδιδαν οι ίδιοι οι χορευτές, ενώ το 1935, πενήντα περίπου έτη μετά, διαβάζοντας το έργο του Μ. Κοντελιέρη «Οι αμμουρούζοι»¹⁹, βλέπουμε ότι τα συνοδευτικά όργανα έχουν ήδη εισβάλει στην εκτέλεση των τραγουδιών της. Γράφει προς το τέλος του ερωτικού αυτού διαλόγου ο ποιητής του:

παίξε τον αμολαρητό, τη ντίρλα λαουτιέρη

16.—Τον επιδέξιο, τον ικανό (ιταλ. *maggiore*)

17.—Είχε παντρευτεί Γαλαναδιώτισσα

18.—Έκδοση του 1929

19.—«Αμμουρούζος» ο ερωμένος (ιταλ. *amoruso*). Βλ. περιοδικό *Ναξικά*, τ. 21—22 (1988), σσ.59—67. Πρωτοεκδόθηκε το 1935.

γ. Ο πρωτοχορευτής και η «δάμα» του σηκώνουν μαζί ψηλά το μαντήλι και κάτω από την αψίδα που δημιουργούν τα χέρια τους περνούν όλοι οι υπόλοιποι χορευτές.

δ. Συνήθης, τέλος, «φιγούρα» ήταν το κτύπημα του δεξιού ποδιού με το αντίστοιχο χέρι, συνδυασμένη μάλιστα με στροφή του σώματος ή «κοδοκαθίζμα».

(Παρτιτούρα λιβαδίτικου συρτού, από το βιβλίο του Κοντελιέρη «Νάξος», παρατίθεται στη σελ. 311).

δ. το άτομο—δημιουργός

—ο λαϊκός ζωγράφος Βαγγέλης Σέρρη—Βουρλιώτης

Για τον Γλιναδιώτη λαϊκό ζωγράφο Βαγγέλη Σέρρη—Βουρλιώτη (ή Νερά), τον μοναδικό καλλιτέχνη του είδους του που ανέδειξε το χωριό κατά τον παρόντα αιώνα, γράψαμε μεταξύ των άλλων στο σημείωμα του ημερολογίου του Π.Ο.Γ.Ν. του έτους 1989 (του αφιερωμένου αποκλειστικώς σ' αυτόν και το έργο του) τα εξής:

Το Δ.Σ. του Π.Ο.Γ.Ν., που προήλθε από τις αρχαιρεσίες του Νοεμβρίου 1986, σας παραδίδει, στα πλαίσια της πολιτιστικής δραστηριότητάς του, την τελευταία του συλλογική εργασία, το ημερολόγιο του 1989, με θέμα τη ζωγραφική του συγχωριανού μας λαϊκού ζωγράφου Βαγγέλη Ε. Σέρρη—Βουρλιώτη. Θα συμφωνείτε πιστεύουμε για το πρωτότυπο της επιλογής μας αυτής, που έρχεται κάπως φυσιολογική, αν αναλογιστούμε ότι τα ως τώρα θέματα του ημερολογίου μας ήταν παρμένα από την κοινή καθημερινή ζωή, από την κοινή πολιτιστική δημιουργία. Φέτος λοιπόν στραφήκαμε στο ΑΤΟΜΟ—ΜΕΛΟΣ της κοινωνίας μας που δημιουργεί καλλιτεχνικά, βάζοντας τη δική του πινελλιά στο σχηματισμό της πολιτιστικής μας φυσιογνωμίας. Σκοπός μας είναι να λειτουργήσει αυτή η παρουσίαση όχι ως μηχανισμός μελλοντικής .. θιέρωσης του συγκεκριμένου προσώπου, αλλά κυρίως ως ευκαιρία μελέτης του εσώτατου ψυχικού κόσμου του λαού μας, με τις αρετές και ιδιομορφίες του, με τα προβλήματα και τις λαχτάρες του, με τα οράματά του, μέσα από το πρίσμα του συγκεκριμένου λαϊκού μας ζωγράφου.

«Ήθελα, όπως κάθε καλλιτέχνης, μικρός ή μεγάλος, να εκφράσω τα πιο βαθιά μου αισθήματα και τα πιο προσωπικά μου, στηριζόμενος όπως είναι φυσικό, σ' ό,τι ήταν πιο προσιτό σ' εμένα και σ' ό,τι η διαίσθησή μου μου έδειχνε κατάλληλο και σχετικό». Αυτά έγραφε το 1963 ο Τσαρούχης, ο μεγάλος ζωγράφος μας. Αυτό κάνει κάθε γνήσιος λαϊκός ζωγράφος, αυτά και ο Βαγγέλης ο Βουρλιώτης. Καταγράφει με τη γραφίδα του, με ευτελή μέσα και όπου βρεί, ό,τι είναι προσιτό σ' αυτόν, τις δικές του παραστάσεις, το δικό του συναισθηματικό κόσμο, την εποχή του. Γιατί ο καλλιτέχνης (μικρός ή μεγάλος δεν έχει σημασία, γιατί δεν υπάρχει μικρή ή μεγάλη Τέχνη, υπάρχει μόνο Τέχνη ειλικρινής) είναι ο ίδιος η εποχή του. Ο λαϊκός καλλιτέχνης ειδικότερα, στενότερα δεμένος με την κοινωνία της εποχής του, είναι πιο απόφιο κομμάτι της, αφού τον περιβάλλει καθημερινά με τους καημούς της, τον πόνους της, τις χαρές της, τις λαχτάρες, τα οράματά της. Άρα, ο λαϊκός καλλιτέχνης ζωγραφίζοντας δεν κάνει τίποτ' άλλο από το να αποτυπώνει στο χαρτί αυτά που τον συνθέτουν.

Αυτό κάνει και ο Βαγγέλης ο Βουρλιώτης στη συντριπτική πλειονοψηφία των έργων του. Αυτά που παρουσιάσαμε παραπάνω: περιγραφή του κόσμου του συ-

γω ποτέ από το σχολείο. Δεν ήξερα όμως ούτε πόσες τάξεις είχε, και μέτρησα τις σειρές τα θρανία και είπα: άμα θα τις βγάλω όλες τις τάξεις, δεν θα φύγω, παρά θα πιάσω πάλι από την αρχή, μη ξεροντας πως "άλλα μελετά ο ζευγάς κι άλλα τα βόδια".

Άμα έβγαλα πρώτη και δευτέρα, ίσα δηλαδή που έμαθα και έγραφα το όνομά μου, επειδή δε θέλει ορθογραφία, είπα τον πατέρα μου ότι θα πάω στο Γυμνάσιο και θα γίνω δασκάλα. Εκείνος μ' έβγαλε κι από το Δημοτικό και με είχε και "ή-βλεπα"²⁵ πρόβατα. Άρχισε να αιμορραγεί, να πνίγεται η ψυχή μου. Τι αδικία για μένα την άτυχη, που μεγάλωνα με τα πρόβατα και παρά λίγο έλειψε να λέω μπее! Αλλά επειδή είχα τόση θέληση στα γράμματα και τόση αγάπη, έγραφα, διάβαζα ό,τι εύρισκα. Από παιδάκι είχα τόση πολλή αφοσίωση, ταίριαζα ποιματάκια, τραγουδάκια. Ό,τι τραγούδι μου ταίριαζε στη ζωή μου, το σύνταζα και το τραγουδούσα. Κάθε μέρα έγραφα, μα δεν ήξερα την αξία που είχαν και άμα έγραφα ένα καινούργιο, πετούσα το παλιό, που αν τα φύλαγα όλα, θα 'χα μια βιβλιοθήκη ποιήματα.

(φωτ. 4) Βαρβάρα Σέρρη

Της ζητήσαμε να δώσει ολόκληρη τη ζωή της σε μερικούς στίχους. Το έπραξε με μεγάλη προθυμία και ευκολία. Ιδού το αποτέλεσμα:

Άδικα που τα μοίρασε η τύχη τα χαρτιά μου
και στη ζωή μου τα 'σβηνε όλα τα όνειρά μου.

Τον λογοτέχνη ήπρεπε τη θέση να κατέχω
και όχι να 'μαι στα βουνά, τα πρόβατα να βλέπω.

Πόσο πληγώνομ' άμα 'δω μολύβια και βιβλία,
γιατί για μένα ήταν κλειστές οι πόρτες στα σχολεία.

Ποιος φταίει κι έχω στη ζωή παράπονο μεγάλο,
τίνος να παραπονεθώ, με ποιόνε να τα βάλω;

25.—«Βλέπω πρόβατα»= φυλάω τα πρόβατα που βόσκουν.

μα, Κύπρος μου, οι αίτιοι είν' οι Αμερικάνοι.
Αυτοί που έχουν τα πολλά και δε ψηφούν τα λίγα
που η Κύπρος μέσα στην Τουρκιά φαινότανε σα μνίγα
και εκαταδεχτήκανε να παν' να τη χτυπήσουν
οι βάρβαροι γλωρό κλαδί μέσα να μην αφήσουν.
Ο Ετζεβίτ πρωθυπουργός ερχόταν βήμα—βήμα
θάρρηνε η Κύπρος ήτανε της μάννας του το κτήμα.
Ερχόταν δίχως να σκεφτεί, αλλού 'χε τα μυαλά του
θάρρηνε πως εσεργιάνιζε στα πατρογονικά του...

[για το γιατρό τον Ορφανό] ³⁰

Όλοι πικρά εκλάψαμε, γιατρέ μου, το χαμό σου
κι ειλικρινά μας στοίχισε πολύ ο θάνατός σου.
Όλα της Νάξου τα χωριά, γιατρέ, τα περπατούσες
κι όπου υπήρχε άνθρωπος τον εξυπηρετούσες.
Ήσουν καλός γιατρός μεγάλη φτωχομάνα
κι όλοι επικραθήκαμε σα χτύπησε η καμπάνα.
Όλη τη φτώχεια της Ναξιιάς είχες 'ξυπηρετήσει
και δε θε να βρεθεί κανείς να σ' αντικαταστήσει.
Η λύπη μας είναι βαρειά κι ο πόνος μας μεγάλος
σαν το γιατρό τον Ορφανό κανείς δε θα 'ναι άλλος.
Το χώμα να 'ναι ελαφρό, γιατρέ, που θα σκεπάσει
το κουρασμένο σώμα σου για να το ξεκουράσει.

30.—Για τον Νίκο Φιλοθέου Ορφανό, τον γιατρό και τον άνθρωπο.

EXERCÍCIO DE GRAMÁTICA

The musical score consists of seven systems of staves. Each system has a treble and bass staff. The music is written in a style typical of 19th-century Brazilian popular music, with many beamed notes and a key signature of one sharp (F#). The lyrics are written below the staves, aligned with the notes.

Tu és o meu amor, o meu amor
 o meu amor, o meu amor
 o meu amor, o meu amor
 o meu amor, o meu amor

Fig. 2

Fig. 3

IV. ΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΖΩΗΣ

Α. ΓΕΝΝΗΣΗ

1. έθιμα του τοκετού

α. ο πόθος για παιδιά—στεριότητα—μέσα θεραπείας της—εγκυμοσύνη

Για τη «στείρια» (στείρα) γυναίκα και τη μειωτική γι' αυτήν κοινωνική συμπεριφορά έχομε αναφερθεί στο κεφ. «Κοινωνική οργάνωση», σελ. 243. Για να αποφύγει το όνειδος αυτό αναγκαζόταν να προσφεύγει σε μαγικές πράξεις, σε «πραχτικά», και στο «Θείο». «Άλλες εκάνανε γιατροσόφια. Εβάνανε κι ηβράζανε κρομμύδια, μια βλεξάνα, τα βάνανε σε μια λακάνη και ηκάθουδανε απάνω, για να αναπνεύσει το σώμα, για να ανοίξουνε οι ωοθήκες τση και να πιάσει παιδί. Άλλες ευρίσκανε βότανα από τα χωράφια, τα βράζανε κι εντά κι ηκάθουδανε πάλι απάνω κι ήπερνενε το χνώτο του φαριμάκου, κι ήκανενε παιδί. Άλλες πάλι εκάνανε άχνιζμα από ρόδα και άθη από εφτά ¹ δέδρα και φυτά, και το αναπνέανε. Όλες όμως επαίνανε σ' το' εκκλησιές κι εκάνανε πρόσφορα, λειτουργιές και παράκλησες, το πλείστο στη Μάννα του Χριστού, που 'ναι μάννα ολονώ μας. Μια μας έπενε ότι είχενε πάει σε μια εκκλησιά να προσευχηθεί για να κάμει παιδί. Τσι 'χενε 'πει μια γριά ότι μια και πας στην εκκλησιά πρέπει να φας το φτίλι που ανάβγει το καθήλι. Η γυναίκα φεύγει και πάει στην εκκλησιά. Η εκκλησιά δεν είχενε ούτε καθήλι, ούτε φτίλι, ούτε βολυμήθρες ², τίοτα. Γυρίζει απίσω, είχενε πάει μάλιστα στο βύργο του βελόνια, που ήτανε ένα εκκλησάκι, η Αγία Ερήνη, πάει στο σπίτι τζη και φέρνει καθήλι και φτίλι. Κι άμα το πήνε εκεί, το 'φαινε το φτίλι και σε τρεις μήνες ήπιασενε παιδί».

Η αρρενογονία, η απόκτηση δηλαδή αρσενικών παιδιών, λόγω των επικρατούντων κοινωνικών αντιλήψεων, στηριζομένων τόσο σε ιδεοληψίες, όσο και βαθύτερους οικονομικούς λόγους, ήταν πόθος διακαής, όσων τα στερούνταν. Για την απόκτησή τους «ητρώανε κάτι χόρτα, ήτανε, λέει, κάτι βότανα, που ηβγαίνανε κάτω στα χωράφια και στα βουνά, κάτι σαν αδίδια, και το λέανε κοβάρι ³, και αρσενικοβότανα σ' τσι ποταμοί. Ηπροσέχανε και το φεγάρι και το γαιρό. Άμα ήτανε πιαζμένα με το νοτιά, ηγίνουδανε κορίτσια κι άμα ήτανε με το βοριά, αγόρια. Άμα ήτανε στη γέμιση του φεγαριού, ήτανε αγόρι, άμα ήτανε στη λίεψη, ήτανε κορίτσι».

Ήταν βεβαίως πολλές οι περιπτώσεις, λόγω ανυπαρξίας στοιχειωδών μεθόδων αντισύλληψης, να συλληφθούν παιδιά ακουσίως. Η Εκκλησία απαγόρευε, όπως και σήμερα, αυστηρά την εκούσια αποβολή. Έπρεπε λοιπόν να τηρηθεί μυστική τόσο η ανεπιθύμητη κήση, όσο προ πάντων «το ρίζιμο του παιδιού». Μηχανεύονταν πολλούς τρόπους για να πετύχουν το δεύτερο: «Ησκήωνανε ολόκληρα τσουβάλια για να κάνουνε αποβολή, ηβάνανε αβροστά δώνε ολόκληρη σκάφη, εσηκώνανε το ζυό με δυο δανεκέδες στο ζβέγκο δώνε για να πέσει το παιδί. Άμα όμως

1.—Από αρχαιοτάτων χρόνων ιερός αριθμός. Ο Ησίοδος (Έργα και ημέρα, 770) αναφέρει: «πρώτων ένη τετράς τε και εβδόμη ιερών ημαρ». Βλ. Ι. Ε. Καλιτσουνάκι, Επταδικά έρευναί, Αθήνα 33 (1921), σ. 125 κ.ε., και Όλγας Βατίδου, Ο αριθμός επτά και στην Μικρασιατική Λαογραφία, Αθήνα 1970

2.—Το στρογγυλό επιπλέον εξάρτημα του καντηλιού, επάνω στο οποίο προσαρτάται το αγοραστό σήμερα «φτίλάκι», και παλαιότερον η «πιπιλιά». Προέρχεται από το μολυβήθρα, με αντιμετάθεση των β και μ

3.—Επιστημονική ονομασία *Scrofularia peregrina*.

grybūnū sāvēn q' auzgūlūq' q' mēnūq' dē dē vāpūvūvū vū sāvēn auzp' auzgūlūq' auzgūlūq' sāpūq'. vū sāvēn tē pūlūvū¹. Sāpūq' vāpūlūvū vū sāvēn pūlūvū. Mōt pūlūvū vū pūlūvū sāvēn pūlūvū, pūlū q' pūlūvū sāvēn dēpūvūvūvū.

It pūvūq' pūvūvū, q' pūvūvūvūvū, dēpūq' vū pūvūvū. Mōt q' pūvūvūvūq' pū vū pūvūq' vū pūvū, dēvū vū vū pūvūvū vū, dēvūq'.

—dēvū pūvūvū vū pūvū vū pūvū, pūlū tē pūvū sāvēn pūvūvū dēpūvūvūvū.

—dēpūvūvū pūvūvū². dēvū vū dēpūvūvū pūvūvūvūvū tē pūvūvūq' pūvūvū pūvūvūvū vū pūvū vū pūvūvū, vūvū vū pūvūq' vūvū, pūlū pūvūq' dēvū, vū pūvūq' dēvū pūvūvūvū³. Q' dē pūvūvū pūvūvūvū dēvū vū pūvū vū pūvūvū, q' pūvū dēvū pūvūvūvū vū pūvū vū pūvūvū, q' pūvū dēvū pūvūvūvū vū, dēpūvūvū vū pūvūvūvū vū pūvū vūq' vū, pū vū pūvū, dēvū, dēpūq'. It dēvū tē pūvū, dē dē pūvū, dēvū, vū pūvū pūvūvūvū, pūvūvū pūvū dēvū vū pūvū. dēpūvūvū vū tē pūvū tē pūvūvū pūvūvūvū⁴. dēpūq', dēvū q' pūvūvū dēvū vū pūvūq' pūvūvūvū, q' pūvūq' dēvū pūvūq' vū pūvūvū pūvūvūvū dēvūvū pūvūq' vū pūvū, pūvūq' dēvū pūvūvū vū pūvūvūvū, vūvū vū pūvū, pūvūvūvū dēvū pūvūq'. dēpūvūvūq' dēvū pūvūvū vū pūvūq' vūvū pūvū, vūvū pūvūq', pūlū vū pūvū tē pūvūvū pūvūvūvū⁵.

—vū pū pūvūvūvū tē pūvūq' dēvū pūvūvū, pū vū pū pūvūvū vū pūvū pūvū⁶ vū pūvūq' vū pūvūvūvū vūvū.

—dēvū pūvūvū pūvūvūq', dēpūq' vū pūvūvūq' tē pūvū dēvū pūvūvūvū q' vū pūvū pūvū pūvūvū. It pūvūvūq' dēvū vū pūvūvūq' dēvū pūvūvū d' tē pūvū pūvūvūq'.

—vū pūvūq' pūvūq' vū pūvūvūvūq' dēvū, pū vū pūvūq' dēvūq' pūvūq'.

§. vū pūvū vū pūvūq'

q' dēvūq' pūvūq' vū pūvūvūvū pūvūq' vū pūvūvū pūvūvūq' vū pūvūq' dēpūq' dēpūq'. It pūvūq' pūvū⁷ vū pūvū pūvūvūvūvūvū, tē pūvūvūvūvūvūvū, vū pūvūvūvū, vū vū pūvūq' dēpūq' vū pūvūvūvū. It pūvūq' pūvū pūvū vū vū pūvūvūvū, d' tē pūvūvūq', vū pūvū⁸. Pūvūvū dēvū pūvūq' pūvūq', pūlū vū pūvūvūvū, vūvū pūvūq' pūvūq' pūvūvūvū q' pūvū—pūvūq' vū pūvūq' d' dēpūvūvū. It pūvūq', pūlūq' pūvūq' vū tē pūvū vū pūvūvū, pūvūvū vū pūvūq' vūq' vū pūvūvū vū pūvūvū dēvū dēvū pūvūq' vū vū pūvūvū pūvūvūq'. dēvū pūvūvūq' dēpūvūq' vū pūvūq' pūvūvūq' vū pūvūq' vū vū pūvūq' vūvū pūvūq' dēpūvūq' vū pūvūq' pūvūq', vū pūvūq' vū pūvūvūq' vū pūvūq' vū vū pūvū vū dē pūvū.

«It pūvūvūvū pūvūvū, dēvū pūvūvūvū vū pūvūq' dēvūvūq' vū pūvūvūq' vūq' vūvū dē—dēpūq' vū pūvūvūq' vū pūvūq'. dēvūq' dēvū vū pūvūq' pūvūvūq' vū pūvū vū pūvūvūq'. dēvū pūvū vū pūvū, dēvū pūvūq' vū pūvū—dēvū vū pūvūq' vū pūvūq' vū

1.—dēpūvūvūq', vū pūvūq' pūvūq'

2.—dēvū, vū pūvūvūq' vū, dēvū

3.—dēpūvūq' vū vū vū pūvūvūq'

4.—dēvū pūvūvūq' vū pūvūvūvūq' vū vū pūvūq' dēpūq' dēpūq', dēvū, dēpūvūq', dēvū...

5.—dēvū pūvūvūq'

6.—dēpūvūq' dēpūq'.

7.—dēpūvūq' vū pūvūq' pūvūvūvūvūvū—dēpūvūq'. It vū pūvūq' pūvūvūvūvūvūvūq' vū pūvūq' vū pūvūq' dēvū pūvūq' vū pūvūq' vū pūvūq' dēvūvūq', dēvū dēvūq' dēpūq' d' dēvūq' vū, dēvū.

8.—dēpūq' vū pūvūq' dēvū, dēpūq', dēvū.

γυναίκα εκόδευγε να λευτερωθεί, εξεπουλλίαζε¹². Άμα ηγέννανε, εμάζευνε λίγο—λίγο κι ηγίνουσανε όπως πρι. Βοηθά τη γυναίκα να λευτερωθεί, γιατί είναι το χέρι τσι Παναγιάς. Άμα δεν ανοίξει, δύσκολα θα λευτερωθεί η γυναίκα. Το δικό μου το βρήκα από του αφέδη μου τη γιαγιά, που ήτανε Κωσταδινουπολίτισσα. Κода δωνε είχανε και την εικόνα τσι Παναγιάς τσι Λευτερώτριας και τω-νε διαβάζανε την Αγία Επιστολή¹³, που 'βρέθηκενε απάνω στο δάφο τσι Παναγιάς. Άμα ήτανε να αργεί το παιδί, τη βάνανε να πορπατεί πέρα—δώθε για να κατέβει, ή τσι κάνανε εφριβές με ρακί, κι αλείβανε τη γοιλιά τζη και τη σπρώχνα-νε προς τα κάτω».

Ο σύζυγος, ο πατέρας της επιτόκου, τα πεθερικά της, οι συγγενείς εν γένει, παρέμεναν στο διπλανό δωμάτιο αναμένοντας το ευχάριστο γεγονός. Στο δωμάτιο του τοκετού παρευρίσκονταν η μητέρα της και η μαμμή.

«Για να γεννήσει πιο εύκολα η γυναίκα¹⁴ ηβάνανε δυο καρέγλες μια από 'δω και μια από 'κει, μια λακάνη από κάτω κι ηκάθουσανε απάνω ανάμεσά δωνε για να φύει το παιδί. Άλλες εξαπλώνανε στο γαναπέ, ποτέ στο κρεβάτι, για να 'ναι στέρεες».

«Ηβγαίνε το παιδί μα ήπρεπε να βγει και το ύστερο¹⁵. Άμα δεν ήπεφτε-νε, εβράζανε χαμομήλι κι ηβάνανε μέσα λάδι του φαγιού και το δίνανε στη γυναίκα, για να γλιστρήσει το ύστερο να πέσει. Άλλες ελίνανε στροφυλιά κι απήα-νο¹⁶. που βρωμεί φούχι¹⁷, και από τη βρώμα δον τσι 'ρχουσανε ανακάτωση και εμετός κι ήπεφτε το ύστερο. Το βάνανε σ' ένα βανί και το ρίχνανε στο κοιμη-τήριο, το θάβανε, γιατί απαγορεύανε να τ' αφήκουνε άθαφτο. Ελέανε ότι χτυπά τη νύχτα, δήθε ότι είναι το παιδί. Είχανε 'πει ότι στο σπίτι του βάρβα μου του Μίχαλον είχανε θάψει ένα ύστερο και όπως, λέει, ηκάθουσανε, ακοΐνε τακ—τακ, και του λέει η γριά η γιαγιά μου ότι ετού, λέει, είναι θαμμένο ύστερο, και χτυ-πά. Και πάει ο βάρβας μου και βλέπει ένα γεραμίδι που το φύσανε ο αγέρας κι εχτύпанε. Ήτανε λέει το ύστερο».

«Όποιος το 'παιρνε να το θάψει ήπρεπε να 'ναι ξβέρτος, για να γενεί και το παιδί γλήγορο και προκομμένο. Όποιος πάλι ήβλεπε το παιδί την ώρα που ήτρωνε, ήπρεπε να 'ναι γελαστός και του δώνανε κάτι γλνκό να βάλει στο στόμα δον, για να γίνει το παιδί καλοφαγάδικο».

Από τις πρώτες περιποιήσεις του μωρού ήταν η αφαίρεση «τσι τσίπας», «τσι σκέτης»¹⁸, όπως αλλοιώς ονομαζόταν. Απαιτούνταν ιδιαίτερα προσοχή κατά την

12.—Εδώ σημαίνει «άνοιγε τα φύλλα του». «Ξεπουλλιάζει» το φυτό λένε όταν πλέον βρίσκεται προς το τέλος της παραγωγής καρπών και αρχίζει να παράγει σπόρους. Η πρώτη πάντως σημασία πολλο-χού της Ελλάδος (βλ. π.χ. χ/φο 727, σ. 232 του Ι.Α.Ν.Ε. από Κάλυμνο), είναι «βγάζω πουλλιά». Συ-ναντάται όμως και με τις σημασίες του εξασθενώ (επί μελισσών) ή βγάζω ένα ειδικό «πουλλάκι»= χρυσάλιδα (επί κριθαριού και σιταριού) ή ανθίζω (επί φυτών) ή αφαιρώ από τους συμμείκτες μου τα πάντα (επί παιγνιδιού). Μεταφορικά σημαίνει χάνω το νου μου (Σίφνος, χ/φο 160, σ. 41), παντρεύω τα παιδιά μου (Μακεδονία, χ/φο 965, σ. 9 και Χιος, χ/φο 764, σ. 87), τα δε τέκνα που χειραφετού-νται από την γονική προστασία στην Κω (Λαογραφία 14, του 1952, σ. 277) λένε ότι «ξεπουλλιάζουν».

13.—Αφηγείται η Μαργιό Κατούρη—Μαρωνίταινα. Η Αγία Επιστολή που αναφέρει είναι απόκρυφο κείμενο που κυκλοφορεί σε τυπωμένα φυλλάδια.

14.—Βλ. Ν. Πολίτου, Ωκυτώα, Λαογραφικά Σύμμεκτα Β', εν Αθήναις 1975, σσ. 341—383.

15.—Το αλλαχού ώλουθο, λευτέρη, αδρέφι, συντρώφιν, ταπτάρι κ.α.

16.—Ο απηγανός (Ruta graveolens).

17.—Χαρακτηριστική φράση, ενδεικτική του μεγέθους της δυσωδίας.

18.—Το άμινον, η πάνα, η προσοπίδα. Βλ. Στ. Ημελλου, Το περί ζώων ιδιότητος έργον του Αιλια-νού ως πηγή ειδήσεων περί μαγικών και δεισιδαιμόνων δοξασιών και συνθημών, εν Αθήναις 1972, σ. 40 κ.ε.

το ράβανε στα μέτρα δου. Τα ρούχα δου μετά που τα πλύνανε δε da 'φήνανε να ξημερωθούνε όξω στ' άστρα ²⁵, γιατί περνούνε από πάνω δώνε τα ξόρκια, κι άμα τα βάλει το παιδί, θα πάθει κακό. Άμα μείνανε όξω, ήπρεπε να τα ξαναπλύνουνε».

Την τρίτη από της γεννήσεως ημέρα προσκαλούσαν τον ιερέα για να δώσει την ευχή. Το νερό που καθαγιασθηκε κατά τον αγιασμό δεν το έχυναν, αλλά το χρησιμοποιούσαν για να πλύνουν τα ρούχα του μωρού και της λεχώνας.

Τα παννάκια του μωρού τα είχαν ήδη ετοιμάσει από τον τελευταίο μήνα της εγκυμοσύνης. Έκοβαν παλιά σεντόνια, μαντήλια της κεφαλής, που ήταν λεπτά και μαλακά, και έμπλεκαν με βαμβακερό νήμα τις «φασκιές», με τις οποίες θα τα «φασκιώνανε» μετά.

γ. Λοχεία

Η γυναίκα που μόλις γέννησε, η «λεχώ» ²⁶ ή η «λεχώνα», όπως την αποκαλούσαν, δεχόταν κι αυτή τις πρώτες περιποιήσεις της. Μετά τον (ευκόλως εννοούμενο) καθαρισμό της από τα αίματα του τοκετού άρχιζαν οι ενέργειες της μαμμής για την ανάταξη της μήτρας της. «Τηνε 'σφιγεγε με φασκιά αποκάτω τζη, για να μη δρέχουνε τα αίματα, ετότες βλέπεις δεν υπήρχανε σερβιέττες και τέτοια, και την έβανενε να κάμει δυο—τρία βήματα για να γνωρίσει η μήτρα στη θέση τζη ή τσι βάνενε μαζελάρια πολλά, για να βάλει τα ποδάρια τζη απάνω και να 'ναι αψηλά. Μερικές γυναίκες ετότες ηπονούσανε πολύ στα στερνοπόνια, ετσά τα λέανε».

Οι ισχύουσες δοξασίες περί «αερικών», «δαιμονίων», «Καλών Κυουράδων» ²⁷ ανάγκαζαν τη λεχώ να λαμβάνει ποικίλες προφυλάξεις κατά της δαιμονικής επήρειας και της βασκανίας (τα της βασκανίας αναφέρονται λεπτομερώς στις σσ. 417—420). Γι' αυτό «σαράδα μέρες η λεχώνα ήπρεπε να 'χει άθρωπο μεσ' το σπίτι τζη. Τη νέχανε από πίσω τσι κουρτίνες, για να μη δη ματιάσει καένας. Άμα νήφευγε εντός που τη φύλαεγε για τη δουλειά δου, ήπρεπε να πάει άλλος, ακόμα κι ένα γοπελλάκι. Όλο το διάστημα εντό δε νήκανε καμμιά δουλειά στο σπίτι, δεν ήβανενε τα χέρια τζη στο νερό. Από το κρεβάτι τζη εσηκώνουνταν τη βέφτη μέρα πια. Όποιος ήρχουνταν απ' όξω μετά το ηλιοβασίλεμα, ήπρεπε ν' αφήκει όξω από το σπίτι ή το παπούτσι δου ή το μαθήλι δου, για να μην έβει μέσα ο σατανάς, ή να 'πει τρεις φορές το εν Ιορδάνη. Εντά εγίνονταν μόνο μετά το ηλιοβασίλεμα, γιατί τότες εκνκλοφορούσανε τα δαιμόνια και τα ζωτικά. Πρι σαραδίσει δεν ήβγαινε καθόλου από το σπίτι τζη, κι άμα νήτανε ανάγκη να πάει πουθενά, εγεμύζανε τσι τσέπες τση πέτρες και τσι πέτανε σ' τσι αυλές τω σπιτιώ, για να μη γεμίσουνε, λέει, ποδικοί. Εβάστανε κι ένα σταυρό κι ένα ψαλίδι, κι ηλέανε στο δρόμο τζη:

Ψαλίδι, ψαλιδάκι μυτερό

ψαλίδι, ψαλιδάκι κοφτερό

τρύπα, χιλιοτρύπα, ξαναματατρύπα κάθε τι κακό.

Στοιχειά κι αερικά χιλιοκαταριζμένα

από τη βαράδεισο σκυλοξοριζμένα

25.—Βλ. παρακάτω σελ. 395

26.—Αρχαιοελλ. λεχώ

27.—Βλ. για όλα αυτά στις σσ. 466—474.

τρεχάτε, φυάτε από μένα.
 Με του άι—Στυλιανού τσι παρακλήσεις
 και τσ' αγιάς—Ερήνης τσι δεήσεις
 στην εκκλησιά θα ξαναβώ
 τη βαναγιά να προσκυνώ».

Τις πρώτες μέρες της λοχείας το κυρίως φαγητό της λεχούς ήταν η κοττόσου-πα. «Δεν ήτρωενε όσπρια, γιατί βγάνανε πολύ γάλα και θα πάθαινε κακό». Το «κακό» αυτό δεν ήταν τίποτε άλλο παρά τα προβλήματα που δημιουργούσε η υπερπαραγωγή γάλακτος στους μαστούς της. Το δικαιολογίό της συμπλήρωναν ο «αραδός», η «κατσίνα» και ο «χόδροος», κομμένος και αλεσμένος στον χειρόμυλο. Όσπρια, και δη φασόλια, έτρωγαν μετά τις σαράντα ημέρες, «για να 'χουνε πολύ γάλα».

Το πρώτο της γάλα, «το πρωτόγαλα», έπρεπε να το πει το μωρό «για να καθαρίσει, να ξεπισώσει». Αν η μητέρα ήταν «γαλατούσα», είχε δηλαδή πολύ γάλα,

(Φωτ. 1)

«εβάνανε το μεγαλύτερο παιδί να τη βυζάξει ή είχανε κάτι ρωγοβούζες, που ήτανε αβροστά γναλί κι απίσω ένα λάστιχο, και το ρουφούσανε». Ο θηλασμός διαρκούσε όσο περισσότερο μπορούσαν, επειδή πίστευαν ότι «το γάλα τσι μάννας είναι πολύ θρεπτικό και το παιδί θα γενεί άφρακλας». Μερικές γυναίκες παρέτειναν την περίοδο του θηλασμού για να αποφύγουν μία σύντομη άλλη εγκυμοσύνη, «τα βυζάνανε μέχρι και δυο χρόνια, για να μη μείνουνε έγκυες». Υπήρχαν βεβαίως και παραμάννες, οι οποίες, «επειδή ετότες ο κόσμος ήτανε φτωχός, ηναγάζοντανε και παραιτούσανε τα δικά δωνε παιδιά κι εβιζάνινε τα ξένα, για να πάρουνε λεφτα.

Άλλες όμως, οι πιο πολλές, το κάνανε για τη βήρυχή δωνε. Ή πάλι, άμα οι μαννάδες ηφεύγανε κι ηπασίνανε κάτω, τα 'χανε οι γιαγιάδες τωνε, κι άμα εκλαίανε για φαϊ, τα δώνανε να τα βυζάξει μια την άλλη λεχώνα. Ηβοήθανε η μια την άλλη». Το πρώτο τους πάντως φαγητό δεν ήταν το γάλα της μητέρας τους, αλλά το κίμνο. «Εβράζανε και το ποτίζανε κίμνο και γλυκάνισο ²⁸, μέχρι να 'ρθει το γάλα τσι μάννας του».

Όταν τελικώς απεφάσιζαν να σταματήσουν το θηλασμό «εμυρίζανε δινόζιο ²⁹ ή τονε βάνανε χλωρό μεσ' τα στήθια δωνε και αποκάτω από τσι αμασκάλες τωνε. Άλλες εβάνανε ένα σφοδύλι ³⁰ ανάμεσα στα στήθια και τσι τα φασκιώνανε με μια φασκιά, και το γάλα εστρέφουνε απίσω».

Ξένη τροφή προσφερόταν στο μωρό σε ηλικία περίπου σαράντα ημερών. «Τω-νε κάνανε κατσίνα, με αλεύρι τρεις φορές κοσκινισμένο, με τον αθό δου ³¹ και τονε βράζανε με γάλα. Τωνε κάνανε και φασολόζουμο, από λειωμένα φασόλια. Άλλες τωνε βράζανε ξερά κουκκιά και τω δα δώνανε λειωμένα. Άμα βρολικώνανε λιγάκι ετρώανε ό,τι και να 'ναι, δεν είχανε ετότες κρεμούλες και τέτοια. Νερό

28—29.—Pimpinella anisum και Mentha piperita αντιστοιχώς

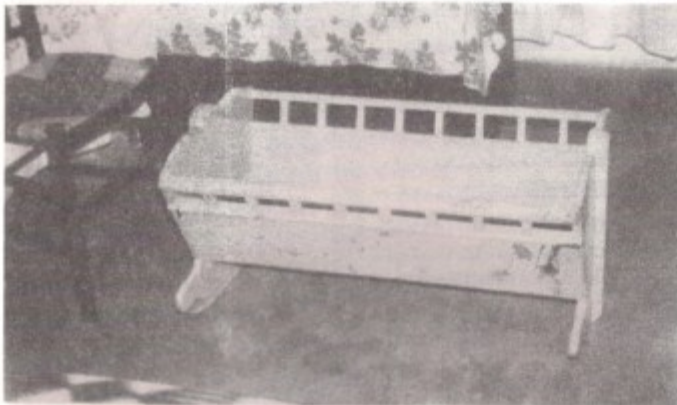
30.—Το κωνικού σχήματος εξάρτημα του αδράχτου

31.—Το επάνω μέρος του αλεύρου, όπως αυτό κοσκινιζόταν, το καλύτερό του μέρος.

τωνε δώνανε πολύ μετά, και δυο και τριώ μηνώ. Άμα δου 'δωνες από μικρό, ή-
πρεπε μετά να του δώνεις συνέχεια, όπως εσυνήθιζενε».

Γενικώς η λεχώ εθεωρείτο «ακάθαρτη», «καταραμένη απ' όπου επέρνανε». Υπήρχαν σχετικές μ' αυτήν πολλές δεισιδαιμονίες, εξαιρουμένων των προφυλάξε-
ων από την βασκανία. Για παράδειγμα:

—«δεν ήκανε να 'δει η λεχώ μια νάλλη που εβύζανε και 'κείνη, γιατί θ' αρρώσταινε ένα από τα δυο παιδιά. Απαγορεύιν'δανε να πάει στο σπίτι τ'η
άλλη λεχώνα»

(Φωτ. 2)

—«μόλις ε-
σηκωνούσανε
από το κρεβάτι
τ'η, τη βάνανε
να πατήσει ένα
σίδερο³², για να
'ναι γερή, σιδερέ-
νια»

—«να μη βάει
στο καθρέφτη, να
μη 'δει νεκρό. να
μη βληθείσσι
φούρνο και χσ-
λίωμα το ψ'ορί»

—«να μη 'δει
ασαράδιση χοί-

ρο σφαμένο, γιατί θα χαλάσει το κρέας του»

—«άμα νηπέθαινε ασαράδιση, δε δη νέβανε ο παππας μεσ' τη νεκκλησιά
να τη βιάλλει»

—«άμα επάινε σε συγενικό σπίτι, τοι 'φχουδανε η νοικοκερά: σιδερένια η κε-
φαλή σου και ποταμοθάλασσα το γάλα σου».

Το «σαράδισμα», το «να πάρει την ευκή», σαράντα ημέρες μετά τη γέννηση
του παιδιού, ήταν σημαντική ημέρα για τη λεχώ. Μετέβαινε στην εκκλησία συνή-
θως με τη μητέρα της, συνοδεία ενός αγοριού κι ενός κοριτσιού, σπανιότατα με-
τά του συζύγου της. Το τελευταίο σήμαινε ότι είχαν συννευρεθεί προ του ορίου
των σαράντα ημερών, κι έπρεπε κι αυτός να «εξαγιστεί» από το «μιάσμα», λό-
γω «επαφής» με την «ακάθαρτη» γυναίκα του.

«Επαίναμε στην εκκλησιά για τη ευκή, μόνο από τη μια μεριά του δρόμου
συνέχεια. Μόλις επτάναμεν εκεί, μας σε διάβαζενε ο παππας πρώτα απ' όξω,
και μετά εβαίναμεν μέσα. Εδιάβαζενε την ευκή, κι αν ήτανε το παιδί αγόρι, το
'παίρνε και το γύριζενε γύρω—γύρω από την Αγία Τράπεζα, και το 'φερνε
μετά στη μάννα του. Εκείνη ήκανε τρεις μετάνοιες, εφίλιε τον παππά το χέ-
ρι, και το 'παίρνε με τοι ευχές του»

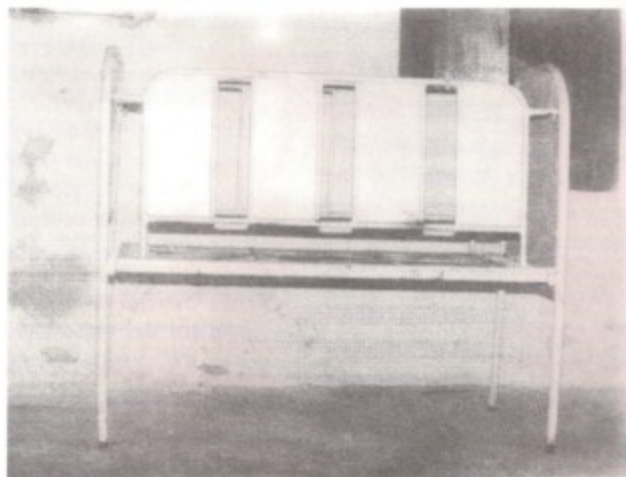
Συνήθως προσέρχονταν για σαράντισμα στην εκκλησία κατά τις απογευματι-
νές ή βραδινές ώρες, εκτός αν ήταν Κυριακή, οπότε περίμεναν το τέλος της λει-
τουργίας. Μετά το σαράντισμα δεν πήγαιναν απ' ευθείας στο σπίτι τους, αλλά
περνούσαν απ' αυτό της πεθεράς τους ή της μητέρας τους. Εκείνες προσέφεραν
στο παιδί νερό «για να 'ναι δροσερεμένο κι ευχαριστημένο. Του βάνανε απάνω

32.—Βλ. τη μελέτη της Άννης Παπαμιχαήλ—Κουτρούμπα, Χρήσις των μετάλλων εις μαγικές δεισι-
δαίμονας και άλλας ενεργείας εις τον κοινωνικόν βίον του λαού, Επετηρίς Εταιρ. Αρχείων, τ. 15—16
(1962—63), σσ. 62—91, και τ. 17 (1964), σσ. 53—114.

δου κι ένα *babakaki* ³³ με ζάχαρη, για να γεράσει και να 'σπρίσουνε τα μαλλιά του σα δη ζάχαρη».

δ. άλλες φροντίδες για το μωρό

1. Η κούνια: οι παλιές κούνιες ήτανε «κουτσουρένιες» ³⁴. Έκοβαν τον κορμό του πλατάνου κι έσκαβαν το εσωτερικό του με κοπίδια, τόσο, όσο χρειάζονταν

(Φωτ. 3)

να χωρέσει μέσα το παιδί. Είχαν επίσης και τις γνωστές ομορφοφτιαγμένες ξύλινες, με το τοξοειδές «πόδι» (φωτ. 2), για να κουνιούνται ευκολότερα, και τις σιδερένιες, βιομηχανικές βέβαια, με ζωγραφιστές τις επάνω και κάτω πλευρές τους, τη «γεφαλαριά» και τη «βοδαριά» ³⁵ (φωτ. 3). Τη θαλπωρή τους βέβαια αισθάνονταν τα παιδιά μόνο όταν παρέμεναν στο σπί-

τι, γιατί, όταν μεγάλωναν κάπως και οι ανάγκες τις αγροτικής εργασίας καλούσαν τη μητέρα στο χωράφι, τα κοιμίζουν είτε μέσα σε στρωμένα κοφίνια, είτε στο κοίλο μέρος ανεστραμμένων σαμαριών, είτε σε πολύ πρόχειρες κούνιες, τις οποίες κρεμούσαν με σχοινιά στα κλαδιά των δένδρων, για να αποφύγουν πιθανό τσίμπημα των «λαφιατών» ³⁶, οι οποίοι τα οσμίζονταν από την έντονη οσμή του γάλακτος που απέπνεαν ³⁷. Κατά την μετάβασή τους στους αγρούς οι μαννάδες, με το ζώο συνήθως, τα κρατούσαν στην αγκάλη τους ή, κάπως μεγαλύτερα, τα μετέφεραν μέσα σε κοφίνια και «χαλικολόους», δεμένους με τη «σάουλα» στο σάμαρι.

Τις πρώτες ημέρες τα παιδιά κοιμίζονταν σε άλλο κρεβάτι, όχι στην κούνια τους, και μερικά δεν την γνώρισαν καθόλου. Όταν τα πρωτόβαζαν μέσα «ήπρεπε να 'ναι γέμωση» ³⁸ του φεγαριού και βοριάς, γιατί, άμα ήτανε λείψη ³⁹, τα παιδιά δε μεγαλώνουνε, λιεύγουνε, δε βαχαίνουνε καθόλου». Η γιαγιά ή η μαμμή αποθέτοντας το μωρό μέσα στην κούνια του το σταύρωνε τρεις φορές, και τοπο-

33.—Βλ. τη μελέτη του Στ. Κυριακίδου, Τα σύμβολα εν τη ελληνική Λαογραφία, Λαογραφία 12 (1938—48), σσ. 503—546. Για το βαμβάκι ειδικότερον σ. 513

34.—Από κούτσουρο δηλ. («κουτσούρι» στο χωριό). Πιθανώς από το *κόψουρον

35.—Οι πιο απλές είχαν γύρω—γύρω μόνον κάγκελλο

36.—Για το έτημο της λέξεως βλ. σελ. 207, σημ. 278

37.—Είναι γνωστή η αγάπη τους για το γάλα και τα αβγά

38—39.—Να βρίσκεται δηλ. σε φάση που «γεμίζει», μέχρι να γίνει πανσέληνος. Αντιθέτως από την πανσέληνο και μετά άρχιζε η «λείψη», η χάση, το λιγότεμα της σελήνης. Βλ. και σσ. 393—394.

θετούσε κάτω από το μαξιλάρι του ένα κομμάτι ψωμί⁴⁰. σιγομουρμουρίζοντας την παρακάτω ευχή:

Ψωμί στο μαζελάρι, σταυρό στο προσκεφάλι
δωσ' τον, Θε μου, δύναμη και μυαλό στο κεφάλι
καν' δο, Θε μου, άδρα διναντό
όμορφο, γερό μα και συνάμα συνετό⁴¹

Αν επρόκειτο περί κοριτσιού, ευχόταν:

Ψωμί στο μαζελάρι, σταυρό στο προσκεφάλι
δωσ' της, Θε μου, δύναμη και μυαλό στο κεφάλι
καν' δ'ηνε, Θε μου, γυναίκα συνετή⁴²
όμορφη, τίμια, νοικοκερά και καθαρή⁴³.

Άλλες σχετικές με τον ύπνο του παιδιού προλήψεις, ήταν:

—«δε δα σκεπάζανε με το βρακί ή το παδελόνι του babá δ'ωνε, για να μη βερδουνκλωθεί⁴⁴, λέει, και δεν βορεί να πορπατήσει μετά»

—«άμα δο κουνούσανε δυο μαζί, θα πέθενε»

—«δε δο κοιμίζανε βουτήματα του ήλιου, γιατί θα βασιλέψει, θα 'ναι μαμου-χλίδικο»⁴⁵

—«άμα γοιμάται δε γάνει να το φιλήσεις, γιατί μόνο τσι απεθαμένοι φιλούνε»

—«δεν εβάνανε κοδά στο παιδί που κοιμάται κερί, μόνο στον απεθαμένο βάνουνε»⁴⁶

—«το κοιμίζανε πότε από τη μια μεριά και πότε από την άλλη, για να μη βα-αίνει με τη δάδα, άμα μεγαλώσει, και για να μη βνιεί άμα νήκανενε εμετό»

—«άμα γελά στο ύπνο του, θυμάται το babá του ή βλέπει τον άγγελό του που το φυλά, κι άμα γλαίει, βλέπει ότι επέθανε ο babás του ή του παίρνουνε τη

(Φωτ. 4, 5, 6) Στα χέρια των μαννάδων και της γιαγιάς...

μαμμά του. Άμα γλαίει δυνατά, βλέπει το διάλό του»⁴⁶

—«δε δο κοιμίζανε ποτέ ματιαζμένο, γιατί εβόριε να σκάσει από το μάτι».

40.—Βλ. Αγγ. Δευτεραίον. Ο άρτος κατά την γέννησιν και την τελευταίην. Αθήνα 1979, σ. 41

41—42.—Ευχές ενδεικτικές των κοινωνικών ρόλων που επρόκειτο να αναλάβουν αργότερα

43.—Να μην πεδικλωθεί. «βερδουνκλω» είναι το αρχ. πέδικλον

44.—Μαμουχλής» είναι ο βαρεσθημένος, ο κινούμενος με αργές κινήσεις, ο νωθρός, ο «ζαυριασμένος»

45.—Βλ. σελ. 381

46.—Μια και αναφερόθηκαμε σε άγγελο και διάβολο, να σημειώσουμε ότι αργότερον, όταν πια τα παιδιά έτρωγαν μόνα τους (και άρχιζαν τα γνωστά προβλήματα του φαγητού), για να τα αναγκάζουν να μη μιλούν κατά την ώρα του φαγητού, και να τελειώνουν σύντομα, τους έλεγαν ότι στο δεξιό τους ώμο είναι ο άγγελος και στον αριστερό ο Σατανάς, ο οποίος παίρνει το φαγητό μέσα από το στόμα τους. Γι' αυτό έπρεπε να σιωπούν.

Τα κοίμιζαν φυσικά με όμορφα τραγουδιστά νανουρίσματα, «ναναρίζματα» τα αποκαλούσαν (από την επανάληψη της συλλαβής «να», που τα ίδια τα παιδιά πρωτολένε τις στιγμές που αυτονανουρίζονται), τα οποία με την αργή, υποβλητική και γεμάτη τρυφερότητα και αγάπη μελωδία τους, είναι αληθινά «διαμάντια» του λαϊκού μας τραγουδιού⁴⁷. Σε εντελώς αντίθετο μουσικό κλίμα (εύθυμο, εντονότερου ρυθμού) κινούνταν τα μετά τον ύπνο τραγούδια, τα λεγόμενα «δαχταρίσματα»⁴⁸ (φωτ. 4, 5, 6).

ε. γενικά συμπληρώματα

Νύχια: «Άμα δε σαραδίσει το μωρό, δε δου τα κόβανε, τ' αφήνανε να πέσουνε μοναχά δωνε. Οδο τα πρωτοκόβανε, αν ήτανε αγόρι, τα βάνανε μεσ' το πορτοφόλι του babά δου. Τα νύχια του κοπελλουδακιού τα ρίχνανε μέσα σ' ένα τσουβάλι αλεύρι, για να μη γίνει σκορπαλευρού⁴⁹, να γίνει νοικοκερά».

Δόντια: «Πρώτα βγαίνουνε τα δυο αβροστινά απάνω. Για να βγουνε χωρίς να πονεί, ελειώνανε ασπιρίνη και του αλείβαμενε τα ούλα. Άμα δεν είχενε βγάλει δόδια, δε δα 'νεβάξαμενε στο γάδαρο, για να μη γάμει τα δικά δου, κι άμα πάλι ήλλαξενε δόδι, το 'ριχνενε απίσω από τα τσουβάλια τα γεννήματα, κοδά σ' τσι ποδικότρυπες, κι ήλεενε:

να ποδικέ το δόδι μου και δω' μου σιδερένιο
να ρουκανίζω τα κονγκιά να τρώω παξιμάδια».

Ομιλία: «Για να μιλήσει το παιδί μάνι—μάνι, ηπιάνανε ένα βουλλάκι και το βάνανε μεσ' το στόμα δου και το ζούλιε, κι ηψόφανε κι ήπαιρνε τη φωνή δου»⁵⁰.

Περπάτημα: «Τα αδύνατα παιδιά επορπατούσανε πιο γρήγορα απ' ότι τα παχιά. Στην αρχή επαένανε μαμαλάκια⁵¹, και μόλις εστηρίζουσανε λιγάκι, τα βάνανε μέσα σε καμιιά κασσόνα, σα δου 'ναι σήμερα τα πάγκα. Δεν ήκανενε να το γαργαλεις αποκάτω από τη βατουχά, γιατί, λέει, δε θα πορπάτιε».

Επάγγελμα: «Μόλις το βάνανε στη γούνια δου, για να μάθει γράμματα του βάνανε μέσα ένα βιβλίο, για να γίνει δουλενταράς αγρότης του βάνανε μια τζάτσι⁵². Τα βάνανε μόνου σ' τσι άδρες, σ' τσι γυναίκες τίοτις καθόλου».

Όταν έκλαιγαν: Τους έλεγαν με περιπαικτικό ύφος:

κλάψε κλαψόγρια 'ρφανή
κασούρα όρνιθα κακαναριά⁵³
πάει στο άράφο και ψοφά.

Όταν δάγκωναν: Τους έλεγαν:

δαγωνιάρικο μονλάρι
δωσ' τον άχερα να φάει
να ψοφήσει άμα δα φάει.

47.—Βλ. σσ. 602—604

48.—Βλ. σσ. 604—605

49.—Να μη σκορπά το πολύτιμο αλεύρι, να γίνει οικονομία, «σφιχτοχέρα»

50.—Στην Κύπρο του δίνουν να γευθεί (το Πάσχα) ένα αβγό πέριδικας, για να γίνει καθαρόγλωσσο σαν κι αυτήν (βλ. Ζητήματα Ελλην. Λογογραφίας, του Γ. Μέγα, 1, σ. 39)

51.—«Εκωλοσάρνουσαν με τα τέσσερα»

52.—Σε άλλα μέρη της Ελλάδος τοποθετούσαν μαχαίρι στην κοιλία του αγοριού και ρόκκα στη γυναίκα. Η αφηγητρια εδώ αναφέρει ότι στα κορίτσια δεν τοποθετούσαν τίποτα. Ίσως όμως παλαιότερον να συνέβαινε και στο χωριό κάτι παρόμοιο. Βλ. Στ. Κυριακίδου, Τα σύμβολα....., ό. π., σ. 523
53.—Η συνεχώς κακαρίζουσα όρνιθα, ιδίως μετά τη γέννηση του αβγού της. Μεταφορικά η συνεχώς ομιλούσα γυναίκα.

Όταν πταρνίζονται τους έλεγαν:

γειά σου και χαρά σου
και η Παναγιά κοδά σου
να φυλάει τ' όνομά σου
και να σκάσει το κακό σου
(ή η πεθερά σου).

στ. άλλες προλήψεις και δοξασίες για το παιδί

—«δε γάνει να δει τη μούρη δου στο γατρέφτη, γιατί θα γεννηθεί μάνι—μάνι άλλο παιδί»

—«άμα δου καταριέται η μάννα δου, δε διάνουνε οι κατάρες άμα φορεί τη βέρα τζη, γιατί η βέρα ενώνει το ζευγάρι και από το ζευγάρι ήβγηκενε το παιδί»

—«όσοι είχανε κι άλλο παιδί, του λέανε ότι άμα γεννηθεί το αδερφάκι δου, θα κοδύνει το ποδαράκι δου, και για να μη ζηλεύγει ήπρεπενε να του δείξεις πρώτος το βοπό δου»

—«δε γάνει να το φιλείς στο ζβέροκο, γιατί θα γίνει ψεύτης, ούτε να το γαργαλεις στη βατούχα, γιατί θα 'ργήσει να πορπατήξει και βορεί και να σκάσει από

(Φωτ. Ι) Χαρακτηριστική φωτογραφία γλιναδιώτικης πολυμελούς οικογένειας

το γέλιο»

—«άμα ητρέχανε οι μύξες του συνέχεια, ήτανε, λέει, σημάδι εξυπνάδας, η-κατέβραζενε νου»⁵⁴.

54.—Συγκεντρωτική βιβλιογραφία για τη γέννηση βλ. Δ. Λουκάτου, Εισαγωγή..., ό.π., σσ. 207—8, και κυρίως Τα κατά την γέννησιν, του Ν. Γ. Πολίτου (Λαογρ. Σύμμεκτα Γ', εν Αθήναις 1931, σσ. 206—221).

ζ. πολυγονία

Υπήρξε οικογένεια στο Γλινάδο που είχε μέχρι και δεκαοκτώ (18) παιδιά, ενώ πολλές έφθασαν τα δώδεκα έως δεκαπέντε! Αιτίες του γεγονότος αυτού είναι ασφαλώς τα εντελώς άγνωστα προφυλακτικά μέσα ανεπιθυμητών κνήσεων, ο αυστηρότατος κοινωνικός (και ηθικός) έλεγχος στις περιπτώσεις εκουσίων και ακουσίων αμβλώσεων, η σχεδόν αμέσως μετά τη δύση του ήλιου συγκοίμηση του ζευγαριού («εκοιμούδανε με τσι όρνιθες, γιατί δεν είχανε φως»), που παρ' όλη την κούραση της ημέρας ευνοούσε καταστάσεις συννευρέσεώς του, κ.α. Η παιδική θνησιμότητα ήταν βεβαίως μεγάλη, πολλά παιδιά τούς πέθαιναν, ήταν όμως και πάλιν πολλά. Με χίλιες στερήσεις και κόπους κατάφερναν να τα μεγαλώσουν, προσφέροντάς τους βασικά μόνο διατροφή, κι αυτή κακή ή ανεπαρκή. Τα είχαν ανάγκη τα πολλά παιδιά, ήτανε δε ευτύχημα αν τα περισσότερα ήταν αγόρια, αφού θα τους βοηθούσαν στις αγροτικές τους εργασίες και θα έφερναν ψωμί στην οικογένεια. Τα κορίτσια νοιάζονταν να τα «ξαποστείλουνε» όσο το δυνατόν γρηγορότερα, ήταν γι' αυτούς «αντιπαραγωγικά» (παρ' όλη τη βοήθεια που προσέφεραν⁵⁵) και «επιζήμια»...

2. η βάπτισμα

Το αβάπτιστο βρέφος το αποκαλούσαν «δρακάκι»⁵⁶ και «βρικόλακα», επειδή δεν είχε ακόμη δεχθεί στο κορμί του το λυτρωτικό «Άγιο Μύρο», που θα το ενέτασσε στη μεγάλη χριστιανική οικογένεια. Τα μωρά τα βάπτιζαν σχεδόν αμέσως μετά την γέννησή τους, επειδή φοβόντουσαν, λόγω της μεγάλης παιδικής θνησιμότητας, μήπως πεθάνουν αβάπτιστα, πράγμα το οποίο, όπως παρακάτω θα αναφερθεί, «ήτανε μεγάλη αμαρτία». Δέκα έως είκοσι, το πολύ, ημερών ήταν η συνηθισμένη ηλικία της βάπτισης. Αν παρ' ελπίδα το παιδί γεννιόταν ασθενικό ή ασθενούσε λίγο μετά την γέννησή του ξαφνικά, και υπήρχε ορατός κίνδυνος να πεθάνει αβάπτιστο, τότε «το αεροβαφτίζανε, το πιάνανε, το σηκώνανε αψηλά και, όπως το κάνε ο παππάς στη γολυβήθρα, το κονονούσανε στον αέρα σταυρωτά τρεις φορές κι ελέανε: βαφτίζεται ο δούλος/ η δούλη του Θεού... εις το όνομα του Πατρός και του Υιού και του αγίου Πνέματος».

Εάν το βρέφος που βαπτίστηκε με αεροβάπτισμα επιζούσε, το ξαναβάπτιζαν κανονικά στην κολυμβήθρα. Αν απεβίωνε, το ενταφιάζαν στο νεκροταφείο με όλο το καθιερωμένο τελετουργικό. Δεν είχαν όμως την ίδια τύχη όσα πέθαιναν αβάπτιστα. Αυτά «ανοίανε ένα λακκάκι σε μια γωνιά στο κοιμητήρι και τα θάβανε χωρίς παππά, μακριά από τσι άλλοι, γιατί δεν ήτανε χριστιανάκια». Σχετική με τα αβάπτιστα παιδιά και την μετέπειτα τυραννισμένη ζωή τους είναι η εξής δεισιδαιμονία:

«Τα παιδιά που πάνε αβάφτιστα κλαίνε συνέχεια και καταριούδνε τσι γονείς τωνε που τ' αφήκανε να 'ναι συνέχεια με τσι καλικατζιάρροι και τσι σατανάδες. Λένε ότι κουβαλούνε συνέχεια νερό με ένα φύλλο ελιάς από τη θάλασσα για να

55.—Η ρίζα της γυναικείας ανισότητας βρίσκεται κατά κύριο λόγο στη διάκριση ανάμεσα σε αμειβόμενη και μη εργασία ανάμεσα στα δύο φύλα. Οι γυναίκες και ανδρικές εργασίες οφείλουν τον μειωτικό ή μη χαρακτήρα τους στο κριτήριο αν είναι αμειβόμενες ή όχι

56.—Δρακάκι, μικρό δράκο.

(Φωτ. 8)

Ένας άλλος τρόπος επιλογής του αναδόχου ήταν ο εξής: «*Ηβάνανε το παιδί κάτω από την εικόνα τσι Παναγιάς στην εκκλησιά, του βάνανε ένα γομμάτι χαρτί φαρδύ από χαρτόνι με το όνομα του παιδιού απάνω του, κι όποιος ήθελε να το πιάσει, γίνοντανε νοννός και το βάφτιζε. Μερικές φορές του 'δωνε και δικό του όνομα*»⁵⁷.

(Φωτ. 9)

Το έργο του «σάδουλου» ήταν θεάρεστο και έχαιρε εκτιμήσεως, τόσο από την οικογένεια του παιδιού, όσο και από το ίδιο. Η βαθιά ριζωμένη αντίληψη για τον πνευματικό του ρόλο αντικατοπτρίζεται στα παρακάτω λόγια: «*Κάνει μεγάλο ψυχικό, κάνει μια θυσία για τη θρησκεία μας, επειδή φτιάχνει ένα χριστιανό, γι' αυτό του ανήκει του παιδιού πιο πολύ ο νοννός, παρά η μάνα που το γέννησε*». Οι ηθικές του υποχρεώσεις και ο ιδιαίτερος ρόλος που εκαλείτο να διαδραματίσει στη μετέπειτα ζωή του παιδιού ήταν τόσο σημαντικά στοιχεία, ώστε να θεωρείται πνευματικός πατέρας ή μητέρα

βαφτιστούνε, αλλά τω δο χύνει ο διάολος. Οι ψυχές των είναι τελώνια»⁵⁸, τα βαφτισμένα είναι χαρούμενα, σαν αελάκια».

Τον ανάδοχο, το νοννό, τον ονόμαζαν «σάδουλο»⁵⁹ (οι γονείς του παιδιού κι αυτός ήταν «σύδεκνοι») και τον επέλεγαν και πριν από τη γέννηση του παιδιού και μετά απ' αυτήν.

57.—Δαμιόνια. Έτσι ονομάζουν τα ανυπάκουα και άτακτα παιδιά («για δε, βρε, ένα δελώνιο!»)

58.—Ιταλ. santolo

59.—Επιλογής δηλ. του νοννού. Βλ. Δ. Β. Οικονομίδου, Όνομα και ονοματοθεσία εις τας δοξασίας και συνθηδίας του ελληνικού λαού, Λαογραφία 20 (1962), σσ. 446—542

του⁶⁰. Γι' αυτό και η Εκκλησία απαγορεύει ρητώς να βαπτίζει διαφορετικού φύλου παιδιά, φοβούμενη μήπως μετά παντρευτούν, πράγμα ανίερο, γιατί είναι «πνευματικά αδέρφια»⁶¹.

Η βάπτισή συνήθως γινόταν Κυριακή. Παλαιότερα, σύμφωνα με τις περισσότερες προφορικές μαρτυρίες, γινόταν στα σπίτια. Οι λόγοι είναι προφανείς: η εκκλησία του χωριού, η Μεταμόρφωση του Σωτήρος, απέιχε πολύ από το χωριό και ήταν δύσκολη η μετάβαση σ' αυτήν, αν αναλογισθούμε και την αναγκαστική μεταφορά όλων των συναφών αντικειμένων. Σ' αυτά ας προστεθεί ο κίνδυνος να ασθενήσουν τα βρέφη λόγω και των πιθανώς ακαταλλήλων καιρικών συνθηκών.

Τα τελευταία χρόνια οι βαπτίσεις γίνονται στην εκκλησία. Αλλά και πάλι «οδαν υπάρχει ανάγκη, να 'ναι το παιδί σοβαρά, ετότε φέρνουνε τη γολυμβήθρα από την εκκλησιά στο σπίτι, ειδοποιούνε και το βαππά, και κάνουνε εκεί τη βάφτιση, αναγαστικά».

Κατά τις παλαιότερες χρονικές περιόδους της ιστορίας του χωριού φαίνεται ότι η μητέρα του παιδιού δεν παρευρίσκετο κατά την τέλεση του μυστηρίου ούτε στην εκκλησία, ούτε στο δωμάτιο όπου τελούνταν αυτό, αλλά σε διπλανό «για να μην ακούει τα λόγια που ελέγονταν», παρελάμβανε σε το παιδί της από την κομπιλάρα/ τον κομπιλάρο της μετά το τέλος του μυστηρίου. Όλες όμως οι πληροφορίες οδηγούν στο συμπέρασμα ότι γνώριζε εκ των προτέρων το όνομα του παιδιού της και δεν το επληροφορείτο από τα παιδιά του χωριού, που προσέτρεχαν να της το αναγγείλουν, αναμένοντας και δώρα μάλιστα, όπως σε πολλά μέρη της Ελλάδας συνέβαινε. Προηγείτο συζήτηση μεταξύ των γονέων, και πολλάκις μεταξύ και των στενών συγγενών, για το όνομα του παιδιού, με κύρια βάση το παρακάτω επικρατούν έθος, χωρίς φυσικά να ελλείπον οι διαφωνίες, οι διενέξεις, όλες οι επακολουθούσες αυτά δυσάρεστες καταστάσεις.

Το επικρατούν έθος (σχετικώς με την ονοματοθεσία) «έδιδε» το πρώτο αρσενικό παιδί στον πατέρα και το πρώτο θηλυκό στην μητέρα. Παρέκκλιση του γενικού αυτού κανόνα ήταν «να βγάνουνε μερικοί τα απεθαμένα δινω αδέρφια ή άμα η οικογένεια τοι μάννας δεν είχενε αγόρι για να αναστήσουνε τον αφέση τζη, αφού πρώτα συννοννοούσανε οι πιο δικοί, το παιδί ηβαφτίζουσανε με το όνομα του παππού δου από μάννα»⁶². Συνέβαινε επίσης να γεννιούνται παιδιά την ημέρα που γιόρταζε κάποιος Άγιος, και οι γονείς να τους δίνουν το όνομα Του ή εκείνου του Αγίου στον οποίο τα έταξαν⁶³, αν ξαφνικά ασθενούσαν.

Ανεφέρθη προηγουμένως το ρήμα «αναστήσουνε» αντί του «βαφτίζουνε». Υπάρχει μία μικρή σημασιολογική διαφορά μεταξύ τους, αλλά μία μεγαλύτερη «ιδεολογική» και «ψυχολογική». Το «ανασταίνω» υποκαθιστούσε το «βαφτίζω», όταν επρόκειτο να δώσουν στο εγγόνι το όνομα του πεθαμένου παππού. Αυτή είναι η σημασιολογική διαφορά. Η άλλη αφορά στη βαθύτητα ριζωμένη πίστη ότι στο πρόσωπο του εγγονού «ανασταίνεται», ξαναζει το αγαπητό πρόσωπο, επιτυγχάνεται η συνέχεια της οικογενειακής ρίζας.

Τα εργαλεία του ιερέα κατά τη βάπτισή ήταν η κολυμβήθρα (φωτ. 8, 9), τα τρία κεριά της και το μυροδοχείο με το ψαλιδάκι, με το οποίο «κόβει ο παππάς

60.—Σήμερα, όπως παντού, ο ρόλος αυτός έχει ατονήσει. Ισχυροποιείται απλώς ο δεσμός του με την οικογένεια του παιδιού. Τα έξοδα πάντως του μυστηρίου (η κοфта με τα ρούχα του μωρού, η πληρωμή του ιερέα και της εκκλησίας, τα σταφουδάκια, κ.α.) είναι δικά του.

61.—Έχει καταστρατηγηθεί σήμερα στο χωριό σε 1—2 περιπτώσεις.

62.—Όχι πάντως αν ήταν το πρώτο παιδί. Αυτό «ανήκει» στον πατέρα.

63.—Π.χ. Χρυσοβαλάντη, από το όνομα της αγίας Ειρήνης της Χρυσοβαλάντου.

τη γορφή τσι κεφαλής του αγοριού μόνο, όχι του κοριτσιού, γιατί πρέπει να 'χει βλεξούδες. Εκείνη την εποχή οι γυναίκες είχανε μεγάλες βλεξούδες, ήτανε στη μόδα, και οι άδρες αξανόιανε ποια έχει τα πιο μακρονά μαλλιά»⁶⁴.

Το αγιασμένο νερό, μετά το μυστήριο «το χύνουνε στο χωνευτήρι τσι εκκλησίας, γιατί είναι αμαρτία να χυθεί αλλού, να πατήσκει άνθρωπος απάνω». Το «χωνευτήρι» βρισκόταν σε μία γωνία του βορείου κλίτους του «Χριστού». Το «λαδοπάννι» όμως (το λευκό παννί που ο νοννός τυλίγει μέσα το βρέφος παραλαμβάνοντάς το από τον ιερέα), το έπλεναν την επομένη στη θάλασσα, γιατί «η θάλασσα δε βατιέται».

Οι προλήψεις δεν έλειπαν κατά την ώρα του μυστηρίου. «Άμα ο παππάς ρίξει το λάδι μέσα στη γολυθήθρα και πάει προς το μέρος του παιδιού, θα 'ναι τυχερό το παιδί, άμα βάει προς το μέρος του νοννού, θα 'ναι τυχερός ο νοννός».

Μετά το μυστήριο ο νοννός/ η νοννά παραδίδει το νεοφώτιστο βρέφος στη μητέρα του με την ευχή «να μας ζήσει», εκείνη δε, αφού έκανε τρεις μετάνοιες μπροστά του/ της, τον ευχαριστούσε ανταποδίδοντας την ευχή «να τα χιλιάσεις», δηλαδή να αξιωθεί να κάνει χριστιανούς χίλια παιδιά.

Ακολουθούσε το καθιερωμένο γλέντι, στο σπίτι του παιδιού. Ο νοννός μοίραζε στα παιδιά χρήματα, που τα ανέμεναν αγωνιωδώς, τα λεγόμενα «μαρτυρίκια»⁶⁵. «Είχανε ένα σακκουλάκι γεμάτο πεδάρες ή δεκάρες, και πιο μετά πενήταράκια, και τα σκορπούσανε χάμω. Τα κοπελλάκια επέφτανε με τα μούτρα να τα μαζέψουνε, εγίνουσανε μεγάλος σαιματάς». «Μαρτυρίκια» μοίραζε και στους παρευρισκομένους συνδαιτημόνες. Η προσφορά αυτή είχε το νόημα της: σήμαινε ότι ο νοννός τούς καθιστούσε αδιάψευστους μάρτυρες του μυστηρίου στο οποίο παρευρέθηκαν.

Από τα πρώτα τυπικά καθήκοντα του νοννού ήταν να «κοινωνήσει το αδεξιμί»⁶⁶ του. Το κοινωνούσε τρεις φορές⁶⁷ οπωσδήποτε. Τα Χριστούγεννα, το Νέο Έτος και των Θεοφανείων. Ανάμεσα στα άλλα τυπικά του καθήκοντα ξεχώριζε η «καλυστηρήνα»⁶⁸ της Πρωτοχρονιάς και κάποια δώρα, χρηματικά κυρίως, στην ονομαστική του εορτή. Παλαιότερα πάντως, κατά τη βάπτισή, δε συνήθιζαν να προσφέρουν δώρα.

64.—Βλ. παραπάνω, σσ. 114—119

65.—Άλλαχού είναι τα «σταυρουδάκια», που στο χωριό έκαναν την εμφάνισή τους τις μετά την Κατοχή δεκαετίες. Παλαιότερον δεν μοίραζαν τέτοια πράγματα, μόνο δεκάρες και πενήταράκια

66.—Αναδεξιμί και αναδεξιμός (από το αναδεξιμν, τον αορ. του ρ. αναδέχομαι)

67.—Και εξάπαντος την πρώτη μετά την βάπτισή Κυριακή

68.—Καλή + λατιν. strenas>στηνά («το κατά τας καλάνδας διδόμενον νόμισμα»). Το α' συνθετικό (καλή) είναι μετάφραση του ιταλ. bella, αφού στα ιταλ. είναι bella strenna. Στην Νισυρο ονομάζεται μπουλουστηρήνα, στη Σόμη μπουλουστηρήνα, στην Κύπρο πουλουστηρήνα. Βλ. Φ. Κοικουλά, Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός, τ. Β'1, σσ. 15—16, και σσ. 427—428 του παρόντος βιβλίου.

3. Αγωγή (ανατροφή) και Εκπαίδευση ⁶⁹

το κεφάλαιο αυτό αφιερώνεται
στη Μαρία Σέργη και τον Χρήστο
Κωνσταντόπουλο, τους πρώτους
μου δασκάλους, ως ελαχίστη ένδειξη
ανταπόδοσης των οφειλομένων
προς αυτούς πνευματικών τροφείων.

α. βασικές αρχές της αγωγής

Οι βασικότερες αρχές της γλιναδιώτικης αγωγής δεν διέφεραν, όπως ήταν φυσικό, από τις πανελληνίως καθιερωμένες. Προμετωπίδα τους ήταν η φράση—ηθική επιταγή «να 'μαστενε καλά παιδιά», που αναλύοταν και συμπεριελάμβανε πίστη και φόβο στο Θεό, τακτικότητα εκκλησιασμό, ευσέβεια εκδηλουμένη παντοιοτρόπως και προς όλους (προς γονείς, συγγενείς, γέροντες, ιερείς), αποφυγή κακών συναναστροφών, αφιλοχρηματία, ηθική ευύποληηρία κ.τ.λ.

Ο χαρακτήρας της ήταν σαφώς «ανδροκεντρικός». Τα αγόρια ανατρέφονταν με τα πρότυπα που θα διαίωνιζαν την patria potestas, τα κορίτσια (ως κόρες, αδελφές και σύζυγοι αργότερα) θα αναλάμβαναν τους πολύπλευρους ρόλους τους χωρίς να αμφισβητούν ούτε κεραία από την παραδεδομένη καθεστηκινία τάξη. Ο προσανατολισμός της αγωγής έπρεπε να υπηρετήσει αυτούς τους βασικούς στόχους σε όλα τα επίπεδα (οικογένεια, κοινωνία, διαπροσωπικές σχέσεις, πολιτική κ.α.).

Στα πλαίσια ακριβώς αυτού του προσανατολισμού και της επιτεύξεως των βασικών αρχών της αγωγής μάθαιναν τα παιδιά τους από μικρά να κάνουν το σταυρό τους με το δεξιό χέρι (ποτέ με το αριστερό, γιατί είναι κακό), να λένε τις πρώτες τους προσευχές («Άγιος ο Θεός», «Παναγία Τριάς», «Πάτερ ημών», το Σύμβολο της Πίστεως, κάποιες αυτοσχέδιες, όπως π.χ. «Παναγιά μου, να φυλάεις το *babá* μου, τη μαμά μου, τ' αδερφάκια μου και όλο το γόζιο και μένα που 'μαι καλό παιδί»), να τηρούν τη νηστεία κατά τις ημέρες των μεγάλων νηστειών, να κάνουν μετάνοιες, να μην βλασφημούν τα Θεία, να μην αντιμιλούν ποτέ στον πατέρα και τους γονείς γενικώς, να συμπεριφέρονται με ευγένεια, να μην προσφέρουν αισχρολόγια, να μην «ακουστούνε» ποτέ τα κορίτσια, να μην βγαίνουν ασκόπως στο δρόμο, να μη συζητούν με αγόρια «και τα 'δει καένα μάτι και γίνουμε κουνούνι μες' το χωριό», και άλλες δεκάδες απαγορεύσεων και ηθικών επιταγών.

β. εκφοβισμοί και τιμωρίες

Όταν τα παιδιά ήταν ακόμη μικρά ως μέσα πειθαναγκασμού προς συνεισημοχρησιμοποιούσαν τον εκφοβισμό και τον ξυλοδαρμό, «όπου δεν ήπτιανε λόγος, ήπεφτενε ξύλο». Όταν βλασφημούσαν τα εκφόβιζαν με τους Αγίους («για 'δε η Παναγία, θα κατέβει και θα σου κόψει τη γλώσσα»), ή τους επέσειαν τον φόβο του πτεριού στο στόμα και του ψαλιδιού του ιερέα. Τους μιλούσαν ακόμη για καλικαντζάρους, «*baboules*» (διαβόλους), «*Kalés Kyourádes*», «στοιχειά και αερίκα», «μοιρατζούδες» (περιπλανώμενες αθιγγάνισσες ⁷⁰ που αρπάζουν παιδιά που δεν τρώνε το φαγητό τους και δεν υπακούουν) για ξένους περαματάρηδες με

69.—Βιβλιογραφία για το θέμα βλ. στον Δ. Λουκάτο, Εισαγωγή... ό.π., σ. 210

70.—Επειδή συνήθως «έλεγαν» τη μοίρα («ασημάσε να σε 'πω τη μοίρα σου»). Ήταν ο φόβος και ο τρόμος των μικρών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το παρωνύμιο Ματζούνης, που απεδόθη στον Μανώλη Καρπούζη, επειδή κατά την παιδική του ηλικία (έντρομος σε κάθε εμφάνιση «μοιρατζούδων») φώναζε στη μητέρα του «μάννα, οι ματζούνες, οι ματζούνες!».

σακκί στον ώμο, για την κακή γριά και τον αγριωπό συγχωριανό που «όπου να 'ναι έρχεται να σε πάρει», για τον λύκο ή άλλα θηρία και πολλά άλλα συναφή.

Ο ξυλοδαρμός ήταν η συνήθης τιμωρία. Οι μητέρες, πονόψυχες ανέκαθεν, τα κτύπαγαν επί το πλείστον ελαφρώς με το χέρι ή τη «σαρωνιά» στα «μαλακά» τους σημεία εξ αιτίας κάποιας «κουτσουκέλας»⁷¹ ή ανυπακοής τους. Οι πατεράδες χρησιμοποιούσαν και το λουρί του παντελονιού, και σε φιλονικίες μεταξύ αυτών και των παιδιών, οι δυστυχείς μητέρες επεμβαίνοντας πολλάκις να τα προφυλάξουν από την οργή τους... γεύονταν οι ίδιες το ξυλοφόρτωμα.

Άλλες μορφές τιμωρίας ήταν ο εγκλεισμός τους σε κάποιο δωμάτιο, απαγόρευση εξόδου, ολιγόωρη ασιτία, ο αποκλεισμός τους από κάποια κοινωνική εκδήλωση (εορτή, πανηγύρι), ανάληψη επίπονης εργασίας κ.α.

γ. συνοπτική ιστορική αναδρομή στη γλιναδιώτικη
Στοιχειώδη Εκπαίδευση από τις αρχές του αιώνα μέχρι σήμερα

Το Γλινάδο, μαζί με δέκα άλλα ναξιακά χωριά, υπήχθη από το έτος 1834 στον δήμο Βίβλου⁷². Ενώ όμως τα περισσότερα από τα παραπάνω χωριά με τον νόμο ΔΝΖ/ 1912 απέτελεσαν αυτοτελείς κοινότητες, το Γλινάδο καθυστέρησε. Αιτία αυτής της καθυστέρησης ήταν ο όρος του άρθρου 2 του εν λόγω νόμου ότι ως κοινότητα αναγνωρίζεται «πας νόμιμος συνοικισμός έχων υπέρ τους 300 κατοίκους και σχολείον στοιχειώδους εκπαίδευσης». Ενώ όμως πληρούνταν ο πρώτος όρος, δεν συνέβαινε το ίδιο με τον δεύτερο, αφού δεν είχε σχολείο. Όταν το απέκτησε, το 1917, ακολούθησε δύο έτη αργότερον (1919) η αναγνώρισή του ως αυτονόμου κοινότητας.

(Φωτ. 10)

Μέχρι λοιπόν το 1917 το χωριό δεν είχε σχολείο. Οι λιγοστοί μαθητές του μετέβαιναν στο Αγερσανί, στην επάνω κάμαρα της οικίας του Βασιλείου Ορφανού, και στο μοναστήρι του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου⁷³, όπου δίδασκε από το

1905 (μέχρι και το 1929) ο αείμνηστος συγχωριανός τους παππα—Μανώλης Ορφανός. Άλλοι μετέβαιναν στο σχολείο των Τριπόδων, ένα διώροφο κτήριο στην Παναγία την Τριποδιώτισσα⁷⁴ (φωτ. 10).

71.—Κουτουράδας, απειρισκεπτής πράξεως, κουταμάρας, κακοήθους πανουργίας, κατεργαριάς

72.—Βλ. σημ. 6, σελ. 240

73.—Για την ιστορία του, βλ. Ν. Κεφαλληνιάδη, Αγερσανί Νάξου, έκδοση του «Συλλόγου Αγ. Αρσενίου Νάξου», Αθήνα 1987, σσ. 58—66. Παραμένει άγνωστο αν λειτουργήσε ποτέ στο Γλινάδο το γραμματοσχολείο που αναφέρεται στο έγγραφο 27, σελ. 655

74.—Βλ. Ν. Κεφαλληνιάδη, Τρίποδες, το χωριό των ανεμόμυλων, έκδοση Συλλόγου Τριποδιωτών, Αθήνα 1979, σσ. 38—63, και του ίδιου, Η παιδεία της Νάξου (Φραγκοκρατία—Τουρκοκρατία—Νεώτεροι χρόνοι), Μνημοσύνη, 5, σ. 110 κ.ε.

Το 1919, δύο έτη μετά το πέρας των επισκευών του κτηρίου του «Πάσα—Κόρδα» (έτσι αποκαλούσαν το πρώτο σχολείο τους), πρώτος διδάσκαλος διορίζε-

(Φωτ. 11) «Του Πάσα—Κόρδα» σήμερα

ται ο Εμμανουήλ Μαϊτός. Το σχολείο αυτό βρισκόταν ανατολικάς του ναού της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (του «Χριστού») σε μικρή απόσταση απ' αυτόν (φωτ. 11), και λειτούργησε μέχρι το 1932. Δεύτερη κατά σειρά διδασκάλισσα ήταν η Αναστασία Μητσιλή (1924—1929) και τρίτος ο προαναφερθείς παππα—Μανόλης Ορφανός (1929—1932). Κατά την διάρκεια της λειτουργίας του σημειώθηκαν

(Φωτ. 12) Η ανατολική αίθουσα του Δημ. Σχολείου και οι μαθητές του εν έτει 1937

(εξ αιτίας πολλών παραγόντων) πρόσκαιρες μετακινήσεις διδασκόντων (όπως π.χ. των δημοδιδασκάλων Δημητροκάλλη και Σέργη από τις Τρίποδες), αλλά και των μαθητών, που κατέφυγαν στα γειτονικά χωριά, ενώ από την διακοπή της λειτουργίας του και την οριστική εγκατάσταση των μαθητών του στην ανατολική αίθουσα του σημερινού σχολικού κτηρίου, χρησιμοποιήθηκαν ως σχολικοί χώροι

αυτοί των άλλων χωριών, οι κατοικίες του Νετζαννή και του Τζιγκεναντώνη μέσα στο ίδιο το Γλινάδο, και η εκκλησία του «Χριστού».

(Φωτ. 13)

Η ανατολική αίθουσα του σημερινού διθέσιου σχολείου του χωριού κτίστηκε περί τα τέλη της δεκαετίας του '20 και λειτούργησε για πρώτη φορά το 1932. Πρωτομάστορας ήταν ο γέρο—Μαστρομανόλης, τεχνίτης καλός στις πέτρινες κατασκευές. Η δεύτερη (η δυτική) αίθουσα οικοδομήθηκε το 1954, δι' αυτεπιστασίας του τότε διδασκάλου Ιωάννη Βενιέρη και προσωπικής εργασίας των κατοίκων του χωριού. Η οικονομική επιβάρυνση καλύφθηκε με νομαρχιακό βοήθημα (κατόπιν ενεργειών του προαναφερθέντος διδασκάλου) και «μαστόροι» της ήταν οι Γιάννης Δελήτσικας (ο μακαρίτης ο Σκοπελίτης) και ο Μανωλάς.

Τον παππα—Μανόλη Ορφανό (φωτ. 13) διαδέχθηκαν κατά σειράν η Φλώρα Ζαμαρία (1935—1939), ο Ιω. Αμοργίνος (1940—1945), ο Γλιναδιώτης Ιω. Βενιέρης (1945—1961), συνυπηρέτησαν οι Σταματία

Καστελλάνου (1946—1948) και η Γλιναδιώτισσα Μαρία Σέργη από το 1948 έως το 1961, από το οποίο έτος και εντεύθεν, έως το 1969, διαχειρίστηκε τις τύχες του σχολείου με τον σύζυγό της Χρήστο Κωνσταντόπουλο (φωτ. 14, 15). Ακολούθησαν ο Γλιναδιώτης Ιάκωβος Βερνίκος και η Στεφανία Μαΐτου⁷⁵.

δ. σχολικά είδη—μαθήματα—δυσκολίες—τιμωρίες απειθουσώντων

Ο χαρτοφύλακάς τους («σάκκα» την ονόμαζαν ή «χαρτέλλα»), ήταν από παννιά ραμμένα σε σχήμα τετραγώνου, είχε «ράμματα» για να την κρεμούν από τον ώμο, και η επάνω ανοικτή της πλευρά καλυπτόταν με ένα παννί τριγωνικού σχήματος που κούμπωνε στο κάτω μέρος του.

Στη «χαρτέλλα» μέσα είχαν τα λιγοστά σχολικά τους είδη: «αναγνωστικό», μία «πλάκα»⁷⁶, «κοδύλι»⁷⁷, ένα τετράδιο «καλό», μολύβι, «κουτόσπιρτα» για την αριθμητική, βιβλία άλλων μαθημάτων (π.χ. Ιστορίας) κ.α. Ας αναφερθεί ότι εκτός των κυρίως σχολικών ειδών το περιεχόμενο της «χαρτέλλας» συμπλήρωναν συνήθως ψωμί, τυρί και σύκα, που αποτελούσαν το απαραίτητο πρόγευμά τους. Το ποτήρι για να πίνουν νερό, όσο τουλάχιστον χρονικό διάστημα φοιτούσαν στου

75.—Για τους επομένους (μέχρι και σήμερα διδασκάλους) ετοιμάζω μία μελέτη που θα παρουσιάσω στην εφημερίδα «Παρέμβαση», την εφημερίδα του Π.Ο.Γ.Ν.

76—77.—Τα ενθυμούμαι εν χρήσει μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του '60. Είχαμε την γνωστή «πλάκα» με το ξύλινο περιθώριο. Από μία οπή του κρέμονταν με κλωστή το σφουγγαράκι, με το οποίο (βρεγμένο) σβήναμε τα γραφόμενα επάνω της.

(Φωτ. 14) Γιάννης Βενιέρης — Μαρία Κωνσταντοπούλου και οι μαθητές του 1952

(Φωτ. 15) Μαρία Σέργη — Κωνσταντοπούλου και Χρήστος Κωνσταντόπουλος με τους μαθητές τους σε μία εκδρομή στην «Πορτάρα» της Χώρας, κάπου στη δεκαετία του '60

Πάσα—Κόρδα, «το 'χαμενε κρεμαζμένο στη σάκκα, ήτανε ένα δνεκαάκι του γαλά-
του, και κατεβαίναμενε στο παδαάκι που 'τανε μέσα στου Φιλήσιου, κι ηνεσύρνα-
μενε κι ηπίναμενε».

Το σχολείο τους λειτουργούσε πρωί και απόγευμα. Το πρωινό ωράριο διακο-
πτόταν την 1η μ.μ. ώρα και το απογευματινό άρχιζε περίπου στις 3μ.μ. Πολλά
παιδιά παρέμεναν κατά τη διάρκεια του κενού αυτού διαστήματος των δύο ωρών
στο χώρο του σχολείου, παίρνοντας το λιτό μεσημβρινό γεύμα τους είτε στα κε-
λιά και τους περιβόλους του Αγίου Ιωάννου και τον «Χριστού», είτε σε άλλους
γύρω από τα σχολεία τους χώρους. Αιτία ήταν η μακρινή απόσταση που χωρίζε-
τα πρώτα αυτά σχολικά ιδρύματα από το χωριό.

Η παραπάνω αιτία ήταν ταυτοχρόνως μία από τις σημαντικότερες δυσκολίες
των μαθητών, της μεταβάσεώς τους δηλαδή στο σχολείο. Το θέρος είχαν να αντι-
μετωπίσουν τη ζέστη, το χειμώνα το ψύχος και τη βροχή. Πολλές φορές παρακο-
λουθούσαν τη διδασκαλία βρεγμένοι, άλλοι καθιστερούσαν στην προσέλευσή
τους, γιατί είχαν μπει να «σταλίζουμε»⁷⁸ σε κάποιον από τους «μιτάτους» που
υπήρχαν καθ' οδόν, άλλοι επέστρεφαν στο χωριό. Στις δυσκολίες που παρουσιάζ-
στησαν ας προστεθεί η εχθρική στάση Αγερσανιωτών και Τριποδιωτών προς
τους φιλοξενομένους τους νεαρούς Γλιναδιώτες, όταν αυτοί παρακολουθούσαν
εξ ανάγκης τα μαθήματά τους στα χωριά των προαναφερθέντων. Εννοείται οίκο-
θεν ότι δεν πρόκειται να μας απασχολήσουν εδώ τα μεγάλα προβλήματα (υλικο-
τεχνική υποδομή, προγράμματα σπουδών κ.τ.λ.), που αντιμετώπιζε η πρώτη γλι-
ναδιώτικη Εκπαίδευση. Αυτά μέχρι και σήμερα ταλανίζουν την ελληνική Εκπαί-
δευση γενικότερον, και καθιστούν το μέλλον της δυσοίωνο.

Οι πρώτοι διδάσκαλοι του χωριού ήταν πραγματικά ηρωικές μορφές, αφού εί-
χαν να διδάξουν μόνοι τους σε τάξη δεκάδων μαθητών (στου Πάσα—Κόρδα για
παράδειγμα φοιτούσαν τουλάχιστον 80 Γαλιναδογλιναδιωτάκια⁷⁹, πολλοί εκ των
οποίων μαθητών ήταν αληθινοί «διαβόλοι». Υφίσταντο μαρτύρια, του Ιησού τα
πάθη, από ανθρώπους που δεν ενδιαφέρονταν ουσιαστικά για γραμμάτα, αλλά
για «οχλαβοή»⁸⁰ και αλληλοπειράγματα, φαινόμενο συνήθες παντού και πάντοτε.
Και τι δεν επινοούσαν για να διασπάσουν την προσοχή των άλλων και να προ-
καλέσουν την οργή των διδασκάλων τους! Γι' αυτό κι εκείνοι μερικές φορές τους
συμπεριφέρονταν αναλόγως. Υπάρχουν δεκάδες διηγήσεις για ευτράπελες κατα-
στάσεις, που προξενούν μεν αυθόρμητο γέλιο για τις μεταξύ τους «αψιμαχίες»,
δίνουν όμως ανάγλυφα και τον αγώνα αυτών των ηρώων εκπαιδευτικών για πα-
ροχή Παιδείας και όλο εν γένει το σκληρό της. Δίδουμε μερικά χαρακτηριστικά
παραδείγματα:

«Ο μακαρίτης ο Μανόλης ο Χοφόρος, ο Δεβές, και άλλα ζιζάνια, μόλις εβαί-
νανε στο μάθημα, ελαλάζανε να κάμουνε φασαρία. Και κάργα⁸¹ ετρώανε ξύλο.
Μια φορά ο δάσκαλος ο Μαϊτός ήδωκεν τον Μανόλη μια γλοτιά από πάνω το
σκολειό του Πάσα—Κόρδα κι εκύλανε κι ήπεσενε μες' το καινάκι. Εβάρανε πολύ
ξύλο, με χέρια και με βέργα, ενώ ο παππός καθόλου. Εκείνος πάλι ήβανενε συνέ-
χεια τιμωρία. Τσι 'κλεινενε μες' το κελλί, τον γράφανε κόλλες ολόκληρες τιμω-
78.—«Σταλίζω», από το στάλος ή σταλός < ιταλ. stallo = διαμονή = χώρος αναπαύσεως των προβά-
των το μεσημέρι. Στο Γιαννάο (καθ' όσον γνωρίζω) χρησιμοποιείται με την έννοια του «προφυλάσσο-
μαι από τη βροχή» και αναφέρεται σε ανθρώπους και ζώα. Βλ. και Μ.Γ. Μιχαηλίδου — Νουάρου,
Λεξικόν της καρπαθιακής διαλέκτου, Αθήναι 1972, σ. 356

79.—Κατά μία μαρτυρία έφθασαν και τα 127

80.—Οχλο-βοή, οχλαγογία

81.—Εδώ με την έννοια του συνεχώς (ενετ. carga).

ρία. Ξύλο ποτέ⁸²».

«Μια φορά επήγαμε για να ανεσύρομε νερό να πιούμεε από το πηγάκι πουν 'τανε από κάτω από το σχολείο, στον Φιλήσιου το κανκάρι. Και ήτανε ο Μανόλης ο Χοδρός κι εσάρτενε⁸³ από το ένα χέιλι του πηγαδιού στο άλλο και πάει μέσα. Βάνομεμε εμείς τσι στριγλιές και κατεβάνει κάτω ο δάσκαλος ο Μαΐ-τος. Τονε πιάνει και του δώνει ξύλο, μα άλλο πουν σου λέω κι άλλο να 'σουνε 'κει να 'δεις».

«Ο Γιάννης του Καρένη, του Αδώνη του βιρλαρή (Μπιρλαρή) ο αδερφός, ήτανε ο μοναδικός πουν δεν πτέρνανε μέρα που να μη δονε χτυπήσει η δασκάλα, του 'δωνε ξύλο και τω γονέω. Ητσακώνοντανε συνέχεια με το Γιώργη το Γαπινά-ρη από το Γαλανάδο».

«Είχαμε συν τοις άλλοις⁸⁴ και έριδες με τους Γαλαναδιώτες, γιατί ξέρεις ότι στον Πάσα—Κόρδα συστεγάζονταν και τα δυο χωριά, Γλινάδο και Γαλανάδο. Ανεβάνιαμε λοιπόν στον Τζίτζαμο επάνω εμείς, κι εκεί άρχιζε ο φοβερός πετρο-πόλεμος. Ήταν φοβερό, όχι αστεία, αλλά δεν ξέρω γιατί. Ίσως επειδή ήταν δά-σκαλος δικός μας, τον χωριού ο παππάς».

«Τι τραβούσε ο καημένος ο παππάς! Τον έπιανε πονοκέφαλος κι έδενε τη μαθήλα εδώ, στο μέτωπο. Μια μέρα λοιπόν πήγαμε στο σχολείο και ο Μιχάλης της Χρυσάνθης (πουν έμενε κάτω στον Γαρνιού), πάει και παίρνει το μεγάλο κλειδί πουν είχαμε και ανοίγαμε το σχολείο. Έρχεται ο παππάς, αναστατωμένα τα παιδιά, πού είναι το κλειδί, κύριε δεν έχομε κλειδί να βούμε μέσα, ποιος το πή-ρε το κλειδί, βρέστε το να βούμε μέσα, με τα πολλά το μαρτυρά ο ίδιος ο Μιχά-λης. Ο παππάς λέει να τον κυνηγήσουνε να τον πιάσουνε. Τον πιάνουνε τα παι-διά το Μιχάλη, τονε βάνει κάτω, του δίνει γροθιές στο κεφάλι, από 'δω κι από 'κει, όπου μπορούσε, θυμωμένος ο καημένος στρίγγλιζε από τα νεύρα του. Είχε τέτοια αγανάκτηση πουν ήταν να τον λυπάσαι».

Τιμωρία των απειθύντων (όπως φαίνεται από τις αφηγήσεις) ήταν συνήθως ο ξυλοδαρμός. Άλλες μορφές της ήταν ο εγκλεισμός τους στο σχολείο ή στο κελ-λί της εκκλησίας (συνοδευμένος με ολιγόωρη ασιτία, μέχρι να επιστρέψουν για το απογευματινό ωράριο οι υπόλοιποι), και η γραφή δεκάδων σελίδων.

Μέρος των δυσκολιών της γλιναδιώτικης Εκπαιδεύσεως, μία 30ετία περίπου μετά το ξεκίνημά της, δίδουν, με τον ιδικό τους άμεσο και βιωματικό τρόπο, οι Ιωάννης Βενιέρης και Μαρία Σέρρη, Γλιναδιώτες διδάσκαλοι:

«Βορώ να 'πω πως ήμουν ανστηρός με τα παιδιά, χωρίς αυτό όμως δε μπο-ρούσε να επιβληθεί κανείς. Πώς να απεξεξέλω μόνος μου με 75—80 παιδιά; Έπειτα υπήρχε και το εξής ζήτημα: οι δικοί μας οι χωριανοί, από την Κατοχή και μετά, ήταν αφοσιωμένοι στα κτήματα. Έπαιρναν λοιπόν τα παιδιά από το σχολείο και τα απασχολούσαν στα χωράφια, τα ήθελαν τελείως αγράμματα. Θυ-μάμαι τότε ότι εκάλεσα τον προϋστάμενό μου και τον εξέθεσα το θέμα και ότι δεν βορούσα να συνεχίσω, ζητώδας του να τοποθετηθώ στο Αγερασί, δεν ήξερα τι να κάνω. Ήρθε στο χωριό, μαζεύτηκαν μερικοί ανγχωριανοί μας, τους μίλησε ο άνθρωπος. Είχα το δικαίωμα να κάνω μηνύσεις, δεν το βορούσα όμως. Μου λέει ο προϋστάμενός μου: θα κάνω εγώ τις μηνύσεις κι εσύ θα βεις απλώς μάρ-τυς. Έτσι κι έγινε. Επεβλήθη πρόστιμο 300 δραχμών σε δέκα περίπου χωριανούς

82.—Μάλλον είναι υπερβολή. Δες άμέσως παρακάτω

83.—«Σαργένε»= πηρώ, το γνωστό σαλτάριο <ιταλ. saltare

84.—Αφηγείται η δασκάλα μου Μαρία Κωνσταντοπούλου—Σέρρη γι' αυτό και το διαφορετικό λεκτι-κό ύφος. Βλ. και τις επόμενες μαρτυρίες.

μας. Θυμάμαι ότι ένας από αυτούς που μηνύθηκαν ήταν ο Νικόλας ο Σπάος, που τότε είχε ρευματισμούς, και ήταν κατάκοιτος, γι' αυτό έπαιρνε τα παιδιά του από το σχολείο. Αυτόν τον αθώωσαν, ήταν πράγματι τρεις μήνες κατάκοιτος».

«Δουλέψαμε σκληρά και με τον Γιάννη και με τον Χρίστο. Μέχρι να χτισθεί η δεύτερη αίθουσα, παίρναμε τα μικρά της Α' και της Β' τάξης το απόγευμα και τους κάναμε μάθημα στο γραφείο, εκεί κυρίως την Α' τάξη. Με τις μεγάλες κάναμε μάθημα το πρωί. Ήταν πολύ κουραστική η δουλειά μας, είχε όμως καλό όνομα το σχολείο, τα παιδιά που δίνανε στο Γυμνάσιο πετυχαίνανε όλα, πάδα παίρναμε συγχαρητήρια από τους επιθεωρητές. Όταν δε ερχόταν εδώ οι επιθεωρητές θαυμάζανε τη ζωδάνια τους, λες και το κάνανε επίτηδες, σηκώνανε τα χέρια τους ξέρανε δεν ξέρανε. Ο μακαρίτης ο Ορφανός, ο γιατρός, έλεγε ότι ευτοί είναι καλοταϊσμένοι, φωνάζουνε, χαλούνε το γόζιο. Τα παιδιά του χωριού μας ήταν αθώα, αταξίες βέβαια γίνονταν πάδα, αλλά αυτά ήταν αθώες παιδικές σκαδαλιές».

ε. γυναίκα και Εκπαίδευση

Ο προαναφερθείς απαραβίαστος και αυστηρά ελεγχόμενος κοινωνικός ρόλος των γυναικών ήταν αποτρεπτικό στοιχείο για την εκπαίδευσή τους. Είναι πάντως γεγονός αναμφισβήτητο ότι ο αριθμός των κοριτσιών που παρηκολούθησαν τα πρώτα μαθήματα, στα πρώτα έτη της γλιναδιώτικης Εκπαιδεύσεως, ήταν σχεδόν ίσος μ' αυτόν των αγοριών. Όλες οι μαρτυρίες των αφηγητών συγκλίνουν σ' αυτήν τη σημαντική διαπίστωση. Αν όμως δεν τα άφηναν οι γονείς τους να ολοκληρώσουν την εγκύκλια μόρφωσή τους, να συνεχίσουν στις ανώτερες βαθμίδες (διετές Ελληνικό, η τρίτη του τάξη ήταν το Σχολαρχείο, ή Γυμνάσιο), αυτό ερμηνεύεται σαφώς από την αρχική παρατήρηση αυτής της ενότητας: αρκούσε να γράφουν το όνομά τους και να γνωρίζουν να κάνουν τους υποτυπώδεις λογαριασμούς τους. Αυτό επιζητούσαν οι γονείς τους. Μετά τα ανέμεναν τα πρόβατα, οι οικιακές και γεωργικές εργασίες, ο γάμος, τα παιδιά και η ανατροφή τους. Ρολοι σαφώς προδιαγεγραμμένοι και «ευλαβικά» τηρούμενοι. Για την ιστορία και μόνον μπορούμε να αναφέρουμε ότι από τα 12—15 πρώτα Γλιναδιωτάκια που εισήλθαν στο Ελληνικό Σχολείο ένα ή δύο ήταν κορίτσια, ενώ πρώτη που διέβη τα σκαλοπάτια του Γυμνασίου (για να την ακολουθήσουν κι άλλες μετά) ήταν η Μαρία Σέργη—Κωνσταντοπούλου. Ιδού τι λένε για το θέμα δύο «παλιές» Γλιναδιώτισσες, που είχαν την τύχη να γευθούν στη ζωή τους το θείο δώρο των γραμμάτων, έστω και λειψό:

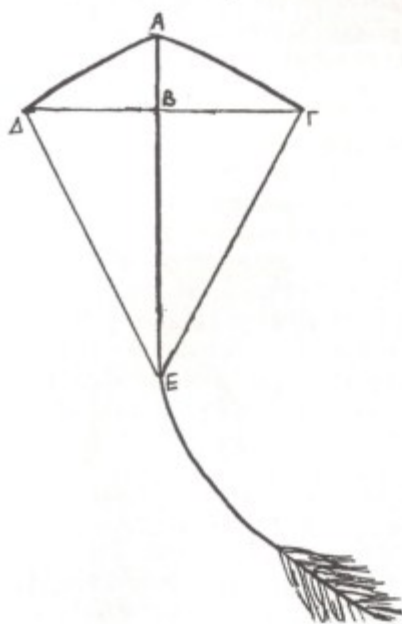
«Τα παιδιά δου ο κόσμος τα 'στρεφενε στα χωράφια, γιατί ήτανε φτωχός κι ήθελενε χέρια. Τα γράμματα δεν είχανε αξία, αλλά και δεν είχανε τη δύναμη να τα στρέψουνε προς τα 'κει. Παιδιά έξυπνα υπήρχανε, δε δα 'πιανενε καέναν στην εξυπνάδα, αλλά τα κάμανε γεωργοί⁸⁵. Τα κοπελλούδια να 'δεις. Δε δα 'φήνανε καθόλου, σπάνια ήθελα να βρεθεί κοπελλούδι στα γράμματα. Όποιος ήθελενε επάαινε, παρατήρηση δεν εγίνουδανε. Άμα το παιδί είχενε θέληση, το 'φηνε ο αφέδης του να βγάλει τουλάχιστο κάνα—δυο τάξεις, για να μάθει να διαβάζει και

85.—Αναφέρουν ως χαρακτηριστικό παράδειγμα τους Νικόλα Καλόερο (της Σταματούλας τον άνδρα) και τον Μανόλη Τζιγκήνη, μυαλά «τετραγωνικά», όπως όλοι οι αφηγηθέντες παραδέχτηκαν. Διηγήθηκαν επίσης ότι κανείς δάσκαλος δεν τους κτύπησε για αταξία.

να μετρά».

«Τα κορίτσια δε δα 'φήνανε να πάνε στα γράμματα και παλιά ήτανε χειρότερα. Ο πατέρας μου με 'στείλενε στο σχολειό για να μάθω καένα γράμμα, για να πουλεις καένα αβγό και να μη σε γελούνε, μου 'λεγε. Επιστεύανε ότι τα γράμματα ήτανε για τσι άφρες, που κάνουνε οικογένειες κι έχοννε υποχρεώσεις, όχι για τσι γυναίκες. Εμάς μας έχανε μόνο για το σπίτι και να βόσκομενε κατσίκες και πρόβατα».

Σήμερα τα πράγματα έχουν αλλάξει για τα κορίτσια, παρ' όλο που στο χωριό η βασική /κυρίαρχη ιδεολογία γι' αυτά, ελάχιστα, νομίζουμε, έχει μεταβληθεί. Φοιτούν σ' όλες τις βαθμίδες της Εκπαιδεύσεως με θαυμαστά αποτελέσματα. Η πρόοδος που έχουν πραγματοποιήσει οι Γλιναδιώτες (γενικώς πλέον, άνδρες και γυναίκες) σ' όλους τους τομείς της Επιστήμης είναι καταπληκτική⁸⁶. Μέση λύση γι' αυτούς δεν υπήρξε: ή γεωργοί ή γράμματα. Είναι κάτι που πρέπει να επισημανθεί χωρίς καμμία διάθεση τοπικισμού. Τιμή και δόξα σ' όλους εκείνους τους διδασκάλους, τους πραγματικούς ήρωες της πνευματικής μας ζωής, που με θυσίες και αυταπάρνηση εργάστηκαν για την Εκπαίδευση του χωριού. Τους οφείλεται αιώνιος έπαινος, μικρό αντιχάρισμα στη μεγάλη τους προσφορά.

(Ιχνογρ. 1)

4. Παιγνίδια⁸⁷

α. ατομικά

—τα «ψάρια» (χαρταετοί)

Η κατασκευή και το πέταγμα των «ψαριών» (χαρταετών) ήταν από τα πλέον αγαπητά παιγνίδια κατά την περίοδο των Αποκρεω. Όφειλαν το όνομά τους στο σχήμα τους, που ομοίαζε μ' αυτό του ψαριού.

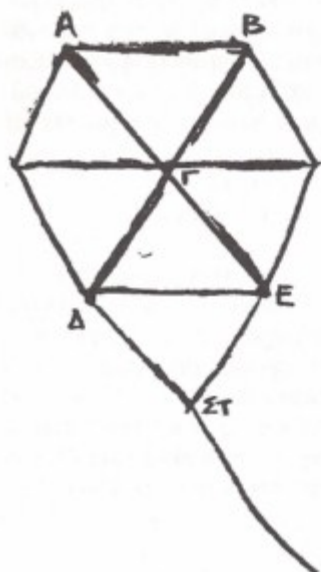
ριού.

Τα κύρια υλικά κατασκευής ήταν ζύμη, σχίζες καλαμιών, τμήμα καλαμιού, χαρτί, και «μίτο» ή σπάγγος για την «καλούμια»⁸⁸ (καλούμπα). Ο κάθετος κεντρικός άξονας του χαρταετού ήταν από καλάμι (βλ. ιχνογρ. 1), στο επάνω άκρο του οποίου προσαρμοζόταν μία ευλύγιστη σχίζα καλαμιού, σε σχήμα τόξου. Τα

86.—Όταν κάποτε συνταχθεί ένας ολοκληρωμένος κατάλογος Γλιναδιωτών επιστημόνων, πολλά μέχρι τώρα συμπεράσματα μπορεί να ανατραπούν....

87.—Βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός, τ. Α' 1 (1948), σσ. 161—184 (Παιδικά παιγνία) και 185—224 (Παιγνία ανδρών). Δημ. Λουκοπούλου, Ποια παιγνίδια παίζουν τα Ελληνόπουλα (1926). Ι. Θ. Κακριδή, Ελληνικά παιγνίδια, Ημερολόγιον Μεγάλης Ελλάδος (1925), σσ. 161—179, και συγκεντρωτική βιβλιογραφία στον Δ. Λουκάτο, Εισαγωγή..., ό.π., σσ. 213—214, 314

88.—Το τυλιγμένο γύρω από ένα μικρό ξύλο αλιάδι η νημα, με το οποίο επιτυγχάνεται το συγκράτημα του χαρταετού που πετά (ιταλ. caluma).

(Ιχνογρ. 2)

δύο άκρα της συνδέονταν μεταξύ τους (και με την απόληξη του καλαμιού) με ανθεκτική κλωστή. Ειδικότερον, η επάνω απόληξη του καλαμιού μπορούσε να μην ήταν δεμένη, αλλά να έχει μία «βισούνα» (δίχαλο) μέσα στην οποία περνούσε για ασφάλεια η σχίζα. Αυτός ο ήδη διαμορφωμένος σκελετός επενδυόταν με χαρτί, που οι άκρες του διπλούμενες κολλούνταν με ζύμη. Στην κάτω απόληξη του καλαμιού (Ε) δενόταν η «οργιά» (σουρά) του, κατασκευασμένη από σπάγγο και χάρτινες μικρές τούφες, κοιμμένες από χαρτοσακκούλες, εφημερίδες και παλιοτετράδια. Το μήκος της, σε σχέση με το ύψος του «αετού», ήταν σε αναλογία 3:1 περίπου.

Όργανα ευστάθειας ήταν τα «ζύγια», κατασκευασμένα από σπάγγο και προσδεμένα στα σημεία Α και Β, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε τα τρίγωνα ΑΒΓ και ΑΒΔ να είναι ίσα (βλ. ιχνογρ. 1). Σε αντίθετη πε-

ρίπτωση η πτήση του χαρταετού ήταν αδύνατη. Στην ευστάθεια συνέβαλαν και τα δύο μικρά «φονδέλια»⁸⁹ (χάρτινες φούντες) που δένονταν στα σημεία Δ και Γ.

Η μονήρης ασχολία της κατασκευής τους εξελισσόταν αργότερα σε ανταγωνισμό, τόσο ως προς το μέγεθος και την εμφάνιση του χαρταετού, όσο και ως προς το μεγαλύτερο ύψος της απογείωσής τους. «Ψάρια» μεγάλα έκαναν παλαιότερα ο Νετζαννής, ο Φραγκουλογιάννης, ο Κώστας ο Ντάλας, οι Μακρήδες κ.α.

Ο τύπος αυτού του χαρταετού συνυπήρχε χρονικά με κάποιον άλλο, σχήματος εξαγώνου παραλληλογράμιον. Τους εξαγωνικούς αυτούς χαρταετούς ονόμαζαν «άστρα»⁹⁰, και τελικώς εκτόπισαν ολοσχερώς τον άλλο τύπο. Ο κεντρικός του κορμός (ο σκελετός του) αποτελείται από τρεις ισομήκεις σχίζες, συνδεδεμένες μεταξύ τους οι μεν δύο χιαστί, η δε άλλη παραλλήλως, και τα άκρα τους συνδέονται με «αλιάδι» (βλ. ιχνογρ. 2). Κατά τα λοιπά, η κατασκευή και τα μέρη του είναι ίδια με αυτά του τύπου που περιγράψαμε προηγουμένως.

—ο «ζβούρος» (η σβούρα)

Ήταν το γνωστό ανά το πανελλήνιο κωνικού σχήματος παιγνίδι⁹¹ με τη «γεφαλή» (προεξοχή) στο επάνω τον μέρος και την κάπως στρογγυλοποιημένη ή αιχμηρή σε άλλους «μύτη» του στο κάτω. Στον κορμό του τυλίγονταν η κλωστή του στροβιλισμού.

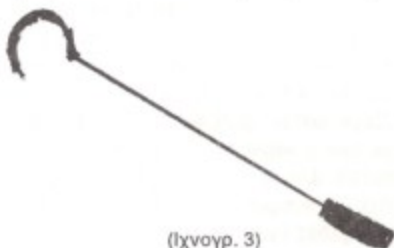
Τα παλαιότερα, αλλά και τα μετέπειτα έτη, τις σβούρες τις κατασκεύαζαν τα ίδια τα παιδιά. Έπαιρναν ένα κάπως κοντόχονδρο ξύλο, το λείαναν με τη λίμα,

89.—Υποκορ. του φούντα (λατιν. funda)

90.—Λόγω του σχήματός τους. Είναι οι γνωστοί σήμερα πολυγωνικοί χαρταετοί που αγοράζουν τα παιδιά της Αθήνας τις ημέρες των Απόκριων

91.—Ο βέμβιξ, κώνος και ρόμβος των Αρχαίων, ο κώνος και ο στροβίλος των Βυζαντινών. Βλ. Φ. Κουκουλέ, ό.π., σ. 175, και Ι. Θ. Κακριδή, ό.π., σ. 165. Αλλαχού της Ελλάδος ο «σβούρος» ονομάζεται σβούρα, γαριστάρι, στρουφουλίδα, κ.α.

και τον προσέδιδαν το κατάλληλο σχήμα, από το οποίο θα εξαρτιόταν η μεγαλύτερη επιθυμητή διάρκεια της περιδίνεσής του. Πρόσεχαν ιδιαίτερος την προαναφερθείσα «κεφαλή» και την «μύτη», στη θέση της οποίας κάρφωναν πρόκα. Και αυτό το μονήρες παιγνίδι εξελισσόταν σε ανταγωνιστικό, όταν οι μικρές συντροφικές των παιδιών διαγωνίζονταν μεταξύ τους στο «ποιος από τσι ζβούροι θα γυρίσει πιο πολύ ώρα».

(Ιχνογρ. 3)

—η «τουλίθρα»

Η ονομασία του προέρχεται από το «πιτυλίστρα», «τουλίστρα» και εκ παραφθοράς η «τουλίθρα». Το παιγνίδι αυτό, που ομοιάζει με την σημερινή σύριγγα των ιατρών, το κατασκεύαζαν ως εξής: μέσα σ' ένα χονδρό «καλαμοκάννι», αφού πρωτίστως αφαιρούσαν το ένα εξόγκωμα και άνοιγαν μικρή οπή στο άλλο, περνούσαν ένα λεπτότερο καλάμι. Γεμίζοντας νερό το πρώτο και κινώντας παλινδρομικώς το δεύτερο «πιτυλιούσανε» ο ένας τον άλλο ⁹².

—η «κούνια» (αιώρα) ⁹³

Ήταν από τα πιο αγαπημένα παιγνίδια των μικρών, και πολύ εύκολη στο στήσιμό της. Αρχούσε να δεθεί ένα σχοινί σε κάποιο κλαδί δένδρου, σε τράβα, σε οποιοδήποτε σταθερό μέρος. Στο σημείο που εφάπτονταν ο «ποπός» τους και το σχοινί, τοποθετούσαν ένα μαξιλαράκι ή τσουβάλι για να κάθονται αναπαυτικότερα.

—τα «καρούλια» ⁹⁴

Ήταν αυτοσχέδια παιγνίδια από σιδερόβεργες κυρίως (ιχνογρ. 3), στην κοίλη επιφάνεια των οποίων «κυλούσαν» αδιακρίτως «στεφάνια» ⁹⁵ βαρελιών, φθαρμένα ελαστικά σπασμένων τρίτροχων ποδηλάτων (κυρίως αυτά του μεγάλου προσθίου τροχού), ελαστικά μοτοποδηλάτων κ.α. Μερικά παιδιά, αντί των «καρουλιών», αρκούνταν να κρατούν στο χέρι μικρά ξύλα, και να προωθούν μ' αυτά λάστιχα μοτοποδηλάτων, μέχρι και αυτοκινήτων.

β. Ξεγναρωτά (ανταγωνιστικά και μη)

—«έχεις φωτιά;» (ή η «φωτιά»)

Παίζοταν κυρίως τις νύκτες του χειμώνα, με δύο παιδιά, από τα πολλά που ήταν μαζεμένα γύρω από το ζεστό «μαγάλι». Το ένα, το μεγαλύτερο συνήθως, έπλεκε τα δάκτυλα των χεριών του και σχημάτιζε με τους απέναντι ευρισκομένους δείκτες ένα μικρό κύκλο. Το άλλο ερχόταν να τον ζητήσει φωτιά. Ακουμπούσε δείκτη και μεσαίο δάκτυλο επάνω σ' αυτά του μεγαλύτερου παιδιού, και κάθε

92.—Κατέβρεχαν δηλ. τους σηπαικτες τους. Το ρ. είναι πιτυλίωω και πιτυλώω και προέρχεται από το αρχ. πιτυλίωω < πιτύλος

93.—Βλ. Ι. Θ. Κακριδής, ό.π., σελ. 166

94.—Υποκορ. του αρχ. κάρουν= κοχλιάς

95.—Οι «τροχοί» ή «κρίκοι» που αναφέρει ο Κακριδής, ό.π., σ. 165.

φορά που ρωτούσε «έχεις φωτιά» και έπαιρνε απάντηση, ανέβαινε «ψαλιδωτά» από τα κάτω δάκτυλα προς τα επάνω ⁹⁶, όπου έφτανε στον κύκλο που δημιουργούσαν οι δείκτες του μεγαλύτερου παιδιού. Εκεί, παραπλανημένο, νομίζοντας ότι θα πάρει φωτιά, το «τρώνει ο σκύλος». Ιδού ο διάλογος:

—έχεις φωτιά;

—στη βαραπάνω γειτονιά

(ο μικρός κάνει την α' κίνηση, ανεβαίνει το επόμενο δάκτυλο)

—έχεις φωτιά;

—στη βαραπάνω γειτονιά

(κάνει μία ακόμη προς τα επάνω κίνηση)

—έχεις φωτιά;

—στη βαραπάνω γειτονιά

(επαναλαμβάνονται πολλές φορές στιχομυθία και κινήσεις)

—έχεις φωτιά;

—έχω κι έλα να πάρεις

(έχει ήδη φθάσει στον κύκλο επάνω, στο σπίτι δηλ. του άλλου, φοβάται το «σκύλο»)

—μην είναι μέσα το σκυλάκι σου;

—όχι, τον 'δωκα ψωμί και ψάρι

και πάει στο Λιβάδι

να φυλάει τσι αγριογαδάροι

να μη φάνε το σιτάρι

έλα, α θεε φωτιά να πάρεις.

—κι εκείνο που μανρίζει μέσα τι είναι;

μην είναι το σκυλάκι σου;

—όχι, είναι το τσουκκαλάκι μου

και μαγειρεύει. Έλα φωτιά να πάρεις!

Και όπως βάζει το χέρι του μέσα στον κύκλο, το «τρώνει ο σκύλος».

—«καραβοτζί» ⁹⁷ (τραμπάλα)

Ήταν πολύ εύκολη η κατασκευή της, αφού ως επιστήριγμα στο «αθάνατο» ή το οποιοδήποτε δοκάρι μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν μικροί βράχοι στη φυσική τους θέση, οριζοντιοποιημένα σιδερένια βαρέλια, μετακινούμενες, σχετικώς μεγάλες, πέτρες, παραλλήλως στερεωμένα δοκάρια, κ.τ.λ. Τα μικρά παιδιά καθήμενα στις άκρες των δοκών και «τραμπαλιζόμενα» τραγουδούσαν διάφορα τραγουνάκια.

Δεν έλειπαν βεβαίως τα επικίνδυνα πειράγματα κατά την διάρκεια του φιλικού αυτού παιγνιδιού, όταν ο «διάβολος» επιθυμούσε να ρίψει στο έδαφος τον συμπαίκτη του, μετακινώντας τη δοκό δεξιά—αριστερά, για να χάσει την δύσκολη ισορροπία του, αφού σπανίως η δοκός είχε κάποια χειρολαβή προς ασφάλεια.

—τα «πεδόβολα» ⁹⁸

Παιζόταν συνήθως από κορίτσια, τα οποία κάθονταν στο έδαφος αντιμέτωπα, το ένα πλησίον του άλλου. Το καθένα είχε πέντε μικρά, σφαιρικά λιθαράκια, τα

96.—Επάνω δηλ. στις αρθρώσεις των δακτύλων

97.—Στο υπ' αριθμ. 421 χ/φο, σ. 131, του Ι.Α.Ν.Ε., από το γειτονικό Γαλανάδο, το παιγνίδι αναφέρεται ως αβότζι. Και τα δύο πάντως έχουν σχέση με το βότζι, τον κλυδωνισμό του πλοίου εξαιτίας θαλασσοταραχής (ενετ. ρ. bozzar;)

98.—Οι Αρχαίοι «επενταλιζούν» η «έπειζον τας πενταλίθους» κατά τον Κοινοβιό (σ. 182). Βλ. και Κασριδής, ό.π., σ. 171.

«πεδόβολα», το δε παιγνίδι διεξαγόταν σε έξι συνολικά φάσεις.

Κατά την πρώτη φάση, αφού προηγουμένως οριζόταν με συνεννόηση ποιο από τα δύο κορίτσια θα ξεκινούσε το παιγνίδι, σκόρπιζε έμπροσθέν του τα λιθαράκια. Έπειτα έπαιρνε ένα απ' αυτά, το έρριχνε ψηλά, και έως ότου γυρίσει κάτω, έπρεπε να στρέψει γρήγορα την παλάμη, να αρπάξει ένα από τα υπόλοιπα διασκορπισμένα τέσσερα, χωρίς να αγγίξει κάποιο άλλο πλησίον του ευρισκόμενο, γιατί θα «έχανε», παρέχοντας στη συμπαίκτριά του το δικαίωμα να παίξει εκείνη. Το ίδιο θα συνέβαινε αν δεν προλάβαινε να ξαναγυρίσει την παλάμη και να δεχθεί αυτό που έρριξε προς τ' απάνω. Αν το πετύχαινε, παραμέριζε εκείνο που έπιασε από κάτω και συνέχιζε αρπάζοντας πάλι, με τον ίδιο τρόπο, ένα από τα τρία διασκορπισμένα πλέον στο έδαφος λιθαράκια, και ούτω καθ' εξής, μέχρι να πιάσει και τα τέσσερα.

Ενώ η πρώτη φάση ονομαζόταν «ένα—ένα», η δεύτερη ονομαζόταν «δυο—δυο», επειδή, καθ' όμοιο με την πρώτη φάση τρόπο, έπρεπε, πριν το ριπτόμενο λιθαράκι πέσει, να πιάσει δύο—δύο τα υπόλοιπα τέσσερα.

Κατά την τρίτη φάση συνεχιζόταν η ίδια διαδικασία, μόνο που έπρεπε να πιάσει τα ευρισκόμενα στο έδαφος τρία—τρία μαζί.

Η τέταρτη φάση ονομαζόταν το «κάππα» και ήταν αντίστροφη των προηγούμενων. Κρατούσε τα πέντε πεντόβολα στην παλάμη του και έρριχνε το ένα πάνω, άφηνε ταχύτατα τα τέσσερα κάτω, γύριζε την παλάμη του και έπιασε αυτό που έπεφτε. Έπειτα το ξαναπετούσε ψηλά, γύριζε την παλάμη, έπιασε τα διασκορπισμένα στο έδαφος τέσσερα και ξαναδεχόταν αυτά που έρριξε. Έτσι έπαιζε τρεις φορές ακόμη, πιάνοντας δηλ. τα βότσαλα τρία—τρία, δύο—δύο και ένα—ένα.

Η πέμπτη φάση ονομαζόταν «ψίκι»⁹⁹. Πετούσε ένα λιθαράκι ψηλά και πριν το πιάσει κατερχόμενο, έπρεπε να χαράξει στο έδαφος μία γραμμή με το δάκτυλό του.

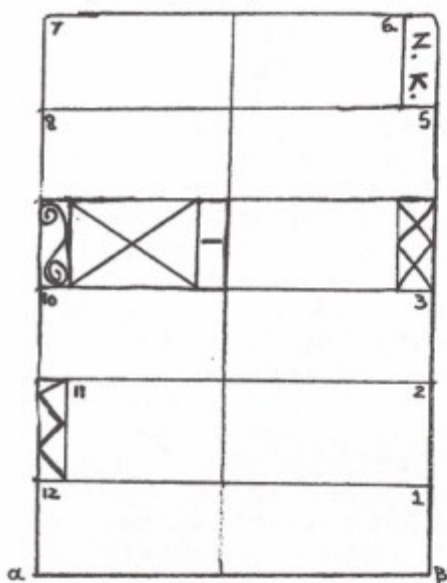
Η έκτη, και τελευταία, φάση ονομαζόταν «καμάρα»¹⁰⁰, επειδή το κορίτσι σχημάτιζε με τον αντίχειρα του αριστερού του χεριού και το «μεγάλο» δάκτυλο μία «γέφυρα». Ο δείκτης του ίδιου χεριού δίπλωνε επάνω στο «μεγάλο». Έρριχνε λοιπόν ένα λιθαράκι ψηλά και τα τέσσερα κάτω, μπροστά από την «καμάρα», τα οποία έπρεπε να περάσει μέσα απ' αυτήν, με την σειρά που της υπεδείκνυε η αντίπαλος. Οι κινήσεις ήταν απεριόριστες, αρκεί να μην «κουνούσαν» άλλο παρακείμενο λιθαράκι. Π.χ. δύο από τα διασκορπισμένα ατάκτως πεντόβολα ευρίσκονταν το ένα «κολλητά» στο άλλο. Έρριχνε το λιθαράκι ψηλά και πριν πέσει στην παλάμη της, με πολλή προσοχή, χρησιμοποιώντας τον δείκτη του δεξιού χεριού, «αποκολλούσε» όποιο από τα δύο λιθαράκια έκρινε προσφορότερο, χωρίς να ακουμπήσει το άλλο, μετακινώντας το από την προηγούμενη του θέση. Οποιαδήποτε κίνηση γινόταν, έπρεπε να προηγηθεί η προς τα επάνω ρίψη του ενός λιθαρακιού. Στη συνέχεια έσπρωχνε με το δάκτυλο το πεντόβολο που της υπέδειξε η συμπαίκτριά της (μετακινημένο ή μη) και το περνούσε κάτω από την «καμάρα», προσέχοντας να πιάσει το κατερχόμενο στην παλάμη της. Το τέταρτο όμως (το τελευταίο) λιθαράκι έπρεπε να περάσει με μία και μόνη κίνηση.

99.—Κατά τον Ανδριώτη. Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, σημαίνει πομπή, ακολουθία. Είναι το μεσαιων. σφικιονς λατιν. obsequium

100.—Αρχαιοελλ. καμάρα= θολωτή στέγη.

—ο «καράβολας»¹⁰¹

Τα παιδιά, αγόρια ή κορίτσια, χάρασαν με ξύλο (σε έδαφος επίπεδο και καθαρισμένο από χώματα και πέτρες) ένα μεγάλο παραλληλόγραμμο, διηρημένο με σταυρωτές γραμμές σε δώδεκα μικρότερα τετράπλευρα¹⁰².

(Ιχνογρ. 4)

9, 10, 11, 12, και ακολουθώντας την αντίστροφη πορεία, με «κουτσό» το μετέφερε στο 1 και το έβγαζε έξω.

Τα βασικά σημεία που έπρεπε να προσέξει ο παίκτης για να μη χάσει ήταν: α. να μην πατήσει καμία γραμμή β. να μην πέσει το «ψιμάρι» του σε γραμμή γ. να μην πατήσει κάτω το «κουτσό» του πόδι και δ. να μην του ξεφύγει το «ψιμάρι» και πέσει έξω από τα τετράπλευρα.

Η δεύτερη φάση ονομαζόταν «ποδαράτος», επειδή το «ψιμάρι» έπρεπε να τοποθετηθεί επάνω στο πόδι του παίκτη και ελικοειδώς να κάνει όλη την διαδρομή και την αντίστροφή της επιστροφή. Η πορεία ήταν δηλ. 1—12—2—11—3—10—4—9—5—8—6—7 και αντιστρόφως.

Οι επόμενες δύο φάσεις («χεράτος», «κεφαλάτος») ακολουθούσαν την ίδια με την δεύτερη διαδρομή, διαφοροποιούμενες μόνον ως προς τη θέση του «ψιμαριού», εξ ου και τα αντίστοιχα ονόματα. Με την ολοκλήρωσή τους ο παίκτης πετούσε ψηλά το «ψιμάρι» και πιάνοντάς το στην παλάμη του το «φτυνενε».

101.—Καράβας στη Χάλκη και την Κω (χ/φο 926, σ. 198), καράβας στην Κάρπαθο (χ/φο 804α, σ. 83) και τη Ρόδο (χ/φο 534, σ. 121), καρίβας στην Ικαρία (χ/φο 996, σ. 105). Από το ιταλ. caragollo (βλ. Meyer, Neugr. St., 4, σ. 32). Όλα τα χ/φα είναι του Ι.Α.Ν.Ε.

102.—Βλ. το «κουτσάκι» του Δημ. Λουκοπούλου, ό. π., σσ. 93—98

103.—Και «καπλόττο». Όχι φυσικά ο γνωστός χονδρός μάλλινος επενδύτης, αλλά ο τελικός σκοπός του παιγνιδιού. Ως χαρτοπαικτικός όρος στα παιγνίδια πιλάττο και κουσάρι συναντάται στο Πήλιο (χ/φο 1002, σ. 61, του Ι.Α.Ν.Ε.), και στα παιγνίδια τρίλιο και δριλλίο στην Ήπειρο (Ηπειρωτική Εστία 16, του 1937, σ. 35).

Η έκτη φάση ονομαζόταν «βουλλομάτης» ή «αόμματος», επειδή ο παίκτης ήταν υποχρεωμένος να ακολουθήσει την προαναφερθείσα πορεία έχοντας τα μάτια του κλειστά. Σε κάθε του βήμα ρωτούσε τον αντίπαλο, που παρακολουθούσε προσεκτικά μην παραβεί τους κανόνες και πατήσει κάποια γραμμή:

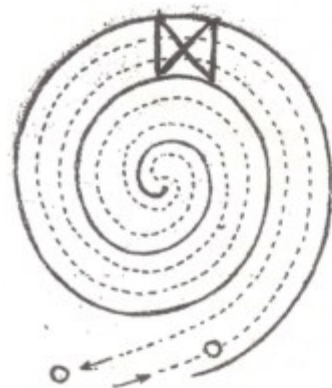
—Πατώ;

—Όχι!

—Πατώ;

—Όχι!

κ.ο.κ.

(ιχνογρ. 5)

Όταν και αυτή η διαδρομή τελείωνε χωρίς παράβαση, ο παίκτης πλέον ήταν έτοιμος να κάνει την «καπτόττα» του. Από την γραμμή της «μάννας» και με στραμμένη την πλάτη προς τα τετράπλευρα, πετούσε ψηλά και πίσω του το «ψιμάρι», που έπεφτε σε κάποιο τετράπλευρο. Στην εσωτερική ή εξωτερική του πλευρά έκανε το δικό του «σήμα», σήμειο της επιτυχίας του. Τα συνήθη σήματα ήταν μαϊνάνδροι, κύκλοι, έλικες, κάθετες ή τεθλασμένες γραμμές, κ.α. Στο εν λόγω τετράπλευρο ο έχων σχηματίζει «καπτόττα» μπορούσε να «ξεκουράζεται», να πατεί δηλ. και τα δύο

του πόδια στο έδαφος, το δε «ψιμάρι» του αντιπάλου απαγορευόταν να πέσει μέσα στην περιοχή του σήματος ή να «αγγίξει» κάποια του γραμμή. Εννοείται ότι μέσα στο ίδιο τετράπλευρο μπορούσαν να σχηματισθούν τρεις «καπτόττες», όλες του ενός μόνον παίκτη ή δύο δικές του και μία του αντιπάλου, και αντι-στρόφως.

—Ο «σάλιακας»

Παρόμοιο με τον «καράβολα» παιχνίδι ήταν ο «σάλιακας»¹⁰⁴. Για την διεξαγωγή του επιβαλλόταν να χαράξουν επάνω στο έδαφος ένα μεγάλο ομοίωμα του κελύφους του (ιχνογρ. 5).

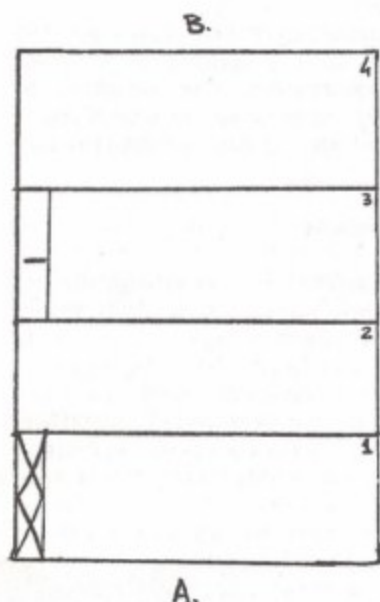
Οι φάσεις και οι όροι του ήταν ίδιοι με αυτούς του παλιού «καράβολα». Το «ψιμάρι» έπρεπε να ακολουθήσει είτε με «κουτσό», είτε με «ποδαράτο», «χεράτο», «κεφαλάτο» την πορεία από το άνοιγμα του σαλιγκαρου μέχρι το κέντρο του και την αντίστροφή της. Τελευταίες φάσεις του ήταν ο «αόμματος» και η «καπτόττα», η οποία χαραιοσόταν καθέτως προς την διαδρομή και σε όποιο σημείο της επιθυμούσε ο παίκτης που την κατήγαγε¹⁰⁵.

—Ο σύγχρονος «καράβολας»

Χάρασαν στο έδαφος ένα παραλληλόγραμμο και το χώριζαν με παράλληλες

104.—Ο «χοχλός» του Λουκοπούλου (ό.π., σ. 92—93). Σάλιακα στο χωριό ονομάζουν το σαλιγκαρο, χοχλίο στην Κρήτη

105.—Βασικοί κανόνες του παιχνιδιού ήταν: α. απαγορεύονταν να πατήσει γραμμή ο παίκτης β. το «ψιμάρι» δεν έπρεπε να αγγίξει γραμμή, ούτε να βγει εκτός των ορίων του παιχνιδιού.

(Ιχνογρ. 6)

4—3—2—1—Α (με πάτημα).

δ. «χεράτος»

ε. «ποδαράτος»

στ. «κεφαλάτος»

ζ. «βουλλομάτης»

η. «καππότης»

Μία ακόμη μορφή συγχρόνου «καράβολα» είναι αυτή των τριών ανίσων και μεταξύ τους εφραπτόμενων κύκλων, όπως παρουσιάζονται στο ιχνογρ. 7. Τα οκτώ στάδια πορείας του παιχνιδιού ήταν:

α. κύκλος 1—κύκλος 2—κύκλος 3—κύκλος 2—κύκλος 1—Β (με πάτημα)

β. κυκλ. 2—κυκλ. 3—κυκλ. 2—κυκλ. 1—Β (με πάτημα)

γ. 3—2—1—Β (πάτημα)—1—2—3—Γ (πάτημα)—3—2—1—Β (πάτημα)

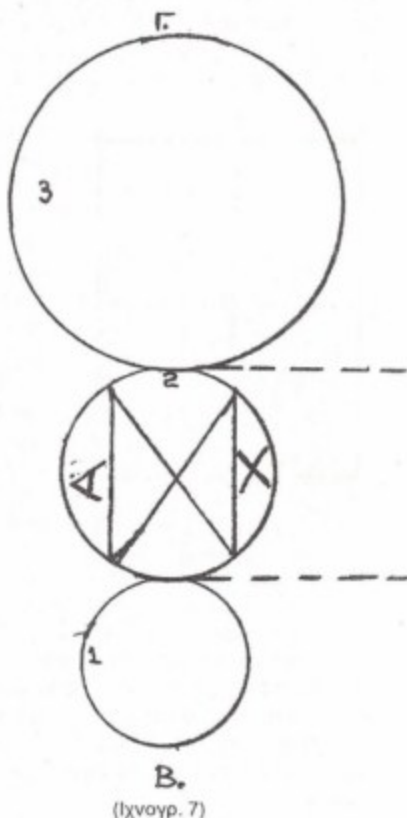
δ. «χεράτος» (κατά την έξοδο στην περιοχή Β, πετούσαν ψηλά το «ψιμάρι»

ευθείες σε τέσσερα ίσα μέρη. Μετά τις γνωστές διαδικασίες επιλογής του πρώτου παικτη, άρχιζε το παιχνίδι, που ακολουθούσε τα εξής οκτώ στάδια:

α. παραλληλόγραμμο 1—έξω, παραλλ. 2—1—έξω, παραλλ. 3—2—1—έξω, παραλλ. 4—3—2—1—έξω (βλ. ιχνογρ. 6).

β. ρίψη του «ψιμαριού» από τη θέση Α στη θέση Β, διέλευση με «κουτσό» μέσω των παραλληλογράμμων, πάτημα του «ψιμαριού», αντίθετη ρίψη του στην περιοχή Α, πορεία με «κουτσό» προς αυτή και πάτημα του «ψιμαριού».

γ. παραλληλόγραμμο 1—2—3—4—Β—

(Ιχνογρ. 7)

και το έπιαναν φτύνοντας)

ε. «ποδαράτος» (ίδια πορεία και τελική κίνηση)

στ. «κεφαλάτος»

ζ. «βουλλομάτης»

η. «καππόττα» (σημειώνονταν με Α, αν συνέβαινε, πράγμα δύσκολο, ο παίκτης να φθάσει στην επιτυχία της χωρίς λάθος, και με Χ σε αντίθετη περίπτωση). Όταν επίσης ο ίδιος παίκτης σχημάτιζε τρεις «καππόττες» εντός του αυτού κύκλου, ο άλλος ήταν υποχρεωμένος να εκτελέσει τις κινήσεις του παραπλεύρως του κύκλου εντός των ορίων δύο παραλλήλων γραμμών που χαράσσονταν επίπλεον (βλ. ιχνογρ. 7).

—οι «bίλιες»¹⁰⁶ (οι βώλοι)

Ήταν παιγνίδι συνήθως των αγοριών. Το καθένα είχε στην κατοχή του ένα βώλο (χωμάτινο τα παλαιότερα χρόνια, γυάλινο τα τελευταία), τον οποίο πετούσαν στη «μάννα» για να επιλεγεί αυτός που θα έκανε την αρχή στο παιγνίδι. Η «μάννα» στην προκειμένη περίπτωση ήταν δύο παράλληλες, λίγο υπερυψωμένες, σειρές άμμου, που στο προς τα μέσα βάθος τους συναντούσαν συνήθως τον τοίχο μιας αυλής, τον μαντρότοίχο ενός οικοπέδου. Όποιον παίκτη ο βώλος πλησίαζε εγγύτερον προς τον τοίχο ήταν αυτός που θα έπαιζε πρώτος.

Το παιγνίδι απαιτούσε ακόμη την ύπαρξη δύο ή τριών άλλων βώλων, των λεγομένων «στημάτων»¹⁰⁷, τα οποία όμως στις πλείστες των περιπτώσεων ήταν μικρά λιθαράκια, ευρισκόμενα σε απόσταση ενός περίπου μέτρου το ένα από το άλλο.

Ο νικητής του λαχνίσματος από το ύψος της «μάννας» (έχοντας στραμμένα τα νώτα σ' αυτήν) έρριχνε το βώλο του στο πρώτο «στήμα». Αν πετύχαινε (ρίχνοντάς τον με το χέρι) να το κτυπήσει (πράγμα μάλλον δύσκολο), τοποθετώντας το βώλο του στην αβαθή κοιλότητα που δημιουργούν ο δείκτης και ο αντίχειρας του χειριού κατά την διαπλοκή τους, προσπαθούσε να κτυπήσει

το δεύτερο «στήμα», έχοντας ακίνητο το χέρι του στο σημείο που σταμάτησε ο βώλος του μετά την πρώτη επιτυχή βολή. Αν πετύχαινε να το πλήξει (και δεν υπήρχε τρίτο), κέρδιζε έναν πόντο. Αν όχι, ξεκινούσε ο άλλος παίκτης. Εννοείται ότι κάθε αποτυχημένη βολή έδινε την δυνατότητα στον άλλο να συνεχίσει. Νικητής ήταν όποιος κέρδιζε τους περισσότερους πόντους. Μερικοί, αντί πόντων... λαφυραγωγούσαν το βώλο του αντιπάλου που έπλητταν, και νικητής φρουικά ανακηρυσσόταν όποιος έπαιρνε περισσότερους (αντιπάλους) βώλους.

106.—Ιταλ. *biglia* σφαιρίδιο

107.—Έτσι ονομάζεται και στην Κύπρο το κομμάτι που βάζει το κάθε παιδί στο λασκάκι που ανοίγουν στο έδαφος, για να παίξουν το παιγνίδι «ττακι—ττόκου» (βλ. Κυπριακά Σπουδαί ΙΖ, 1953, σ. πζ'). Εικάζω όμως ότι προέρχεται από το ιταλ. *stimare*=εκτιμώ, αποτιμώ, οπότε θα πρέπει να γραφεί με ι.

(Ιχνογρ. 8)

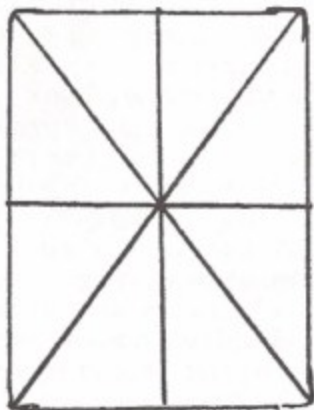
—ΤΟ «ΤΡΙΩΔΙ»¹⁰⁸

Χάρασσαν επάνω στο έδαφος με ξύλο ή έγγραφαν με κιμωλία επάνω στο τσιμέντο ένα τετράγωνο, το οποίο με ένα σταυρό διαιρούσαν σε τέσσερα μικρότερα ίσα τμήματα. Έτσι δημιουργούνταν έξι ευθείες γραμμές και εννέα σημεία τομής τους.

Κάθε παίκτης είχε τρία πετραδάκια, ο ένας μικροτέρου μεγέθους για να ξεχωρίζουν από αυτά του αντιπάλου. Με συμφωνία ή με ρίψη «κορώνα—γράμματα», «χειμώνα—καλοκαίρι», καθοριζόταν ποιος θα παίξει πρώτος.

Αντικειμενικός σκοπός των παικτών ήταν να πετύχουν όσο το δυνατόν περισσότερα «τριώδια», να φέρουν δηλαδή τα πετραδάκια τους, μετά τις προσεκτικές τοποθετήσεις και μετακινήσεις τους, σε ευθεία γραμμή, οριζόντια ή κάθετη.

Ήταν ένα θαυμάσιο «πνευματικό» παιχνίδι, αφού απαιτούσε σκέψη, προσοχή και μελετημένες κινήσεις. Προς βαθύτερα κατανόηση του, ας καταδείξομε κάποιες απλές κινήσεις (ιχνογρ. 8). Έστω ότι ο πρώτος παίκτης τοποθετεί το λιθαράκι του στο σημείο α και ο δεύτερος στο β. Ο πρώτος τοποθετεί το δεύτερό του λιθαράκι στο ζ. Αν ο δεύτερος δεν προσέξει να βάλει το δικό του λιθαράκι στο η, θα το τοποθετήσει ο πρώτος και θα κάνει «τριώδι». Αν το προσέξει, θα αρχίσουν αμοιworthen οι μετακινήσεις, έως ότου σχηματιστεί «τριώδι». Το παιχνίδι τελείωνε όταν συμπληρωνόταν ο αριθμός των «τριωδιών» που από την αρχή του όριζαν, π.χ. «όποιος πρώτος κάμει δώδεκα»¹⁰⁹.

γ. ομαδικά, μη ανταγωνιστικά

—παιχνίδια με τις κλωστές

(ιχνογρ. 9)

Ήταν κυρίως παιχνίδια του χειμώνα, όταν τις κρύες του νύκτες, μαζεμένα γύρω από το «μαγάλι» τα παιδιά περνούσαν την ώρα τους διασκεδάζοντας. Έδεναν τα άκρα μιας μακριάς κλωστής, την περνούσαν στα δάκτυλα και των δύο χεριών και αναλόγως του τρόπου με τον οποίο «έπιαναν» και μετασχημάτιζαν το σχήμα που δημιουργούνταν την πρώτη φορά, παρουσίαζαν κάθε φορά ένα νέο. Τέτοια σχήματα ήταν η «σκάφη», το «ψάρι», το «πιρίονι» και ο «ποταμός». Το παιχνίδι δεν είχε περιορισμένη χρονική διάρκεια, γιατί το τέλος του ενός κύκλου δημιουργηθέντων σχημάτων ακολουθούσε η αρχή ενός άλλου.

—«το βουκάλι»

Αγόρια και κορίτσια σχημάτιζαν ένα κύκλο, στηριγμένα στα γόνατά τους.

108—Η «τριώτα» του Λουκοπούλου (ό.π., σ. 139—141), είδος πεττείας των Βυζαντινών (Κουκουλές, ό.π., σ. 217), η μοντέρνα τριλιζα

109.—Μία παραλλαγή του ήταν η διαίρεση του τετραγώνου σε 8 τμήματα με ένα σταυρό και δύο διαγώνιους γραμμές (βλ. ιχνογρ. 9). Είναι η «τεσσαρότα» του Λουκοπούλου (σ. 143) και το εννιάπετρο του Κουκουλέ (σ. 218).

Εργαλείο του παιγνιδιού ήταν ένα μπουκάλι, που το περιέστρεφαν όλα τα παιδιά, κατά την τάξη του καθίσματος. Ο περιστρέφων το μπουκάλι, μετά τη λήξη της περιδίνησης του, σπικωνόταν και φιλούσε εκείνην που «έδειχνε» ο «λαιμός» του ακινήτου πλέον μπουκαλιού. Τυχεροί οι άνδρες που το μπουκάλι στρεφόταν κατά το μέρος κοριτσιού, και τ' ανάπαλιν. Το φιλί τότε ήταν...

—τα «χωραφάκια», το «καφενείο»
και η «τραπέζα»

Στο σημείωμα αυτό εξηγώ¹¹⁰ και καταγράφω τη σχετική μ' αυτά τα παιγνίδια εμπειρία μου, όπως εγώ και τα «κοπέλλια» του «Απάνω Χωριού» τη ζήσαμε. Τα παιγνίδια λοιπόν αυτά δεν ήταν τίποτα άλλο παρά μεταφορά της οικονομικής και κοινωνικής ζωής του χωριού μας, στα δικά μας παιδικά μέτρα. Παιζαμε κυρίως αγόρια, και ως πρότυπά μας, μιας και δεν είχανε άλλα, ήταν οι πατεράδες μας με τις ασχολίες και τα ενδιαφέροντά τους.

Χώροι των παιγνιδιών ήταν το καυκάρι του αείμνηστου Γιάκουμου Κατερίνη (του Σπυράκη), τον Φασόλη και το οικόπεδο με τις «φαρμασκιές» (φραγκοσυκιές στο σπίτι της Δασκάλισσας).

Χωρίζαμε λοιπόν τη γη σε κομμάτια, με φράχτες από μικρά πετραδάκια, και καθένας μας έπαιρνε το δικό του. Τα «καλλιεργούσαμε» κυρίως γέννημα, αφού προηγουμένως τα οργώναμε με μικρά σιδερένια άροτρα, που μόνοι μας κατασκευάζαμε. Σε ξεχωριστό μέρος τους βάζαμε τα «ξα» μας¹¹¹. Για «ξα» χρησιμοποιούσαμε μικρά καλάμια ή σελινάρες, που ήταν δεμένα από το «λαιμό» και ακουμπούσαν στο παχί τους, κι αυτό φτιαγμένο με πετραδάκια. Ρόλο «μαστέλλον»¹¹² έπαιζαν μικρά τενεκεδάκια τοματοπελτέ.

Η διαδικασία του παιγνιδιού περιλάμβανε ό,τι ακριβώς και οι καθημερινές ασχολίες ενός γεωργού: άρμεγμα, περιποίηση των ζώων, σκάλισμα κ.τ.λ.

Το παιχνίδι αυτό δεν θα παρυσίαζε, νομίζω, καμμία πρωτοτυπία αν δεν συμπεριελάμβανε τα τρία ακόλουθα σημεία, που κατά καιρούς έκαναν την εμφάνισή τους:

Το πρώτο είναι το «καφενείο». Ένας χώρος διαμορφωμένος πρόχειρα, με πέτρες αντί για τραπέζια και καρέγλες, με πετραδάκια για ποτήρια του καφέ και του νερού. Ήμασταν προσηλωμένοι σε κάποιο σημείο του, μια τετράγωνη πέτρα ήταν, που η φαντασία μας την έκανε τηλεόραση (ήταν η εποχή που το «μαγικό κουτί» έκανε την εμφάνισή του στο χωριό, μεσ' το 70) ή κομβεντιάζαμε για «αελάδες», σκαψίματα, πατατόσπορο και άλλα συναφή. Στο «καφενείο» πηγαίναμε συνήθως όταν τελειώναμε όλες τις άλλες «δουλειές» μας, όταν στην ουσία βαριόμασταν τις υπόλοιπες «ασχολίες». Τέτοιος χώρος ήταν ένα φυσικό τετράγωνο, στην Ν. Α. γωνιά του Γιώργη του Καπούνη, στο οικόπεδο του Φασόλη.

Το δεύτερο είναι το «τραχτέρι»¹¹³, η φυσική προεξοχή ενός βράχου στη ρίζα του χωραφιού του Σπυράκη, που έμπαινε μεσ' του Φασόλη, σκαμμένος από το

110.—Το παρακάτω κείμενο μου παρέδωσε (κατόπιν παρακλήσεώς μου) γραπτώς ο φίλος (και Πρόεδρος του Π.Ο.Γ.Ν.) Νίκος Μαϊτός. Περιορίστηκα απλώς να του κάνω μερικές τροποποιήσεις, κυρίως λεκτικές, για να προσαρμοσθεί υφολογικά με τα υπόλοιπα κείμενα, με την πεποίθηση ότι δεν πρόδωσα το περιεχόμενό του. Τον Νίκο ευχαριστώ και από τη θέση αυτή

111.—Τα ζώα μας

112.—Ποτίστρα, από κομμένο στη μέση περίπου σιδερένιο βαρέλι πετρελαίου (ιταλ. mastello)

113.—Το τραχτέρι (γαλλ. tracteur).

χρόνο και λειτουργικός όσο η φαντασία μας. Αποτελούσε την έκφραση της τεχνολογίας στο παιγνίδι, αφού το «οδηγούσαμε» εναλλάξ και μας εξυπηρετούσε πάντα, να μεταφέρουμε π.χ. πατατόσπορο, «μπάλλες»¹¹⁴ άχερα, μέχρι και για προσκύνημα στη Σταυροπληγή, που τότε ήταν.....μακρινά.

Το πιο σημαντικό όμως σ' αυτήν την ιστορία είναι ότι ουδείς ποτέ διανοήθηκε να 'πει ότι το «τραχτέρι» είναι δικό του, όπως π.χ. τα «χωραφάκια». Το τραχτέρι ήτανε του Συνεταιρισμού, όπως το πραγματικό, που την εποχή εκείνη είχε αγοράσει ο Συνεταιρισμός του χωριού.

Το τρίτο σημείο που θα ήθελα να αναφερθώ έχει σχέση με την οικονομία και το χρήμα, αφού η κοινωνία που ζούσαμε (και αυτή που είχαμε στο παιδικό μυαλό μας) δεν μπορούσε να λειτουργήσει χωρίς χρήμα, κι επειδή πραγματικό δεν υπήρχε, το κατασκεύαζαμε. Για φράγκα λοιπόν είχαμε τα καπάκια απ' τις λεμονάδες, για δίφραγκα από τις πορτοκαλάδες, για τάλληρα απ' τις βυσσινάδες, για δεκάρικα από τις λεμονίτες, και για εικοσάρικα τα καπάκια από τις όχι τόσο ευρείας κυκλοφορίας τότε στο χωριό Κόκα—Κόλα. Όσο για χαρτονομίσματα, πενντάρικα ήταν τα χαρτάκια που είχαν μέσα τα πλακέ πακέττα τσιγάρων «Καρέλια», κατσάρικα τα χαρτάκια από τα «Κεράνις», πεντακοσάρικα τα χαρτάκια από τα πλακέ «Παλλάς», και χιλιάρικα αυτά από τα «Σαντέ».

Πέρα από το σημαντικό γεγονός της κατασκευής χρήματος και της χρησιμοποίησής του στο παιγνίδι, άξιο προσοχής είναι και οι πρώτες μας γνώσεις περί...πολιτικής οικονομίας, αφού, αν προσέξατε, για φράγκα χρησιμοποιούσαμε καπάκια λεμονάδας, πολύ διαδεδομένης, και όχι αυτά της Κόκα, που ήταν δυσεύρετα, άρα χρησιμοποιεναν για εικοσάρικα, για πενντάρικα είχαμε τα χαρτάκια των πακέτων Καρέλια, τον πλέον διαδεδομένο τσιγάρο εκείνης της εποχής στο χωριό, και όχι των πακέτων Σαντέ, που συνέχιζαν να καπνίζουν ελάχιστοι, εραστές μιας άλλης εποχής, και τα οποία χρησιμοποιούσαμε για χιλιάρικα. Εφαρμόσαμε λοιπόν στην πράξη τον άτυπο νόμο της αγοράς: επάρκεια σημαίνει χαμηλό κόστος, δυσεύρετο προϊόν σημαίνει ακριβό προϊόν.

Αν δεν απατώμαι, είχαμε κάποτε δημιουργήσει και «τράπεζα», η οποία, αν και δεν έδινε τόκο, όμως φύλαγε τα λεφτά μας, όχι από τους συμπαίκτες, αλλά από τις μαννάδες μας, που δεν ήθελαν παλιοχαρτούρες στις τσέπες μας ή στο σπίτι. Ώσπου κάποια μέρα μια μάννα (ας μην αναφέρουμε τ' όνομά της) πέταξε την «τράπεζά» μας (ένα χάρτινο κουτί) από την αποθήκη της, που την είχε κρυμμένη ο γιος της. Η πράξη της αυτή συγκλόνησε την κοινωνία μας και έδωσε το τελειωτικό κτύπημα στο ... νομισματοπιστωτικό μας σύστημα.

Δεν ήταν επίσης λίγοι οι πατεράδες που κάτω από την πίεση του γιόκα τους άλλαξαν μάρκα τσιγάρων, για να μπορούν οι κανακάρηδες τους να αποκτήσουν περιουσία και υψηλή θέση στην κοινωνία μας.

Ας μου συγχωρέσουν ο συγγραφέας και οι αγαπητοί αναγνώστες του το μακροσκελές κείμενο. Επιθυμώ όμως να το τελειώσω με μια επισήμανση: Τα «χωραφάκια» (τα κάθε λογής χωραφάκια) δείχνουν μια ακόμη φρονα τη δύναμη της συλλογικότητας, πάνω στην οποία στηρίχθηκε χρόνια η ελληνική κοινωνία. Ας αναλογιστεί επίσης ο καθένας πού οδηγούμεθα σήμερα, που έπαψαν να υπάρχουν τα «χωραφάκια», έστω και στη σύγχρονη έκφρασή τους.

—οι κούκλες

Παιγνίδι αποκλειστικώς γυναικείο, προσδιοριστικό εν μέρει του ρόλου που ε-

114.—Ονομάζονται μπάλλες αν και ο όγκος τους είναι ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο. Έτσι τις δένουν τα σύγχρονα αχαιοδοτικά μηχανήματα.

πρόκειται αργότερα να αναλάβουν στην οικογενειακή / κοινωνική ζωή. Ελάχιστες ήταν «αγοραστές», τις περισσότερες τις κατασκεύαζαν τα ίδια τα παιδιά. Έπαιρναν ένα ξύλο με «χαλιά» (διχαλωτό) και το τύλιγαν με παννιά. Οι διχαλωτές προεκτάσεις ήταν τα χέρια του παιγνιδιού, που μπορούσαν να κατασκευασθούν και με μικρά ξύλινα τεμάχια, προσαρμοσμένα στον κεντρικό κορμό. Με τις κούκλες τους τα μικρά κορίτσια μιμούνταν όλες σχεδόν τις εκφάνσεις της οικογενειακής τους ζωής: τις νανούριζαν, τις κοιμίζουν, τις βάπτιζαν, τις επέπλητταν για τις «αταξίες» τους, τις πάντρευαν κ.α.

—«σπιτάκια», «κοντάρες», «νύφη και γαβρός»,
«μαμιά και βαβάς», «κονζινικά» κ.α.

Είναι πολύ γνωστά πανελληνίως τα παραπάνω παιγνίδια, πλήρης αντιγραφή από το βίο και τη συμπεριφορά των μεγάλων. Η συσχέτισή τους με τα παραπάνω «χωραφάκια», «καφενείο», «τράπεζα» καταδεικνύει σαφέστατα τη μεγάλη διαφορά στην ανατροφή τους και το προδιαγεγραμμένο των μελλοντικών τους ρόλων.

—«τζίβι τζίβι ο λαός»

Είναι το γνωστό σε άλλες περιοχές ως «τσιμπητό». Κάποιος εκουσίως ή με λάχνισμα προέτασε το χέρι του και ο επόμενος τον τσιμπούσε την επάνω επιφάνεια της παλάμης. Αυτόν τον τσιμπούσε ένας τρίτος κ.ο.κ. Αλληλοτσιμπημένοι τραγουδούσαν:

«τζίβι τζίβι ο λα(γ)ός
κι ο λαός κοιλοπονά
κι η γυναίκα δου γεννά
και το σπίτι δου βουλά
κι η αυλή δου δε φελά»

Τα ίδια επαναλαμβάνονταν πολλές φορές με την παρατήρηση ότι ο τελευταίος (και «ατσιμπητος» στο ένα χέρι) στην επόμενη φάση προέτασε πρώτος το χέρι για να τον τσιμπήσουν.

—η «πινακωτή»

Παιζόταν αποκλειστικώς από αγόρια ή κορίτσια, που κάθονταν σε ευθεία γραμμή, το ένα δίπλα στο άλλο. Μπροστά τους, σε μικρή απόσταση, καθόταν η «μάννα». Το πρώτο κορίτσι γυρνώντας προς το μέρος της διπλανής της, σκύβοντας στο αφτί της, της έλεγε ένα «μυστικό», ό,τι περνούσε από το νου της εκείνη την ώρα. Το ίδιο αυτό μυστικό διεβίβαζε το δεύτερο κορίτσι στο τρίτο, με τον χαμηλότερο τόνο, να μην το ακούσει η «μάννα», το τρίτο στο τέταρτο κ.ο.κ. Το τελευταίο κορίτσι σκηωνόταν και πλησιάζοντας τη «μάννα» της έλεγε:

—Πινακωτή, πινακωτή!

Εκείνη απαντούσε:

—Από το άλλο μου τ' αφτί

γιατί 'ναι η μάννα μου κουφή.

Αν το «μυστικό» το υποψιάζοταν η «μάννα» και το ξεφώνιζε, σκηωνόταν και

κυνηγούσε όλα τα κορίτσια. Όποιο συνελάμβανε θα καθόταν στη θέση της, ως νέα «μάννα». Αν όχι, συνεχιζόταν το παιγνίδι με «μάννα» την ίδια.

Μία παραλλαγή του παιγνιδιού μάς αφηγήθηκε η Κούλα Δημητροκάλλη—Μαρούλη. Συμφώνως προς αυτήν, τα παιδιά κάθονταν επάνω και γύρω από τη «μάννα», ώσπου έφθανε ο κουτσός γυρολόγος, ζητώντας να τα πάρει μαζί του.

—Ω κερα-Πινακωτή!

Εκείνη απαντούσε: —Από το άλλο μου τ' αφτί
γιατ' είναι η μάννα μου κουφή!

Ο γυρολόγος με «κουτσό» πήγαινε από το άλλο πλευρό της και έλεγε:

—Μου 'πε ο..... να μου δώσεις το καλύτερο τ' αρνί

—Διάλεξε και πάρε (απαντούσε η Π.)

Εκείνος τα άρπαζε όλα, πλην ενός, στο οποίο, σφικτά κρατώντας το αγκαλιά, έλεγε τραγουδιστά η Πινακωτή:

Δε do δίνω, δε do δίνω
μα τον άγιο Κωσταδίνο
αυτό με δύνει, αυτό με τρέφει,
αυτό μου κάνει όλες τσι δουλειές
ουξ, φύε από 'δω!

Η «μάννα» Πινακωτή το στόλιζε δήθεν μετά, το χτένιζε, το έντυνε, και τελικώς του έλεγε:

—Τώρα που είσαι έτοιμος, πάαινε στο βακκάλη να μου πάρεις ρύζι.

Καθ' οδό όμως προς τον παντοπώλη, το άρπαζε ο γυρολόγος και η «μάννα» εξέρχονταν «κουστή» προς αναζήτηση των παιδιών της. Κάποιος (ο γυρολόγος;) την ρωτούσε:

—Ω κερα—Πινακωτή, τι γυρεύεις;

Απαντούσε:

—Τα παιδιά μου

—Τι βλούξα φορούσαν;

—Κόκκινη (π.χ.)

—Κόκκινο δρόμο πάρε

Έψαχνε αυτή, έβρισκε κάποιον, τον συνελάμβανε, και γινόταν η νέα Πινακωτή.

—«Σ' αγαπώ, σ' αγαπώ»

Ένα παράδειγμα:

—Σ' αγαπώ, σ' αγαπώ!

—Και πού με βάνεις;

—Απάνω στη γληματαριά!

—Κι άμα βέσω χάμω από τη γληματαριά"

—Φάε ένα βινάκι τα κουκκιά!

Παιγνίδι διαλόγων, ευρηματικών, και πολλάκις ασέμνων. Ευρηματικών, γιατί ο πρώτος κάθε φορά ερωτών έπρεπε χωρίς χρονοτριβή να επιλέξει τόσο τον τόπο που θα «έβαζε» τον συνδιαλεγόμενο, όσο και το αποτέλεσμα της πτώσης του. Κατάλληλος συνδυασμός αυτών των δύο έφερε ευθυμία στην παρέα, κυρίως όταν ακουγόταν η άσεμνος τελική διαταγή.

—Ο «ποταμός»¹¹⁵

Το παιγνίδι αυτό παιζόταν σε ανοικτό και ομαλό μέρος από πολλά παιδιά. Ένα από αυτά οικειοθελώς έσκυβε κάτω με τεντωμένα και κολλημένα τα πόδια,

115.—Τα «σκαμνάκια» του Λουκοπούλου (ό.π., σ. 156—7).

το κεφάλι εμπρός ή στα πλάγια και τα χέρια να ακουμπούν, ως αντιστήριγμα του σώματος, στα γόνατα. Ένα δεύτερο παιδί «ήπαιρνε φόρα» και πηδούσε απάνω από το πρώτο, ακουμπώντας τα χέρια του στον ώμο ή στην πλάτη του, αναλόγως της θέσεώς του. Στο μέρος που έφτανε, μετά το πήδημα, έσκυβε και έπαιρνε την ίδια στάση με το πρώτο. Ένα τρίτο παιδί υπερπηδούσε με «φόρα» το πρώτο και το δεύτερο και έσκυβε κι αυτό, στην ίδια ευθεία γραμμή, όπως και τα άλλα. Το ίδιο επαναλάμβαναν όσα παιδιά σημετείχταν στο παιγνίδι. Έπειτα σηκωνόταν το πρώτο παιδί, πηδούσε όλα τα υπόλοιπα και έσκυβε και πάλιν. Έτσι σχηματιζόταν μία μεγάλη ευθεία, ομοιάζουσα προς ποταμό, εξ ου και το όνομα του παιγνιδιού.

—η «μακριά γαδάρα»

Παιζόταν αποκλειστικώς από αγόρια, συνήθως αρκετά. Αν υποθέσουμε ότι ελάμβαναν μέρος δέκα παιδιά, παιζόταν ως εξής: παρατάσσονταν σε ευθεία γραμμή, το ένα δίπλα στο άλλο, και έσκυβαν στηριζόμενα στα γόνατά τους. Το δέκατο της παρέας υπερπηδώντας τα υπόλοιπα εννέα, καθόταν (καβαλλίκευε) το πρώτο, το ένατο το δεύτερο, το όγδοο το τρίτο και το έβδομο το τέταρτο. Δημιουργόταν προς το παρόν δύο σειρές παιδιών. Οι δύο εναπομείναντες έπρεπε να πηδήσουν επάνω στη δεύτερη αυτή σειρά, εγχείρημα δύσκολο και συνήθως ακατόρθωτο, επειδή, αφ' ενός μεν ήταν ψηλά, αφ' ετέρου δε η βάση των δύο άλλων σειρών (υπό το βάρος και την ορμή των τελευταίων) διαλυόταν, και τα παιδιά, μέσα σε κλίμα ευθυμίας, σωριάζονταν στη γη. Στο παιγνίδι που άρχιζε και πάλιν από την αρχή γίνονταν αλλαγές στη σειρά της παρατάξεως, για να βρεθούν άλλοι στη θέση των «κάτω» και άλλοι των «απάνω γαϊδουριών».

—«η κωλοβούρδα» ή «δούβεζ»

Δύο άτομα στρέφοντας το ένα στο άλλο τα νώτα του έσκυβαν στερεωμένοι στα γόνατά τους, έτσι ώστε να εφάπτονται τα οπίσθιά τους. Ένα τρίτο άτομο παρεμβαλλόταν ανάμεσά τους. Οι άλλοι της παρέας (το παιγνίδι δεν ήταν ανταγωνιστικό ¹¹⁶) έκαναν τούμπα ακουμπώντας στον τρίτο. Τραγελαφικές καταστάσεις δημιουργούνταν όταν οι δύο πρώτοι «άνοιγαν» και ο ...ιπτάμενος προσγειωνόταν ανωμάλως ή, το χειρότερο, όταν άφηναν τα αεριά τους στη μύτη σχεδόν του τρίτου, που παρεμβαλλόταν ανάμεσά τους. Εκεί να 'δεις... (Έγιναν πολλά τέτοια. Χώρο να έχεις να τα γράφεις...).

—το «πιπέρι»

Ήταν ένα εύθυμο παιγνίδι που παιζόταν κυρίως σε χορούς και γλέντια, όταν οι συνδαιτημόνες «τελούσαν εν ευθυμία» και ίσως... «εκτός εαυτών». Κατά την διάρκεια του χορού κάποιος φώναζε δυνατά:

Πώς το τρίζουν το πιπέρι
του διαόλου οι καλογέροι;

Ο πρώτος του χορού απαντούσε: «Με το γλώο» ή «με τη μύτη» ή «με τη γλώσσα» ή με ο,τιδήποτε μπορούσε εκείνη την ώρα να φανταστεί. Κάθε φορά

116.—Άλλοι το θεωρούν μορφή τιμωρίας στην «προτελία» (βλ. παρακάτω, σσ. 357—358).